

72925

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GELENEKSEL TÜRK EL SANATLARI ANASANATDALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

İRAN SELÇUKLULARI DÖNEMİNDE (10.-13.Y.Y.)
İSFAHAN, REY, KAŞAN VE SAMARRA' DA YAPILMIŞ OLAN
SERAMİKLERİN ÖZELLİKLERİ VE GÜNÜMÜZE
UYARLANMASI

72925

HAZIRLAYAN
SERAP SAVAŞ

DANIŞMAN
DOÇ. İSMAİL ÖZTÜRK

İZMİR
1998

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM BAKANLIĞI
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

EK 3

Yüksek lisans tezi olarak sunduğu “İran Selçukluları Döneminde (10.-13.y.y.) İsfahan, Rey, Kaşan ve Samarra’da Yapılmış Olan Seramiklerin Özellikleri ve Günümüze Uyarlanması” adlı çalışmamı, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

01.04.1998

SERAPSAVAŞ

EK 4

TUTANAK

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .15.14.1998 tarih ve7..... sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin20..... maddesine göre Geleneksel Türk El Sanatları Anasanat Dalı yüksek lisans öğrencisi **Serap Savaş**'ın "**İran Selçukluları Döneminde (10.-13.y.y.) İsfahan, Rey, Kaşan ve Samarra'da Yapılmış Olan Seramiklerin Özellikleri ve Günümüze Uyarlanması**" konulu tezi incelenmiş ve aday 29.14.1998 tarihinde, saat 13⁰⁰ 'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel savunmaya dayanan tezinin savunmasından sonra90..... dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anasanat dallarından jüri üyelerince sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezinBaşarılı.....olduğuna oyBirliği..... ile karar verildi.

BAŞKAN

Prof. Dr. Serap Savaş

ÜYE

Doç. Dr. İsmail Österk

ÜYE

Doç. Dr. Meral Akayal

EK 5**TEZİN ENSTİTÜYE TESLİMİ SIRASINDA VERİLECEK
OLAN TEZ VERİ FORMU****YÜKSEK ÖĞRETİM KURULU DÖKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ FORMU****Tez No:****Konu Kodu:****Üniv.Kodu:*****Not: Bu bölüm merkezimiz tarafından doldurulacaktır.****Tezin Yazarının****Soyadı: SAVAŞ****Adı: Serap****Tezin Türkçe Adı:** "İran Selçukluları Dönemi (10.-13.y.y.) İsfahan, Rey, Kaşan ve Samarra'da Yapılmış Olan Seramiklerin Özellikleri ve Günümüze Uyarlanması"**Tezin Yabancı Dildeki Adı:** "The Characteristics of the Ceramics Which Were Produced in the Cities of Isfahan, Rayy, Kashan and Samarra During the 10th-13th Centruies and Their Adaptation These Days"**Tezin Yapıldığı****Üniversite: D.E.Ü.****Enstitü: Sosyal Bilimler Enstitüsü****Yıl: 1998****Diğer Kuruluşlar:****Tezin Türü:****1- Yüksek Lisans** ☒**2- Doktora** ☐**3- Tıpta Uzmanlık** ☐**4- Sanatta Yeterlik** ☐**Dili** : Türkçe**Sayfa Sayısı** : 113**Referans Sayısı:****Tez Danışmanlarının****Ünvanı Adı Soyadı** Doç.İsmail ÖZTÜRK**Ünvanı Adı Soyadı****Türkçe Anahtar Kelimeler:****1- Seramik****2- Lüster****3- Kaşan****4- Rey****5- Samarra****İngilizce Anahtar Kelimeler:****1- Ceramics****2- Lustre****3- Kashan****4- Rayy****5- Samarra****Tarih:****İmza:**

EK 6

ÖZET

10. ve 13. y.y. lar arasında İsfahan, Rey, Kaşan ve Samarra'da üretilmiş olan seramiklerin üstün teknolojilerinin yanısıra süslemeleri de ön planda olmuştur. 1150- 1250'li yıllar İslam kültür tarihinin sanatsal patlama dönemi sayılabilecek kadar önemli bir dönemdir. Figürlü kompozisyonları ile konuları ve teknikleri açısından özgün örneklerin verildiği 10. ve 13. y.y. lar arasında seramikler büyük ilgi görmüştür. Seramikçiler, varolan gelenekleri olgunlaştırmışlardır. Sıraltı, perdah, lagvardina, sgraffito, minai ve lüster teknikleri ile orjinal üretimler meydana getirmişlerdir. Çağın en gözde teknikleri lüster ve minai olup, şöhretlerine de bu seramiklerin üretimleri ile kavuşmuşlardır. Konularını dönemin modası olan kitap minyatürlerinden esinlenerek ürettikleri seramiklerde; İran edebiyatından öyküler, efsaneler, tarihi ve kahramanlık olaylarından pasajlar alarak bezemelerine ağırlık vermişler ve tabak, kase, şişe ya da kavanoz gibi formların dışında fazlaca bir çeşitliliğe gidilmemiştir. Bezemeler çoğunlukla beyaz zemin üzerine yapılmış olmasına rağmen bazen seramikçiler, çömleklerinde renk gücünü göstermek istediklerinden, mavi zemin üzerine desen uygulamışlardır. Yemek ve içki kapları olarak üretim yapıldığı gibi mimari öğeleri süslemek için yapılan duvar çinileri de vardır.

Tekniğin ve bezemenin ön planda olduğu 10. ve 13. y.y. lar arası seramikler, kendisinden sonra gelecek olan uygarlıklara zemin hazırlayacak nitelikte orjinal ürünlerin verildiği bir dönem olmuştur. Batı ve doğu kültürlerinin etkileşimi sonucu ortaya çıkan eserlerde son derece güzel ve özgün parçaların çıktığı 10. ve 13. y.y.lar arası Büyük Selçuklu Seramikleri, Türk- İslam tarihinin orjinini oluşturan örneklerini vermiştir.

EK 7

ABSTRACT

The ceramics which are produced in between 10 to 13 th centuries of Isfahan, Rey, Kaşan and Samarra were very important with their high-technologies beside ornamentations. Especially the 1150-1250's were considered so important that could be named as the explosion period of the history of the Islamic culture. During this period, the ceramists attracted a great attention with figurative compositions, subjects and techniques on their own techniques which are known as "sıraltı, perdah, lagvardina, sgraffito, minai and lüster" on the ceramics which are decorated by inspiration of the favorable book miniatures of that period; ceramists mostly used some parts of stories, legends, historical and heroism phenomena from Iran literature. On the other hand, they did not try different form varieties except dishes, cases, bottles or jars. In spite of, they prefer white background for ornamentation; sometimes to show the power of the color- they use blue back - ground on their earthenware pots. Together with products like food and drink cases, there are wall majolicas* for decorating architectural elements.

These 10 to 13th centuries ceramics on which the technique and ornamentations were very eye-catching, would be helpful and been a standpoint for the next civilizations. As a summary, the 10 to 13th centuries Great Seljuk Ceramics which are created by the interaction of

* Majolica: A piece of earthenware decorated with opaque colored glazes and motifs that are characteristic of Turkish art.

ÖNSÖZ

Türk-İslam Seramiğinin orjinini oluşturan, İsfahan, Rey, Kaşan ve Samarra gibi kentlerde üretilmiş olan seramikleri inceleyerek, yüzyıllar boyu süren seramik sanatının bir kronolojisini yapma olanağı buldum.

10. ve 13. y.y.'lar arasında üretilmiş olan Büyük Selçuklu seramiklerinde süsleme ön plandadır. Tezde, özellikle bezeme açısından değerlendirmeye çalışılan seramikleri uygularken, sır ve çamur teknolojilerine fazla müdahale edilmemiştir.

İsfahan, Rey, Kaşan ve Samarra kentlerinde 10 - 13 y.y.lar olarak bir sınırlama getirme zorunluluğu duyulmuştur. Sözüedilen kentler kıstas alınarak yer yer Türk - İslam Seramiği adı altında da sanatsal bir üretim olan bu seramikleri özellikle bezeme açısından değerlendirirken, bezemenin İslam Sanatının en önemli verisi olduğunu ve İslam Kültürünün sanat alanında gerçek ifadesi olarak kabul edilerek, İslam Sanatı adı altında bütünlüğünü bozmamaya dikkat edilmiştir.

İslami bir fon üzerinde ya da İslami bir ruh ile özellikle 10 -13 y.y. larda İsfahan, Rey, Kaşan ve Samarra'da üretilmiş olan seramiklerin zengin konu, renk ve bezeme açısından teknolojileri incelenmiştir.

Tezimin, ilk aşamasındaki bibliyografya çalışmamda ve içeriğinin oluşturulmasında bana yardımcı olan Geleneksel Türk El Sanatları Bölüm Başkanı danışmanım Sayın Doç.İsmail ÖZTÜRK'e teşekkürü bir borç bilirim.

Ayrıca tezimde yeralan fotoğrafları çeken ve içeriğinin oluşumunda, benden yardımlarını esirgemeyen Sayın Dr.Faruk ŞAHİN'e ve bana Sotheby's kataloglarını sağlayan Sayın Nazif BOZATLI'ya da teşekkürü borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER.....	II
KISALTMALAR.....	III
RESİMLERİN LİSTESİ.....	IV
ŞEKİLLERİN LİSTESİ.....	VII
GİRİŞ.....	1

1.BÖLÜM

**ARAŞTIRMAYA KONU OLAN KENTLERİN TANITIMI
VE BU KENTLERDEKİ SERAMİKLERİN ÖZELLİKLERİ**

1.1. KENTLERİN TANITIMI.....	7
1.1.1. İsfahan'ın Tarihi ve Coğrafi Durumu.....	7
1.1.2. Rey'in Tarihi ve Coğrafi Durumu.....	8
1.1.3. Kaşan'ın Tarihi ve Coğrafi Durumu.....	9
1.1.4. Samarra'nın Tarihi ve Coğrafi Durumu.....	9
1.2. İSFAHAN, REY, KAŞAN VE SAMARRA'DA (10.-13.y.y.) YAPILMIŞ OLAN SERAMİKLERİN TEKNİK VE DESEN ÖZELLİKLERİ.....	10
1.2.1. Teknik Özellikleri.....	14
1.2.2. Desen ve Kompozisyon Özellikleri.....	24

2.BÖLÜM

**İSFAHAN, REY, KAŞAN VE SAMARRA'DA YAPILMIŞ OLAN
İŞLEVSEL AMAÇLI SERAMİKLERİN GÜNÜMÜZE UYARLANMASI**

2.1. 10-13. Y.Y.DAKİ SERAMİKLERDEN ÖRNEKLER.....	79
2.1.1. İşlevsel Amaçlı Seramiklerden Örnek Uygulamalar	79
2.1.2. Araştırmaya Konu olan Seramiklerin Karşılaştırılması.....	82
SONUÇ.....	102
BİBLİYOGRAFYA.....	107
TERİMLER SÖZLÜĞÜ.....	111

KISALTMALAR

A.g.e.	: Adı geçen eser
Bak.	: Bakınız
b.e.y.	: Basım evi yok
b.y.y.	: Basım yeri yok
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
D.E.Ü.	: Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç.	: Doçent
Dr.	: Doktor
D.T.G.S.	: Devlet Tatbiki Güzel Sanatlar
Ed.Fak.Yay.:	Edebiyat Fakültesi Yayını
H.	: Hicri
İ.Ö.	: İsa'dan Önce
İ.S.	: İsa'dan Sonra
İst. Ün.	: İstanbul Üniversitesi
M.	: Miladi
Matb.	: Matbaası
M.Ö.	: Miladdan Önce
M.S.	: Miladdan Sonra
Prof.	: Profesör
s.	: Sayfa
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
T.T.K.	: Türk Tarih Kurumu
v.b.	: Ve Benzeri
Yrd.Doç.	: Yardımcı Doçent
y.y.	: Yüzyıl

RESİMLERİN LİSTESİ

- Resim-1** Lagvardina Şişe (13.yy.)
- Resim-2** Kaşan Lüsterli Kase (13.yy.)
- Resim-3** İran Minaili Kaseler (13.yy.)
- Resim-4** Kaşan Lüsterli Kase (13.yy.)
- Resim-5** Kaşan Mavi-Beyaz, Turkuaz ve Siyah Dekorlu Kaseler (13.yy.)
- Resim-6** Kaşan Lüsterli Kuş Başlı Şişe (13.yy.)
- Resim-7** Kaşan Lüsterli Kase (13.yy.)
- Resim-8** Kaşan Lüsterli Kase (13.yy.)
- Resim-9** Kaşan Lüsterli Tabak (13.yy.)
- Resim-10** Kaşan Lüsterli Tabak (13.yy.)
- Resim-11** Kaşan Lüsterli Kase (13.yy.)
- Resim-12** Kaşan Lüsterli Sûrahi (13.yy.)
- Resim-13** Kaşan Lüsterli Albarello (13.yy.)
- Resim-14** Kaşan Lüsterli Kase (13.yy.)
- Resim-15** Kaşan Lüsterli Sûrahi (13.yy.)
- Resim-16** Kaşan Lüsterli Kase (13.yy.)
- Resim-17** Kaşan Lüsterli Kase (13.yy.)
- Resim-18** Kaşan Lüsterli Kase ve Kaşan Turkuaz Kase (13.yy.)
- Resim-19** Kaşan Lüsterli i Tabak (13.yy.)
- Resim-20** Kaşan Lüsterli Kase (13.yy.)
- Resim-21** Kaşan Mavi-Beyaz Dekorlu Şişe (13.yy.)
- Resim-21a** Aynı şişeden detay
- Resim-22** Kaşan Lüsterli Şişe (13.yy.)
- Resim-23** Kaşan Lüsterli Maşrapa (13.yy.)
- Resim-24** Kaşan Lüsterli Sûrahi (13.yy.)
- Resim-25** Kaşan Lüsterli Tabak (13.yy.)

- Resim-26** Kaşan Lüsterli Albarello, Kaşan Lüsterli Küp ve Ő  e (13.yy.)
- Resim-27** Kaşan Turkuaz Kase (12.- 13.yy.)
- Resim-27a** Aynı kaseden detay
- Resim-28** Rey Lüsterli Ő  e (12.yy.)
- Resim-29** Kaşan Lüsterli Tabak (13.yy.)
- Resim-30** Kaşan Lüsterli  ukur Kase ve Tabak (13.yy.)
- Resim-31** Savaş sahneli İran tabağı (12.y.y.)
- Resim-31a** Aynı tabaktan detay
- Resim-31b** Aynı tabaktan detay
- Resim-32** İran Kasesi (12.y.y.)
- Resim-32a** Aynı tabaktan detay
- Resim-33** İran Kadeh Formu (12.y.y.)
- Resim-33a** Aynı tabaktan detay
- Resim-33b** Aynı tabaktan detay
- Resim-34** Kaşan minyatürlü tabak (12.y.y.)
- Resim-35** Kaşan minyatürlü tabak (yorum)
- Resim-36** Rey, siyah slip sıraltı turkuaz tabak (12.y.y.)
- Resim-37** Rey siyah slip tabak (yorum)
- Resim-38** Kaşan albarello (13.y.y.)
- Resim-39** Kaşan albarello (yorum)
- Resim-40** Kaşan alberallo (yorum)
- Resim-41** Kaşan yıldız (13.y.y.)
- Resim-42** Kaşan yıldız (yorum)
- Resim-43** Rey lüster tabak (yorum)
- Resim-44** Rey kase (yorum)
- Resim-45** Rey tabak (yorum)
- Resim-46** Kaşan tabak (yorum)
- Resim-47** Kaşan tabak (yorum)

Resim-48	Yorum
Resim-49	Yorum
Resim-50	Yorum
Resim-51	Yorum

ŞEKİLLERİN LİSTESİ

- Şekil-1** Rey 12.y.y. kase deseni
Şekil-2 Rey 12.-13. y.y. kase deseni
Şekil-3 Rey 12.y.y. tabak deseni
Şekil-4 Kaşan 12-13.y.y. tabak deseni
Şekil-5 Kaşan 14. y.y. tabak deseni
Şekil-6 Kaşan 13.y.y. Alberallo çizimi
Şekil-7 Rey 12.y.y. çan şeklinde kase çizimi
Şekil-8 Rey 10.-12.y.y. düz tabak çizimi
Şekil-9 12.-13.y.y. çukur kase çizimi
Şekil-10 12.-13.y.y. çukur ayaklı kase çizimi

GİRİŞ

10.-13.yy.lar arasında İsfahan, Rey, Kaşan ve Samarra'da üretilmiş olan seramiklerde süsleme ön plandadır. Zengin konu, renk, desen ve teknik özellikleri ile Türk-İslam Sanatının kaynaklarından biri olması nedeniyle dikkat çeken bu seramikler, pek çok koleksiyona girmiş ve bütün dünya müzelerinde sergilenerek ilgi görmüştür.

İslam kültür tarihinin sanatsal patlama dönemi olarak belirlenen 1150-1250 yılları arasında, İsfahan, Rey, Kaşan ve Samarra'da çok sayıda bezemeli seramikler de üretilmiştir. 10 -13.y.y.larda İslam tarihinde hep ilklere rastlanmıştır. İlk kez müslümanlar tarafından yaratılmış olan tek özgün yapı kuşkusuz camiidir. Büyük Selçuklu devrinde de ilk Selçuklu camisi olarak 11.y.y.da İsfahan'da yapılmış olan Mescid-i Cuma, kendisinden sonra yapılmaya devam edilen camilere örnek teşkil etmiştir.

1911-1913 yıllarında Alman Arkeolojisi Enstitüsü'nün Samarra'da yaptığı kazılarla eski İslam devri seramiğinin birçok karanlıkta kalmış noktaları aydınlığa çıkarılmıştır.¹

11. ve 12. y.y. larda sanat koruyucuları olarak nitelendirilen Büyük Selçuklular, Rey, Kaşan ve İsfahan'da sanatçılara ve sanat çevrelerine çok önem vermişlerdir. Sanatçılar, 1171'de Fatımi Hanedanlığının yıkılması ile Büyük Selçuklular, Mısır'dan Rey'e taşınan Kahireli sanatçılardan lüster tekniğini öğrenmişlerdir. Böylece, Doğu'da kapkacak seramiğinde yepyeni ürünler üretilmeye başlamıştır. Lüster tekniğinin yanısıra işçilikte Fatımi tarzında etkilerin gözlendiği Büyük Selçuklu seramiklerinde; zengin konu, renk, desen ve teknik özellikleri ile orjinal ürünler meydana gelmiştir.

¹ Fredrich SARRE; Konya Köşkü, Çev: Şahabeddin Uzluk, Ankara 1989, T.T.K. Basımevi, s.74.-75.

8.y.y.'dan itibaren Türk-İslam sanatı her bölgede ve her zaman diliminde kendine özgü örnek sanatsal üretimleriyle dünya kültür ve sanat tarihinde etkin olmuştur. İslami bir ortamda gelişen seramik sanatı farklı renk, desen, konu ve teknik özelliklerini işleyen önemli bir sanat dalıdır. Burada İslam Kültürü ile Doğu'da Çin Kültürü'nün karşılıklı etkileşimleriyle bu bölgede seramiğin yayılmasıyla diğer kültürlerle olan temaslarının ne kadar etkili olduğunu görmek mümkündür. Ön Asya'daki İslam Sanatı ve Seramiği, Ortaçağ Avrupa'sının sanatının gelişmesinde de çok büyük katkılarda bulunmuştur. Buradan da anlaşıldığı üzere, Ortaasya üzerinde yeralan İsfahan, Rey, Kaşan ve Samarra kentleri, Batı ve Doğu Asya Kültürlerinin bir anahtarı konumundadır.

Bezeme, İslam Sanatının en önemli verisidir. İsfahan, Rey, Kaşan ve Samarra'da bezeme ön plana alınarak, islami bir ortamda üretilen seramiklerde biçim ikinci planda olmuştur. İslami sanat adı altındaki bütünsel bir ifadeyle sözü edilen seramikler, gerçekte İslami etkilerin olduğu bir atmosferde, İslamiyet önceki geleneklerin de etkisiyle son derece orjinal üretimler yapılmıştır.

10 - 13.y.y.larda Rey, Kaşan, Samarra ve İsfahan siyasi ve ekonomik gelişimin görüldüğü merkezler olmasının yanısıra önemli ölçüde seramik üretiminin sağlandığı merkezlerdir. Bu merkezler arasında Samarra tarihsel olarak daha gerilere gider. Samarra seramik üretiminin ve diğer el sanatlarındaki gelişimin köklerini İ.Ö. y.y.lara götürmek mümkündür. Samarra'nın Türkleşmesi ve sonra İslamiyeti kabul etmesi sonucu, geleneksel sanatlarda Ortaasya'dan gelen etkileşimlerle ve sentezlerle, 9. y.y.dan itibaren yeni üsluplar ortaya çıkmıştır. Samarra'da ahşap ve stük sanatında görülen üslupları sırsız seramiklerine de yansımıştır. Suriye'de Emeviler, Mısır'da Fatımiler, Irak'ta Abbasiler ve bunlar arasındaki siyasal ilişkilerin yanısıra doğal olarak geleneksel bağlar ve kültürel ilişkilerle

karşılıklı bir ticaret söz konusu olmuştur. Selçuklu Seramiği'nin gelişiminde etkin olan Samarra Seramiği'nde doğal kil yerine firitli çamurla yapılan seramik üretimi ve hertürlü teknikte kullanılabilen uygun bir sırn Kurşun-Alkali Silikatın ortaya çıkması ile Selçuklu Seramiği'nin gelişimi hızlanmıştır.

Samarra'nın yanısıra, Kuzey İran'da bulunan önemli bir seramik merkezi de Kaşan'dır. Kaşan prehistorik seramikleri ile tanınmış bir merkezdir. Kaşan şehir olarak çevresindeki hammaddeleri ile seramik üretiminde süreklilik sağlanmıştır. Kaşan yakınlarında feldispatik kil yatakları ile beyaz çamur yapısındaki üretimleri Selçuklu döneminde daha hız kazanmış ve lüster tekniğinde üretilmiş seramikleri ile Selçuklu geleneklerinin ve bezeme özelliklerinin geliştirildiğinin bir merkez olmuştur.

İran'da bulunan Selçuklu Türkleri ile form ve bezemede çok çeşitliliklerle üretilen lüster ve minai grubu seramikler, dönemlerinin minyatür üslubu içerisinde görülür. Seramikte figürlü anlatım ön plandadır. Konuları halk hikayeleri, Firdevsi'nin Şehnamesi ile ilgili olaylardır. Konuların figüratif oluşu yerleşik toplumlarla yarı yerleşik olan Selçuklu Türkleri arasında İslamiyetin tam anlamıyla kurumlaşmadığını göstermektedir. Selçuklu Türkleri Ortaasya sanat geleneklerini ve bezeme zenginliğini Batı'ya doğru taşımışlardır. Bu sadece taşınmakla kalmamış, yerel özelliklerle yeni bir yoruma açılmış form ve bezemede zenginlik sağlanmıştır. Batıya sanat geleneğinin taşınması Anadolu Selçukluları ile devam etmiş, çini ve seramik sanatı Moğol istilasından sonra (13.-14.y.y.) İran ve Irak'taki merkezlerin etkisi altında tekniklerin bir bölümü ile de üretim sağlanmıştır. Böylelikle Büyük Selçuklular Ortaçağda sanatı batıya götüren dinamik bir imparatorluğun kurucuları olmuşlardır.

Samarra, Rey ve Kaşan gibi merkezlerde üretilen seramikler Ortaçağ boyunca geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Selçuklu sanatçılar İslam dini etkisi altında yapılan seramiklerle oldukça ileri bir seviyeye ulaşmışlardır.

10.-13.y.y.'larda İsfahan, Rey, Kaşan ve Samarra'da üretilmiş olan seramiklerin incelendiği tez iki bölümden oluşmaktadır. İsfahan, coğrafi konum olarak İran'ın güneybatısında yer alan özellikle mimari yapısı Mescid-i Cuma'sı ile tanınmış bir kenttir. Rey ve Kaşan İran'ın en eski yerleşim merkezleri olup, kap kakac seramikleri ile ünlenerek tarihe geçmiştir. Bugün Irak sınırları içerisinde olan Samarra, tarihsel olarak en eski geçmişe sahip olan bir kenttir. Dicle nehri tarafından taşınan alivyonlar Samarra yerleşiminde mimari yapısı bakımından etkin bir rol oynamıştır.

İsfahan, Rey, Kaşan ve Samarra kentlerinin tanıtımından sonra 10. ve 13.y.y.'larda yapılmış olan seramiklerin teknik ve desen özellikleri incelenmiştir. Lüster, teknik gelişimini 12.-14.y.y.'larda Kaşan'da çini ve seramiklerde sağlamıştır. 12.ve 13.y.y.'larda Kaşan'ın lüsterli çini ve seramik üretimlerinde ustaların imzaları göze çarpmıştır. Bazı seramiklerde lüster ve minai karışımı, Şehname'den tasvirli sahneler minyatür üslubu olarak ortaya çıkmıştır. Kaşan dönemi lüsterli çini ve seramikler beyaz üretim, White-Ware adı verilen gruba girerler. Bu üretimdeki çamurun üzeri kalayoksit ile yarı opaklık sağlanmış beyaz sırla kaplanarak sırlanmıştır. Kaşan lüsterli seramikler, Fatımi geleneği gösteren mimari lüsterler, minyatür geleneği gösteren minai lüsterler ve Kaşan üslubu lüsterler olmak üzere üç grupta incelenmiştir.² Oliver Watson'ın yapmış olduğu bu sınıflama, teknik bir sınıflama olmayıp kullanım yerlerine ve bezeme özelliklerine göre yapılmıştır.

Minyatür desenlerine ağırlık verildiği 10.-13.y.y.'lar söz konusu kentlerde üretilen bu seramiklerin bezmelerinde kompozisyonlar iki şekilde oluşturulmuştur. Birincisi resim etkisi ağır basan desen özelliklerinden

²Oliver, WATSON; Persian Lüstre Ware, Faber and Faber, London, 1985

oluşurken, ikincisi düzgün sıralamalar, atlamalı ve bağlantılı sıralamalar şeklinde dizilmiş motiflerden oluşturulmuştur.

İsfahan, Rey, Kaşan ve Samarra kentlerinin tarihsel ve coğrafi konumlarının araştırıldığı tezin ilk bölümünde, tek tek kentler ele alınarak tarihsel bir kronoloji ile geçmişleri incelenmiştir. İsfahan, Rey, Kaşan ve Samarra kentleri coğrafi konum olarak İran ve Irak sınırları içersindedir. İsfahan, Rey, Kaşan ve Samarra kentlerinin tanıtımından sonra, bu kentlerde üretilmiş olan seramiklerin teknik ve desen özellikleri ele alınıp incelenmiştir. 10-13.y.y.larda söz konusu kentlerde özellikle İsfahan Mescid-i Cuma, kendisinden sonra gelecek olan Anadolu Selçukluları dönemine mimari özellikleri açısından örnek teşkil etmiş bir camidir.

Büyük Selçuklu döneminin seramik sanatçıları, kendilerinden önce yapılmış olan teknikleri ve süslemeleri daha da geliştirerek yepyeni orjinal eserler ortaya koymuşlardır. Çağın modası olan lüster ve minai tekniklerinin yanısıra, sıraltı, sırüstü, lagvardina, renkli sır ve sgraffito tekniklerini ustalıkla kullanarak uygulamışlardır. Lüster ve minai tekniklerinin birarada kullanıldığı 10.- 13.y.y. seramiklerinde minyatürlü desenlere ağırlık verilmiştir. Konularını çoğunlukla Arap ve Fars edebiyatından (İran edebiyatı) öykülerden, efsanelerden, tarihi ve kahramanlıkları anlatan destanlardan seçmişlerdir. Çeşitli renk ve kompozisyonlar ile bezenen tabak, kase ve şişe v.b. formlarda süsleme ön planda olmuştur.

İsfahan, Rey, Kaşan ve Samarra'da 10.-13.y.y.da üretimi yapılmış olan formların günümüz teknolojisi ile özüne fazla müdahale etmeden, bezeme açısından yorumlanıp üretildiği tezin ikinci bölümünde ise, bu uygulamaların desen açısından değerlendirilmesi yapılmıştır. Böylece Rey ve Kaşan'da 10.-13.y.y.larda üretilmiş olan seramiklerde form, desen ve teknik olarak bir karşılaştırma olanağı bulunmuştur. Desenlerdeki özgünlüğün ve formlardaki sadeliğin hemen farkedildiği bu dönem

seramikleri, asıl ünlerini lüster ve minai teknikleri ile bezemelerinden almışlardır. Lüster eski bir cam tekniği olup 10. ve 13. y.y.larda İslam seramikleri üzerinde uygulanmıştır. 14. ve 15. y.y.dan itibaren lüster ve minai teknikleri terkedilerek daha seri, yoğun bir program olan sıraltı tekniğini yerine bırakmıştır. Ancak lüster tekniği 17.y.y. sonundan, Ortadoğu'dan İspanya'ya kadar görülmesine karşın 1900'lü yıllardan sonra, altın lüster şeklinde seramik endüstrisinin bir bezeme konusunu oluşturmuştur. Lüster boyalar ve teknolojisi konusunda, Ebul Kasım'ın 1301 tarihli el yazmasının dışında yazılı kaynağa rastlanmamakta ve uygulamaları da belirtilmemektedir. Bu nedenlerden dolayı da 10. ve 13. y.y.lardaki lüster uygulamaları belirli bir karanlık içersindedir.

Uygulamalarım sırasında, altın yıldız lüster uygulayarak bezeme konusunda çalışmalarımı gerçekleştirdim. Uygulamalarım lüster bezeme strüktürü olarak eski lüsterler (kil ve macun) yapısında olmayıp yıldızlı lüsterlerdir.

1.BÖLÜM

ARAŞTIRMAYA KONU OLAN KENTLERİN TANITIMI VE BU KENTLERDEKİ SERAMİKLERİN ÖZELLİKLERİ

1.1. KENTLERİN TANITIMI

1.1.1.İsfahan'ın Tarihi ve Coğrafi Durumu

İsfahan İran'ın batı kesiminde kuzeyde Tahran ve Semman, doğuda Horasan ve Yezd, güneyde Fas, batıda Çehar Mahal-i Bahtiyarı illeriyle çevrilidir.³

İsfahan, Selçuklular (11.ve 13.yy.) ve Safeviler döneminde İran'a başkenlik etmiş olması açısından önemli bir kenttir.⁴

İsfahan'ın Sasaniler öncesi (İ.S.224-651) dönemine ilişkin pek fazla şey bilinmemektedir.

1030 tarihinde Gazneli Sultan Mahmud tarafından, özellikle o dönemde meydana gelen mezhep kavgalarını durdurmak amacıyla ele geçirilen İsfahan, sık sık Türk akınlarının saldırılarına uğramıştır.

³ Mirza, BALA, "İsfahan maddesi", İslam Ansiklopedisi, C: 5, İstanbul 1964, s.1068.-1071.

⁴ İsfahan maddesi, Büyük Laousse C:9, 1993, s.548

1082-1092 yılları arasında İsfahan'ı egemenliği altına alan Melikşah, şehri tamir ettirmiştir. İsfahan şehri, 1256-1344 tarihleri arasında İlhanlıların idaresine geçmiştir. 1387 tarihinde Moğol imparatorluğunun egemenliğine geçen İsfahan, 1453-1478 tarihleri arasında da Akkoyunlu devletinin sınırları içine girmiştir.

16.yy. ın başında Safevi hanedanlığının idaresine geçen İsfahan, Şah I. Abbas tarafından (1587-1628) imar edilerek İran'ın en güzel ve en büyük şehri haline getirilmiştir.

İsfahan şehri bugün hala Safevi döneminden kalma anıtsal yapıları ile dikkati çekmektedir.

1.1.2.Rey'in Tarihi ve Coğrafi Konumu

Tahran'ın 7 km. güneydoğusunda yer alan İran'ın en eski ve en büyük kentlerindendir.⁵

Şehrin coğrafi önemi, dağ ile çöl arasında uzanan bir bölgede olmasından ileri gelmektedir. Bu önem hatırlanamayacak kadar eski zamanlardan beri batı ile doğu arasındaki irtibatı sağlıyor olmasından kaynaklanmaktadır.

Rey şehrine antik çağda Rhages adı verilirdi. Bu antik kentte yapılan kazılarda 5000 yıllık sırlı seramikler ele geçirilmiştir.

İslamiyetin Rey'e girmesinden sonra 10.yy.a kadar İran'ın önemli bir merkezi durumuna gelmiştir.

Rey şehri, önemli bir seramik üretim merkezi olarak tanınmış ve sayısız yapıtlarıyla ünlenmiştir.⁶

⁵ Rey maddesi, İslam Ansiklopedisi, C:9. İstanbul 1964, s. 721.-723.

⁶ Rey maddesi, B.Larousse C:16, Yıl:1993, s.9800

1.1.3.Kaşan'ın Tarihi ve Coğrafi Durumu

İran'ın Orta Batı kesimindeki Kaşan, eskiden önemli olan bir kervan yolu üzerinde Orta İran'ın sıradağlarının doğu eteğindeki bir çölde yer alır.⁷ Trans-İran demiryolunun güneydoğu kolu üzerindedir.Kaşan, eski bir kenttir.İran platosunda en eski yerleşik yaşam izlerine rastlanan tarih öncesi Tepe Sialk Bölgesi kalıntıları da Kaşan'da rastlanır.

Şehrin ürünleri yakın doğunun her yerine ihraç edilir.

Kaşan,İslam Çini Sanatında, 11.yy. ortalarından 14.yy. sonuna kadar ürettiği seramikleri ile ünlüdür.

1.1.4. Samarra'nın Tarihi ve Coğrafi Durumu

Samarra kenti Irak'ta Dicle nehrinin sol kıyısında yer alır. Bağdat'ın yaklaşık 100 km. kuzeybatısında yeralan tarihi bir kenttir.

Samarra, İslam döneminin en önemli arkeolojik buluntu yerlerindendir.

836) de Abbasi halifesi zamanında bir türk komutanı tarafından kurulmuştur.

İslam tarihçisi ve coğrafyacısı olan Yakubi, Samarra'da (836) dan 889) a kadar yedi Abbasi halifesinin oturduğuna ilişkin bilgi vermiştir. 50 yıl boyunca en görkemli kenti olan Samarra, özellikle halifelerin yaptırdığı sarayları ve kasrıları ile ünlüdür.

Samarra, 50 yıl gibi kısa bir süreç olmasına rağmen İslam sanat eserleriyle oldukça önemli bir şehir olmuştur.⁸

⁷ Kaşan maddesi,İslam Ans., a.g.e.

⁸ Samarra maddesi,Büyük Larousse; C: 16 , 1993, 10113 S.

1.2. İSFAHAN, REY, KAŞAN VE SAMARRA'DA YAPILMIŞ OLAN SERAMİKLERİN TEKNİK VE DESEN ÖZELLİKLERİ

İslamla ilgili olan tüm sanatlarda olduğu gibi İslam Seramik Sanatı da, her ne kadar islami inançları ve ilkeleri içermiş olmasına rağmen, daha çok insan ve halk temalarını işleyen bir sanat dalı olmuştur. Burada İslam kültürü ile doğuda Çin kültürünün karşılıklı etkileşimlerini izlemek mümkündür. Bu da İslam Seramiğinin yayılmasında diğer kültürlerle olan temasların da önemli rol oynadığını göstermektedir. Ön Asya'daki İslami sanat ve seramik, Ortaçağ Avrupa'sında gelişmesinde çok büyük katkılarda bulunmuştur. Bu nedenlerden de İslam Seramiği, Batı ve Doğu Asya kültürlerinin bir anahtarı konumundadır.

"İlk Selçuklu Camii, en önemli kısımları 1072-1092 yılları arasında, Melikşah zamanında yapılmış olan İsfahan Mescid-i Cuması'dır. Kitabelere göre, büyük mihrap kubbesiyle bunun tam karşısında avlu dışında kuzeydeki küçük kubbeli mekan, eyvanlı avlu ve kubbeli revaklarla bütün ana hatları Selçuklular zamanında meydana gelmiştir."⁹

İran'da Büyük Selçuklu camileri, hafif sivri, tromplu kubbeleriyle küçük ölçüde İsfahan Mescid-i Cuması'ndaki iki kubbenin devamcısı olmuştur.¹⁰

İslam seramiğinin ilk örneklerine Samarra şehrindeki bulgularda * rastlıyoruz. Harun El-Reşid'in (786-806; 193-219) oğlu olan Ma'mun birçok iç karışıklıktan sonra 813'de başşehrini Bağdat'tan Samarra'ya taşımıştır. Samarra şehri - 883 (298-312) tarihinde terkedildiği için, bu şehri kısa fakat önemli bir zaman sürecini incelemek imkanı doğmuştur.

⁹ Oktay, ASLANAPA; Türk Sanatı I. ve II. Cilt, Ankara, 1990, s.49

¹⁰ Oktay ASLANAPA; A.g.e.

* 1911-1913 yıllarında Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün Samarra'da yapmış olduğu kazılardır.

Samarra bulguları, halife saraylarında Çin porselenlerinin de tanındığını göstermektedir. İyi tanıtılmış basit küçük ve orta büyüklükteki çanaklar ilk defa değişik şekillerde boyanmış ve üzeri şeffaf kaplı bir sırla sırlanmıştır. Samarra'daki çömlekçiler, çanak ve çömleklerinin porselen görünümünde olması için, gri toprak hamuru malzemesini beyaz sır ile sırlamaya çalışmışlardır. Böylece burada tarihte ilk kez fayans üretilmiştir. Ayrıca burada yapılan seramiklerde kullanılan renkler; çağın moda rengi olan çivit mavisi, bakır yeşili, mangan moru ve sarıya çalan kahve renkleri sıkça kullanılmıştır.

Samarra seramikleri sarı ve yeşil sırlıdır. Çin'in bej sırları Tang seramiğine karşılık gelen renkli sır, cam şeritler şeklinde radyal olarak düzenlenmiştir. Göz alıcı renklerle yapılan fayanslar bunların en başarılı örnekleridir. Sır üzerine kahverengi, sarı ve hatta metalik yansıma yapan (Lüster) kırmızı ve yeşil renkleri kullanılmıştır. Sarı-kahve renkleri ve altın

yansımali renkler İslam Seramiği'nin karakteristik özelliğidir. Samarra Sarayı'nın Harem Dairesi'nin kubbeli salonundaki çanak parçaları ve çok renkli çanaklar bunun tipik örnekleridir.* Muhtemelen altın renkleri ilk önce Fustat'ta (Mısır) ve Samarra'da aynı zamanda üretilerek lüster tekniği uygulanmıştır. 10.yy.da mimari çini üretiminin de son bulduğu sanılmaktadır.¹¹

Rey şehrinde yapılan araştırmalar sonucunda parlak sırlı çanak çömlek bulunmuştur. Bu çömleklerin büyük bir bölümünün yerel üretim olduğu kanıtlanmıştır. Rey'de kullanılan çömlek hamuru pişmiş olup ve daha

* Samarra Sarayı'nın Harem Dairesinde yer alan seramikler Berlin İslam Sanatları Müzesi ve Paris Louvre Müzesi'nde bulunmaktadır.

¹¹ Adelbert, KLEIN; "Frühzeit 9-10. Jahrhundert", İslamische Keramik, Baden Baden, 1976, s. 11-20.

kalın cidarlıdır. Pembemsi bir tondadır. Zeminin rengini beyazlatmak için sıra kalayoksit karıştırılması ile opak sır elde edilmiştir. Fakat, bu sır yarı mat yapıdadır. Tabakların arkası her zaman şeffaf koyu mavi sirla sırlanmıştır. Diğer seramik formlarında genellikle ayakları ve içleri mavi sirla sırlanmıştır.

Lane'ye göre; Rey'de yapılan kazı çalışmaları sonucunda, burada üretimin yapılıp yapılmadığını kanıtlayan parçalar bulunamamıştır. İran'da görünüşte tekniğin tamamen olgunlaşmadığı görülmüştür. Ancak bezeme usulü açısından birtakım benzerliklerin varlığı kanıtlanmıştır. Lane, İran yapımı bir seramik parça üzerinde Fatimi geleneklerinin etkilerinin olduğunu öne sürmektedir.¹²

Selçukluların, Orta Asya'dan gelişlerini izleyen yıllarda İran Bölgesi seramik üretiminde daha önceden ölçüleri, biçim ve süsleme açısından görülmeyen bir üretim artışı ve çeşitliliği tespit edilmiştir.

Büyük Selçuklular zamanında imparatorluk sarayı belli bir başkente bağlı bulunmadığından, bir tek kent etrafında kültür merkezleşmesi ve birikimi olmamıştır. Büyük ticaret yolları üzerindeki şehirler yöresel durumlardan dolayı başarıya ulaşamamışlardır.

Selçuklu yöneticileri 11.-12.yüzyıllarda büyük sanat koruyucuları idiler. Rey ve İsfahan Saraylarındaki sanatçı çevreleri, sanatçıları ve sanatlarını

korumuşlardır. Başlıca sanat kolu da seramik olup ve en önemli teknik "Lüster"dir. Bu tekniği, Mısır'dan (Fustat) Rey'e gelen Kahireli seramikçiler getirmiştir. 1171'de Mısır'da Fatimi Hanedanlığının yıkılması ile sanatçıları Rey saray çevrelerine yönelmişlerdir. Böylece Doğu'da kapkacak seramiğinin yapımı temelden değişmiştir. Gelen sanatçılar sadece lüster tekniğini getirmekle kalmayıp, kuvars ve cam gibi malzemelerden yeni bir

¹² Arthur, LANE;"Early Islamic Pottery",London,1931,s.37-40

karışımla seramik çamuru elde etmeği de öğretmişlerdir. Böylece o zamana kadar İran yöresinde bilinmeyen sırlar gerçek sıraltı renklendirmeyi sağlamıştır.¹³

Kaşan, Selçuklu çömlekçiliğinin İran'daki ilk dönem gelişmelerinde önemli rol oynamıştır. Fakat Kaşan bu şöhretine sırlı olarak boyanan duvar çinileri ile kavuşmuştur. Yazıları belirginleştirmek için kabartma şekilleri mavi sırla sırlamışlardır.

Lüster tekniğine Kaşan'da, Rey'den daha sonraki bir tarihte rastlanmaktadır. Fakat işçilik, Fatımi tarzından etkiler göstermemektedir. Kaşan duvar çinileri, günümüze kadar bir çok mihrapta, görülebilmektedir. İran'da oldukça geniş bir alana yayılmış olan bu çinilerin genel adına "Kashi" veya "Kashani"dir.* Bunların çoğunluğu aile sanatı** olarak üretilmiş (1205-1334) ve tarzları da farklılık gösteren inançların*** çerçevesinde değişiklik göstermektedir.

Bazı duvar çinileri de, birbirine kenetlenmiş sekizgen yıldız ve haç formundaki çinilerle dizayn edilmiştir. Ayrıca camii duvarları, Ömer Hayyam'ın rubailerinden öğrendiğimize göre ahlak ya da aşk ile ilgili İran beyitleri ile bezenmiştir. İnsan ve hayvan figürleriyle boyandıkları durumlarda ise cismani yapı, duvarların etrafına süpürgelik olarak düzenlenmek üzere yapılmıştır.

¹³ Can, KERAMETLİ; Türk Doğu ve Sanatları, İst.D.T.G.S. Y.O.Ders Notları, İst.1980, s.75..

* Kaşan'dan gelmektedir.

** Kaşanlı Abulkasım, teknik ve bilimsel incelemelerin yazarı, bu ailenin bir üyesi, kendisi de çömlekçi olabilir. H.1301 (M.1883) tarihli yazma eseri, "Cevahir-ül Arais Ataciun Nefais", bugün Ayasofya Kütüphanesindedir.

ALLAN J.V. "Abul Qasimis Treatise On Ceramics", İran 1973, s.111-120

*** Mezhep farklılıkları,; Hanefi, Şii, ...v.b.

Bunların dizaynları kesinlikle çanakları ve diğer kapları süslemek için kullanılan yıldız çinilerine benzememektedirler. Teknik kalitesi açısından, Kaşan sırlı çanak ve çömlekleri, Rey sırlı çanak ve çömleklerine nazaran çok daha yüksek bir kaliteye sahiptir. ¹⁴

Rey ve Kaşan'da, Lüster tekniğinde yapılmış olan seramikler, Abbasi ve Fatımiler dönemine rastlamaktadır. 13.yüzyılın ikinci yarısı İran Selçuklular'ının gücünün zayıfladığı bir dönemdir.

Kaşan çini ve çini üretimleri ile ünlüdür. Kaşanlı sanatçılar yarattıkları özgün üsluplarını gittikleri yerlere götürmüşlerdir. Ortaçağda kullanılan ve Anadolu'da çini karşılığı olan "kaşi" sözcüğü benzer türde çinilerin kaynağını göstermektedir. ¹⁵

Büyük Selçuklular İran'a geldiklerinde, artık Oğuz boyları İslam Kültürü'nü benimsemişler ve onunla yoğrulmuşlardır. Türkler beraberlerinde getirmiş oldukları Orta Asya Türk Sanatının öğelerini kullanarak yerli İran Sanatı'nda değişiklikler sağlamışlar ve ona Sasani etkisinden uzak yeni bir anlatım kazandırmışlardır. Böylece yerli sanatın gelişmesine büyük bir hız verilmiştir. ¹⁶

1.2.1. Teknik Özellikleri

Büyük Selçukluların seramik ustaları da kendilerinden önce yapılmış seramiklerin teknik ve süslemelerini daha da geliştirerek ortaya yepyeni eserler koymuşlardır. Lüster, sıraltı, sırüstü, çok renkli, ajur(oyma) gibi teknikler büyük bir ustalıkla pişmiş topraklar üzerine uygulanmıştır.

¹⁴ Arthur, LANE "Early Islamic Pottery", London, 1931, s.37-40

¹⁵ Doğan, KUBAN; "Batiya Göçün Sanatsal Evreleri", .İst. 1993, s.173-178.

¹⁶ Can ,KERAMETLİ; Türk Doğu Sanatları, İst.D.T.G.S., İst. 1980, s.74-75.

11. ve 12. yy.larda Rey'de oyma desenli kazıma tekniği ile seramikler yapılmaya başlanmıştır. Porselen kadar ince ve şeffaf olan bu seramiklerde lacivert ve turkuaz renkleri hakimdir. Süsleme seramik hamurunun üzerine doğrudan doğruya alçak kabartma olarak çizilmiştir. Büyük Selçuklular bu teknikte tabak,kase ve ibrikleri, v.b. formları bezemişlerdir.

12.yy çömlekçiliğinde kilin oyularak ve tek renkli bir sırla sırlanan kaplarına "Lakabi Kapları" adı verilir. Özellikle Kaşan çinilerinde görülen kabartma çiniler, insan ve hayvan biçimli bu formlar kalıpla yapırlardı.Çizerek veya oyularak tek renkli sırla sırlanan formların kompozisyonları, şeffaf mavi ya da yeşil bir sırla sırlanarak "silüetli" denilen özgün formları ortaya çıkarmışlardır.¹⁷

Kaşan'dan 11.-12.yy da diğer bölgelere gönderilen seramiklerde, çok renkli oyma tekniği uygulanmıştır. Rakka ve Fustat'da rastlanan bu seramiklerde konturler kazındıktan sonra, seramik masse (çamur) renkli sırla sırlanmıştır. Kobaltmavisi, turkuaz, beyaz, sarı, mangan moru başlıca renkler olup bunlar bazen birarada bazen de ayrı ayrı kullanılmıştır.¹⁸

Değişik renkli sırların aynı form üzerinde uygulanmasını amaçlayan çok renkli oyma tekniğinde minecilikte olduğu gibi renkli sırlar çukur ve oyulmuş kısımlara uygulanmıştır. Bu teknik yatay yüzeylerde özellikle, tabak gibi formlara uygulanması daha uygundur. Merkez Rey ve Kaşandır. Uygulanması zor olan bu teknik sonradan bırakılmıştır.¹⁹

12.yy'da Rey ve Rakka'da tek renkli seramikler yapılmıştır. Büyük tabaklar, kaseler, su küpleri, testiler ve ibriklerde uygulanan bu teknikteki

¹⁷ Doğan, KUBAN; A.g.e.

¹⁸ Yücel ERDEM;"Selçuklu Çini ve Seramik Sanatı",Antik Dekor, Sayı:23,İst1994,s.28.

¹⁹ Can,KERAMETLİ; Türk Doğu ve Sanatları, İst.D.T.G.S.Yüksekokulu Ders Notları,İst.1980,s.77.

retimler mat kobaltmavisi ,mor, firuze, yeşil ve kahverengidir. Günlük yaşamda kullanılan bu eşyalar çoğunlukla tek renkli yapılmış ve oldukça kaba grnmdedirler. Kandil, buhurdanlık ve taburelerden oluşmuş zengin kolleksiyonları da vardır.*

Kuzeydoğu İran'da 12.yyda Sgraffito desenli Gabri seramikleri yapılmıştır. Bu seramiklerde kırmızı hamur üzerine ince kirli beyaz bir astar çekilmiş ve desenler bazen çizilerek bazen de astar kısımları yüzeylerden kazınarak yapılmıştır.²⁰12.-13.y.y.larda sgraffito desenli gabri seramiklere çokça rastlanmıştır. Sarı, mor, yeşil ve kahverengi gibi renkli sırlar kullanılmış ve oyulmuş kısımların içine akıtılmıştır. İnsan ve hayvan figürleri şeklindeki kap kacakların üretimine ağırlık verilmiştir.

Büyük Selçuklulardan nce İşlam Sanatında sırsız seramiklere rastlanmış ve bu seramiklerin yapımına 12.y.y.da Büyük Selçuklular zamanında da devam edilmiştir. Bu tür seramikler oymalı seramikten daha ucuza maledildiği ve retilibilindiği için tercih edilmiştir.²¹

Büyük Selçuklular 12.y.y. sonlarına doğru sıraltı tekniğini daha da geliştirmiş ve diğer tekniklerle beraber kullanmışlardır. Mavi, yeşil ve transparan sıraltına siyah dekorlu bezemeler yapılmıştır. Bu tür bezemelerde dekor keskin bir aletle kazındıktan sonra yine ileri siyah boya ile boyanmıştır. Sıraltına yapılan bu bezemeler siluetli, bitkisel ve figüratif konuludurlar.²²

* Türk İşlam Eserleri Müzesi'nde örneklerini görmek mümkündür.

²⁰ Yücel, ERDEM; A.g.e

²¹ Can, KERAME TLİ; A.g.e.

²² Yücel, Erdem; A.g.e.

Selçuklu döneminde desen, renk ve konu bakımından minyatüre en yakın olan diğer bir teknik ise minai' dir. Minai tekniği, Büyük Selçuklu seramik tekniği olup, sıraltı ve sırüstü tekniklerinin karışımıdır. Kobaltmavi, firuze, siyah, mor ve yeşil renkleri sıraltına; sarı, kırmızı, beyaz ve altın yıldız gibi renkler de sır üzerine uygulanmıştır. Bir başka tanımlama ile minai, seramik ve cam bezeme tekniklerinin ortak kullanımı ile ortaya çıkmış bir tekniktir denilebilir. Minai tekniği, 10. ve 12. y.y.larda Memlük döneminde, Şam, Basra, Küfe ve Bağdat gibi merkezlerde, uygulanan cam bezeme tekniğinin seramikte uygulanmış şeklidir. 550-650 santigrad derecede pişirilen sırüstü bovalarıyla, seramik bezemesine renklilik katılmıştır. Farsça "Heft Reng" adı ile de tanınan bu teknik 10.-11. y.y.larda Rey, Kaşan ve Rakka gibi merkezlerde örnekleri verilmiştir. Sırüstü uygulanan kırmızı renk demiroksitli, sarı renk antımuanoksitli, beyaz renk kalayoksitli kil karışımı olup, düşük ısıda (550-650 santigrad derece) fırınlanan sırüstü bovalarıdır.

12.-14. y.y.larda Suriye cam sanatında görülen camii kandilleri minai seramiklerin geç dönem örnekleridir.

13.y.y. İran bölgesi seramiklerde de ortaya çıkan minai bezeme tekniği Anadolu Selçukluların'da görülmez fakat, sadece Konya Aleaddin Köşkü (II.Kılıçaslan Devri 1156-1196) duvar çinilerinde görülmüştür. Minai tekniği 10.y.y.dan 13.y.y.a kadar Suriye, Irak ve İran bölgesinin seramik ve cam bezeme tekniği olarak görülmektedir. Bu teknik, Lüster tekniği gibi Endülüs Emevileri döneminde İspanya'ya taşınmış, Hispano Maroc üslubundaki seramiklerde görülmüştür.

Minai tekniğinde kullanılan altın yıldız bazı seramiklerde de lüster tekniği ile desteklenerek çok renkli görünümlel kazandırılmıştır. Birçok sanat tarihçi ve seramikçi tarafından farklı şekiller ve tekniklerle uygulaması anlatılan bir başka sırüstü bezeme tekniğine de lüster denir.

8.-9. y.y.'larda Ortadoğu toprakları Antik, Yunan bilim ve sanat verilerini yeniden değerlendirildiği bir dönemdir. Horasan, Rey, İsfahan, Harran, Şam, Bağdat, Kahire ve İskenderiye gibi önemli kentlerde İslami kültür çevresi içinde birçok bilim adamı bilim dallarının temsilcisi olmuştur.

8.-9. y.y.'larda altın, gümüş gibi değerli soy metalleri yapabilmek amacı ile çalışmalar sonucu "İlmi Simya" adı verilen bir bilim doğmuştur. Bu bilim 14.y.y.'dan sonra Kimya bilim dalı haline gelmiştir. 8.-9.y.y. İslam alanında İlm-i Simya ve tıp alanında Cabir Bin Hayyan, Ebu Bekir Razi-İbni Sina gibi isimler belirmiştir. İlm-i Simya adı altında yapılan bu çalışmalar sonucu değerli metaller kıymetli ve yarı kıymetli taşlarla, petrolün ayrıştırılması, asitlerin ve asit tuzlarının yapımının yanısıra, boya konusunda da birçok çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bitkisel ve madeni yağlar sınıflandırılmış bunlar tıpta alanında ve sanayide kullanılmıştır. Roma dönemi sonunda ve Bizans döneminde görülen altın yaldızlı mozaikler, Lüster Tekniğinin uygulanması ile ortaya çıkmışlardır. Lüster tekniği, altın yaldız içine karıştırılan oksitlerle elde edilen bir sırüstü boya tekniğidir. Muhtemelen Likit altın yaldız 8.-9. y.y.'larda Simyacılar tarafından yapılmıştır. Lüster kullanımı ilk defa 8.y.y.da Fatımiler döneminde cam üzerine uygulanmıştır. Basra ve Irak bölgesine hızla yayılan lüster tekniğinde bezeme, seramik üzerinde de görülmeye başlamıştır. Lüster tekniği ile bezenen çiniler 9.y.y.'da ilk defa, Irak'ta Samarra'da duvar çinileri üzerinde görülmüştür. Tunus Kayravan'daki Ulu Camii mihrabında görülen lüster tekniği ile yapılmış olan çiniler Samarra çinileridir. Samarra lüster çini buluntularının erken tarihli örnekleri Cevsak ÜI-Hakani Sarayı'nda ortaya çıkmıştır. Sarayın Harem kısmında, mozaik ve çini bezeme kompozisyonunda, kase ve çini plakalar üzerinde erken dönem lüster örnekleri görülmüştür. Lüster renkleri parlak kırmızı ve sarıdır. Bazı yerlerde

bu renkler koyu zeytin yeşili ve kahverengi olarak görülür. Bu çiniler lüster boyalarla mermer taklidi görünümündedir.

Kayravan Ulu Camii 836-862

ve 875

yıllarında tamir ve onarım görmüştür. Mihrap cephesinde 139 tane lüster çini bulunmuştur. Lüster çini desenleri iki grupta toplanabilir. Bu motifler Abbasi dönemi lüster vazo desenleri ile benzerlik içindedirler. Abbasi seramik üretimi Samarra'da 9.-10.y.y. larda gerçekleşmiştir. Bu seramik üretiminin denetim altında olduğu da bilinmektedir. Bağdat, Basra, Küfe gibi merkezlerde de seramik üretildiği bilinmektedir. Arap tarihçisi Yakubi, çömleklerin ve cam yapımcılarının Basra ve Küfe'ye taşındıklarını da belirtmektedir.

Lüster Tekniği teknik gelişimini 12.yy. ile 14.yy.lar arasında Kaşan çini ve seramikleri ile sağlamıştır. 12. ve 13.yy. Kaşan lüster çini ve seramik üretiminde ustaların imzaları da göze çarpmıştır. Bazı seramiklerde lüster ve minai karışımı, "Şehname" den tasvirli sahneler, minyatür uslûbu olarak ortaya çıkmıştır.

Büyük Selçuklu lüster seramiklerinde, lüster tekniği iki şekilde kullanılmıştır. Birincisi, seramik formun lüsterle boyanması ve fırınlanması sonucu elde edilen lüsterli seramikler, ki bunların formları bezeme elemanları ile dönemin altın, gümüş gibi değerli metal kapkacağın taklidi olanlar* ikincisi ise; beyaz opak sır üzerinde lüster bezemeli olanlardır.**

Doğal çömlekçi kili ve sarı-pembe renkte pişen seramik hamuru üzerine, kalayoksitli yarı opak beyaz sır uygulanarak yapılan lüster seramikleri İran bölgesi ve Samarra'nın erken tarihli lüsterleri olarak tanınırlar. Samarra'nın 9.y.y. olarak tarihlendirilen lüster çini ve

* İran Lüster Kapları

** Kaşan Lüster Kapları

seramiklerinde ise, hamur rengi açık sarı-beyaz olup; bu hamur Ahmenidler'den ve daha önce de Firavunlar dönemi Mısır seramiklerinin hamurudur. Ebul Kasım Bin Abdullah'ın el yazmasında belirttiği gibi, tabii kil olmayıp kuvars, öğütülmüş cam ve bağlayıcı olarak da beyaz kil katılarak yapılmış bir hamurdur. Bu hamurla yapılan çini ve seramikler "White Wera" Beyaz Üretim, adını alır. Kaşan dönemi lüsterli çini ve seramikleri beyaz üretim grubuna girerler. Bu hamurun üzeri kalayoksitle yarı opaklık sağlanmış beyaz sırla kaplanarak sırlanmıştır. Kalaylı opak sır 13.y.y. sonundan itibaren Avrupa'ya taşınmış ve mayolikaların oluşum ve gelişiminde temel unsur olmuştur. Kaşan lüster çini ve seramikleri; Fatımi Geleneği gösteren mimari lüsterler (sırlar , hafif transparan uçuk sarı-yeşildir.), Minyatür Geleneği gösteren Minai Lüsterler (sırları daha beyaz olup opaktır.), Kaşan Üslubu Lüsterler (sırları daha beyaz olup opaktır.) olmak üzere üç başlıkta incelenmektedir.

Watson'un yapmış olduğu bu sınıflama, teknik bir sınıflama olmayıp çinilerin kullanımı yerine ve bezeme özelliklerine göredir.²³

Fatımi Geleneği Gösteren Mimari Lüsterler, Kaşan'da 8 köşeli yıldız ve aralarını tamamlayan haçvari çinilerle duvar kaplaması çiniler üretilmiştir. Kaşan, Rey, Natariz, Meşhed gibi İran şehirlerinde kasr, köşk ve saraylarda duvar kaplaması olarak kullanılmış olan lüster çinileridir. Bu lüster çinilerinin bezeme konuları, insan, hayvan tasvirleri ile belirli bir edebi metinden veya halk hikayelerinden kaynaklanmanın yanı sıra, yer yer bezemeler yazı ile desteklenmiştir. Bu tasvirlerde bitkisel bezeme de yer almıştır. Fakat bu bezemeler daha çok erken dönem örnekleridir.

Cami, mescit gibi dini yapıların mihrap ve mihrap duvarları lüster çinilerle kaplanmıştır. Bu çinilerde bezeme ince kıvrık dallardan oluşan kufi

²³ Oliver, WATSON; Persian Lustre Ware, Faber and Faber, London, 1985

veya nakşı yazı bordürleri dolgulayan bitkisel bezemelerdir. Bu bitkisel bezemeler nadir olarak kuş figürleri ile zenginleştirilmiştir. Rumi, palmet ve arabesk bezeme elemanlarının erken örnekleri bu çinilerde görülmüştür. Yazılar ve yazı kontürleri rölyef olarak belirtilmiş, bazen yazı formu ve bitkisel bezeme formu boyanmış, bazı örneklerde ise rölyef tarzındaki yazılar boyanarak beyaz fon üzerinde bitkisel bezeme belirtilmiştir.

Kufi ve Nakşı rölyef yazılı bazı çiniler kobaltmavi-turkuaz tek renk sırla sırlanarak bunun üzeri yer yer lüster veya minai ile boyanarak bezeme zenginleştirilmiştir.

Minyatür Geleneği Gösteren Minai Lüsterler, Kaşan'da üretilen 10.-12.y.y.a tarihlenen tabak, çanak, bardak, sürahi gibi kullanım seramiğine yönelik objeler üzerinde görülmüştür.

Bezeme konusu, halk hikayeleri* ve Şehname'dir. İnsan ve hayvan figürlü bezeme ön planda olup olayın kahramanlarını tanıttıcı yazılar dikkati çekmektedir. Bu üslupda olay kahramanları ve giyim kuşam ile hayvanlar, minyatür üslubu içinde ve aynı incelikte resmedilmişlerdir. Beyaz seramik fonu üzerinde insan ve hayvan figürleri lüster ve minai tekniğinin renkleri ile zenginleştirilerek, minyatür üslubuna yakın bezemeler oluşturulmuştur.

Lüster tekniği, 11.y.y. sonlarından 12.y.y. ikinci yarısına kadar Kaşan seramiklerinde görülen bir bezeme şeklidir. Memlük ve Eyyubi cam bezeme şeklinin seramikteki bir uzantısıdır.²⁴

Kaşan Üslubu Lüsterler, Kaşan'da 9.y.y.dan itibaren üretilen tabak, çanak, sürahi ve alberallolarda görülen bezeme üslubudur. Bezeme konuları insan ve hayvan desenleri olup geometrik bezemeli olanları da vardır. Tabak kenarlarında veya ortada friz içinde edebi metinlerden alınma dizeler,

* Varka ile Gülşah

²⁴ Esin, ATIL; "Minai Seramiklerde Öyküler", P Dergisi, Sayı:1 İst.1996, s.11-23

atasözleri, beyitler yazı ile belirtilmiştir. Bir olay anını tasvir edildiği emir veya beyin tahta oturma sahnesinin gösterdiği, bir kahramanlık sahnesinin betimlendiği sahnelerle, bu seramikler Kaşan lüster seramiklerinin tanınmış ve zengin gurubunu oluşturmaktadır. Zaman zaman lüster tekniği, minai tekniği ile desteklenmiş ve çok renkli anlatımlara gidilmiştir. 9.y.y.da Kaşan'da başlayan bu üslup, 19.y.y.a kadar Ortadoğu İslam seramiğinde devam etmiştir.

İran seramik sanatı hakkında en büyük referansı, kendisinin de Kaşanlı seramikçi bir aileden geldiğini belirten Ebul Kasım Abdullah Bin Ali Bin Muhammed Bin Ebu Tahir Kaşani'nin 1022 tarihli Farsça "Cevahir-ül Arais Atacihun Nefais" adlı Ayasofya Kütüphanesinde bulunan el yazmasıdır. "Değerli Taşlar ve Güzel Kokular" adını taşıyan bu yazmanın bir bölümünde, seramik konusu da işlenmekte ve hamur, sır, fırınlar, lüster ve lagvardina konusunda bilgiler bulunmaktadır. Özellikle lagvardinanın hazırlanışı geniş yer tutmuştur.

Lüster ve laguardina teknikleri sırüstü teknikleridir. Ebul Kasım'ın el yazması da, bu seramik tekniklerinin açıklanması açısından değerli bir kaynaktır. İslam Seramikleri her dönemde oksidatif fırın atmosferinde yapılmıştır. Kerpiç-tuğla karışımı olan İslam seramik fırınları odun ve v.b. bitkisel yakacaklarla ısıtılmıştır. Fırın yapıları 1000 santigrad derece ısıya dayanma şansları oldukça zayıf malzeden inşaa edildiğinden dolayı, fırınların, yüksek ısıya çıkmaları mümkün değildir. Fırın atmosferi seramikleri pişiren fırın ustasının becerisine bağlıdır.

Kaşan'da üretilen lüsterli seramiklerde , genellikle kullanılan renk kızılkahverengimsi-sarıdır. Bazı hallerde kahverengi (isli pişirilmiş ise), bazen de çok açık sarı (fazla ısının olduğu hallerde) renkte lüsterler üretilmiştir. Aynı seramik form üzerinde yer yer lüster renklerinin farklı tonlarının olduğu gözlenmiştir. Bu tamamen pişirilen lüsterli seramiğin, fırın

içindeki konumu ile ilgilidir. Yanyana sıkışık yerleştirilen seramikler arasında iyi bir ısı sirkülasyonu oluşmadığı durumlarda, koyu kirli yeşilimsi ve kahverengi görülen lüster lekeleri oluşur. Isı kaynağına yakın bölgelerdeki lüsterlerde ise, açık sarı rengi görülür.

Lüster boyası, beyaz opak sırla sırlanan seramik formlar üzerine fırça yardımı ile uygulanır. Bazı lüsterli seramiklerin kenarlarında kazıma yazılar görülmektedir. Bu yazılar, geniş bir band halinde sürülen lüster boyasının kurumasına yakın, sivri uçlu bir araçla boyayı kazımak suretiyle uygulanmıştır.

Lüster, minai tekniği ile zenginleştirilecek ise, minai tekniğinde kullanılan sırüstü renklerinin uygulanacağı yerler boş bırakılarak sırlanır. Minainin kırmızı, altın yıldız gibi renkleri, lüsterle birlikte sırüstüne uygulanılarak tekrar pişirilir.

8. - 10.y.y.lar arasında Rey ve Kaşan atelyelerinde uygulanmış olan diğer bir seramik tekniği de Lagvardina'dır. Ebul Kasım'ın 11. yüzyıl tarihli el yazmasında belirttiği gibi, Lapis Lazulinin* öğütülerek ağır yağlarla kavrulmasıyla elde edilen boyanın sırüstüne uygulanmasıdır. Lapis Lazuli, Lüster gibi metalik pırıltılar verir. Lagvardine tekniği kıymetli madenlerden yapılan objelerin taklid edilmesi amacıyla geliştirilmiştir. Lapis Lazuli, sırların renklendirilmesinde kullanılacak ise ağır yağlarla kavrulmayıp sülfirikasit ve sirke asitinde çözündürülüp arıtıldıktan sonra, %15-20 oranında sıra karıştırılarak lagvardina sır elde edilir. Lacivert sır üzerine beyaz ve kızılkahverengi kontürlerle bezemenin üzerine altın varak kullanılmıştır.

* Lacivert taşı anlamındadır.

1.2.2. 10.-13.yy.lardaki Seramiklerin Desen ve Kompozisyon Özellikleri:

İpek Yolu başta olmak üzere önemli ticaret yollarının geçtiği İran'da Merv, Nişabur, Herat ve Rey gibi büyük kentler çevresinde çeşitli kültür merkezleri kurulmuştur.

Çeşitli şehirlerden toplanarak Louvre Müzesinde sergilenmekte olan 11.ve 12.y.y. seramik örnekleri, İslam alemindeki sanatın gelişiminin bir göstergesidir. Kaynağı İran olan bu seramikleri 7.-12.y.y arasına tarihlemek mümkündür.

İslam kültür tarihinin sanatsal patlama dönemi olarak belirlenen 1150-1250 yılları arasında çok sayıda bezemeli seramikler üretilmiştir.Büyük Selçuklu dönemi olarak adlandırılan bu çağın merkezi islam ülkelerindeki selçukluların hakimiyeti ile 12.y.y.da son bulmuştur.

İran, Büyük Selçuklular 12. ve 13.y.y.'larda siyasal karışıklıklarla dolu bir dönemdir. Hükümdarların gücü, kendi hanedanlarının mensupları ve komutanlarının başkaldırıları nedeniyle sarsılmış, bunlar zaman zaman bağımsız ama kısa ömürlü devletler kurmuşlardır. Bu dönemde ortaya çıkan tüm karışıklıklara rağmen, ülke büyük bir ekonomik ferahlık yaşamıştır. Yerel hristiyan, islam ve islam öncesi gelenekler, hükümdarlarca desteklenen hoşgörüyle evrensel bir ortamda yeniden canlanmıştır. Böylece tüm bu kültürlerin kaynaşması, önceden varolan geleneklerin canlanması ve zengin tüccarların da artmasıyla yeni bir sınıf doğmuştur.²⁵

10.-13. y.y.larda İran'da yapılmış olan seramikler genellikle sır üstüne yeşil ve sarı renklerinin hakim olduğu dekoratif konuları işlemişlerdir; bunlar

²⁵ Esin,ATIL ;A.g.e.

bitkisel desenler ve geometrik şekillerdir. Bu seramiklerin arka yüzü şeffaf sırlı açık sarı maviyle sırlanmıştır.²⁶

Erken dönem mavi-beyaz altıgen formlu fayansların desenleri palmetler, rozetler ve yaprak motifleridir. Kenar kısımları nakşi yazı bantlarıyla bezendiği gibi çizgiyle bordürlenerek yapılanları da vardır.

Bir yuvarlak içinde yeralan rozetler, çiçekler ve çiçekli yapraklardan oluşturulmuştur. (Bak. resim; 2, 11, 25)

Palmetler, yüzeyde serbest daire şeklinde dağıtılarak merkezdeki bir nokta etrafında radyal çizgiler ile birlikte düzensiz olarak yapılmıştır. Nakşi yazı bandları duruma göre, hemen hemen ortada yatay bir hat oluşturacak şekilde form üzerinde görülmektedir. (Bak. resim; 20, 25)

Samarra seramiğinde formlar genellikle yeşil ve sarı renkte sırlanmıştır. Çinlilerin kurşun sırlı Tang seramiğine benzeyen renkli sırlar, radyal çizgilerle birlikte düzensiz olarak yapılmıştır.

Bakıryeşili düzensiz radyal çizgilerle sır içinde yeralır. Çizgi bantlar düzensiz radyal palmetler çevresinde olduğu gibi kenarda düz-kavisli bir süsleme ile çevrevelenirdi.

Şeffaf sırüstünün yanısıra, beyaz sırüstüne lüster renkleriyle boyanmış olanları da vardır. Metalik yansımali renkler islam seramiğinin karakteristik bir özelliği olmuştur.²⁷ (Bak. resim; 4, 7, 8)

Motiflerde stilizasyon ön planda tutulmuştur. Klasik perspektif kurallarına uyulmayarak sade, basit, keskin ve geometrik çizgiler yardımıyla şekiller yapılmıştır. Ayrıca zeminden kopuk şekillerle düzenlenmiş kompozisyonlar yer almaktadır. Renklendirilmiş kısımlarda doğadan bir kaçışla oluşturulan, monokrom yani tek renkli lekelerle oluşturulan renklerin

²⁶ Burhan, TOPRAK; A.g.e.

²⁷ Adalbert, KLEIN; A.g.e.

yanısıra naturalist olmayan yaklaşımlar meydana gelmiştir. Koyumavi, turkuaz, kırmızı ve yeşil renklerinin yanında, ana renkler de birbirine kontrast olarak kullanılmıştır.

(Bak. resim; 5)

Kompozisyonlar iki şekilde oluşturulmuştur. Birincisi, resim etkisi ağır basan desen özelliklerinden oluşurken; ikincisi de düzgün sıralamalar, atlamalı ve bağlantılı sıralamalar şeklinde dizilmiş motiflerdir. Bunlar bütün yüzeyi bezeyen birimler olarak kullanılmıştır.(Bak. resim; 9, 17)

Büyük Selçukluların pek çok sanat dalında olduğu gibi edebiyatta da gelişmeleri sonucu, Arapça ve Farsça olmak üzere pek çok edebi eser ortaya çıkmıştır. El Hariri'nin Makamat'ı, İbn'i El Mukaffa'nın Kelile ve Dimnesi gibi edebiyat eserleri çoğaltılmıştır. Bu eserler minyatürlenmiştir. Minyatürler Kitab-ı El Hasayiş*, El Cezire'nin yazdığı mekanik aletler kitabı gibi bilimsel incelemelerde kullanılmıştır. Ömer Hayyam, Firdevsi, Nizami ve Sadi gibi aydınların yazdıkları Farsça edebiyat eserleri de 14. ve 15. y.y.larda minyatürlenmiştir.

Seramik sanatçıları, bezemelerde insan ve hayvan figürlerini realist ve realist usluhta olmayan boyama, oyma, kalıplama ve yaldızlama gibi çeşitli teknikleri ya birarada ya da tek tek kullanmışlardır. Bu yeni teknikle çömlekçiler çok sayıda renk kullanarak girift ve ayrıntılı kompozisyonlar yaratabiliyorlardı. Bunlar işlevsel seramikler olup, ya yemek kabı olarak ya da içki kapları olarak

üretiliyorlardı. Konuları ise genellikle İran edebiyatında yer alan öyküler, efsaneler ve tarihi olaylardır. Tarihi olay ve kahramanlıkları anlatan eser

* Bitkilerin tıbbi özellikleri

Şehname'dir. Firdevsi'nin 1010 yılında yazmış olduğu Şehnamesi, 13.y.y.a kadar minyatürü yapılmamıştır.²⁸ (Bak. resim; 4)

Rey'de yapılan tabaklarda kullanılan figürlerde çizgisel hattatlık çok belirgindir. Ay yüzlü bir İranlı ya da Selçuklu Türkü işlenen figürlerdendir. Burada yapılan tabakların desenlerinde Selçuklu tarzının tipik özellikleri olan, abartılı ufak yaprak kıvrımları ve bir kök üzerindeki lifli yapraklardan oluşan motiflerden ibarettir.(Bak. resim; 9, 19)

İlk önceleri Mısır'da olduğu gibi figürler, insan karakterleri, büyük boyanmıştır. Fakat daha sonraları, katıksız İran tarzı bunları süs kabilinden bir çatı içersinde tekrarlanan küçük motiflere döndürmüştür. Bu dönemde günün modası olarak, kitaplardaki minyatür resimlerinden etkilenilerek yapılan desenlerde ayrıca bir örnek teşkil etmektedir.

Rey'in 1220'de yağmalanmasıyla sırlı çanak çömleklerin üretimi de son bulmuştur.

Kaşan'da yapılan seramiklerde Rey'e nazaran mavi renk daha az kullanılmasına rağmen, bazen mavi ve yeşil solgun olarak da olsa kullanılmıştır. Dekorasyon tamamen İran üsuludur; her bir figürün çevresinde kutsallıktan daha çok güzellik amaçlı haleler olan parlayan büyük ay yüzleri, vücutların, yaprak ve dal şekillerinin, uçan kuşların ve ufak helezonların neredeyse belirlenemez bir biçimde birbirine karışmış halde olduğu, daha koyu bir arka planın dışındaki hayal gibi belirlemelerden meydana gelmiş bir kompozisyon oluşturulmuştur. (Bak. resim; 9, 27, 29)

Rey kompozisyonlarının bir özelliği de, sınır etrafına güzel bir şekilde yazılmış olan şiirleridir. Örnek olarak; H 669 / MS 1210 tarihine ait bir Godman koleksiyonunda yeralan parlak boyalı bir testi üzerindeki şiirde:

²⁸ Esin,ATIL; A.g.e.

"Aşkımdan ayrı çöllerde dolaşıyorum. Bu sözleri bu mataranın üzerine yazıyorum, belkide H 669 tarihinde benim hatırlamama yardımcı olabilirler.

Daha önce hiçkimseyi düşlemediğim kadar çok düşlediğim bu kadının bu testiye dudaklarına dayayarak kendini ferahlatıp, benim yazımı tanıyıp, beni düşünüp, aşkıma acıyabileceğini umut ederek."

İran'da 12. ve 13. y.y.larda yapılmış olan seramikler konuları bakımından da farklı özellikler gösterebilirler. Bazen Ömer Hayyam'dan alınan bir mısra konunun özünü oluştururken bazen de destansı bir savaş anlatılmıştır. Örneğin; Tarihi bir olayı kaydetme ve Şehname destanıyla ilişkilendirilerek yüceltme çabası, 50 santimetreye yaklaşan büyük bir kasede, gerçek bir savaş betimlenirken savaşa katılanların adları da verilmektedir. Kırılmış ve eksik parçaları onarılmış olan kasede, korunaklı bir kaleye düzenlenen saldırının şiddeti tüm ayrıntılarıyla canlandırılmıştır.

(Bak. resim 31, 31a, 31b)

Bir başka kasenin kenar bordüründe kalıplaşmış Arapça bir yazı ve birbirlerinden ağaçlarla ayrılan beş kahramanlık sahnesi gösterilmektedir. Sahnelerin dördünde kurt, panter, ejderha ve kanatlı bir dört ayaklıyı andıran gerçek ya da düşsel hayvanları öldürmek için kılıç topuz ya da ok ve yay kullanan birer savaşçı göze çarpmaktadır. Beşinci sahnede karşılıklı oturan iki figür vardır; biri hayvan başlı bir topuz ile tasmalı bir asayı tutmaktadır. Ötekinin elinde ise, ok dolu bir sadağa benzer birşey vardır. (Bak. resim; 32, 32a)

İran Şahı Keyhüsrev hizmetindeki Bihzan adlı genç bir savaşçı ile Turan hükümdarı Efrasiyap'ın kızı Manizha'nın aşk öyküsünü anlatan kadehde, oniki sahne ile bezelidir. Kadeh, yatay biçimde üç sıraya ayrılmıştır. Her sıra birbirinden mimari elemanlarla ayrılan, eşit olmayan

genişliklerde dört ardışık panoya bölünmüştür. Öykü kadehin en üstünde başlar ve sola doğru devam eder.²⁹ (Bak. resim; 33, 33a, 33b)

Lüster tekniği ile yapılmış seramik formlarını, Açık Formlar (tabak ve kaseler), Kapalı formlar (maşrapa ve ibrikler) diye iki grupta incelemek olanaklıdır.

Açık Formlar, günlük kullanıma yönelik formlar olup ,mutfak gereçleri olarak tanımlanabilir. Bunların büyük çoğunluğunun hamurları beyaz firitle hamurlar olup, nadiren astarlı olanları vardır. Tamamına yakın kısmı beyaz-opak sırlı olup lüster boyama dekorludurlar.

Dekor ve bezeme özellikleri olarak bu grup seramikler ; Figürlü bezemeli, Figürlü-bitkisel bezemeli ve Serbest fırça bezemeli örnekler olarak gruplandırılabilir.

Figürlü bezemeli, tabak ve çanak formunun iç yüzeyini merkezi kompozisyon olarak tamamen ya da bordürlerle bölünmüş seramik iç yüzeyinin bezemesinde, yazı bordürleri arasında insan ve hayvan figürlü bezemeleri vardır. Konularını halk hikayeleri,dönemin edebi metinlerinden ve tarihi olaylardan almıştır. İnsan figürlerinde, dönemin giyim-kuşam özelliklerini ve yüzlerde kişisel özellikleri görmek mümkündür. Aynı konuların minaili seramiklerde tasvir edilmesi 10.-13.y.y. islam seramiklerindeki minyatür üslubu bezemenin esasını oluşturmaktadır.Tasvir edilen hayvan figürleri, genelde evcil hayvanlar olup dönemin taşıma ve yük hayvanları olan deve, at türü olanlarıdır. Bunlar konuları ile bağlantı içinde görülmektedir. Az sayıda görülen aslan ,kaplan gibi yırtıcı hayvan tasvirleri soyluluk ve güç sembolü olarak kullanılmış oldukları sanılıyor.(Bak.resim; 2, 10, 16, 19)

²⁹ Esin, ATIL ; "Minai Seramiklerdeki Öyküler", P Dergisi, Sayı:11,st.1996, , s.11-23

Kuşlar ve mitolojik hayvanlar çok sık görülen bezeme konuları olup, sembolik anlamları ile ele alınmıştır. Bazı tabak bezeme konuları içinde müzisyenler ve eğlence sahneleri görülebilmekte ve bu kompozisyonlarda dönemin minyatürleri yer almaktadır. (Bak. resim; 21, 25, 27)

At üzerinde oturan av sahneli lüster seramikler desenleri de döneminde çok sevilen ve benimsenen bezeme konuları olmuştur. (Bak. resim; 3) Aynı bezeme şeklinin seramikten başka tekstil, taş ve maden sanatındaki örnekleri çok sık görülmektedir.

İnsan figürlerinin başında görülen yuvarlak haleler dini anlamı olmayıp soylu kişiler veya önemli şahsiyetler olduğunu vurgulamak amacıyla yapılmıştır.

(Bak. resim; 9, 18)

Tabak ve kaselerin, dış yüzeyleri ağız kenarından ayağa kadar tüm dış yüzey lüsterle bezenmiştir. Dış yüzey bezemesinde bezeme alanı ağız kısmında ve ayak üzerinde kalın lüster bordürle sınırlandırılmakta bu alan içi kufi ve nakşi yazı bordürleri ile bezenmiştir. Bazı çanak ve kase arkalarında, iri açılmış çiçeklerle dolgulanmış kalın bordürler görülmektedir. (Bak. resim; 20)

Bir grup tabak ve kasede de serbest fırça darbeleri ile oluşturulan çizgisel bordür dolgulanmaktadır. (Bak. resim; 11)

Tabak ve kase formları, 10.-13.y.y. Ortadoğu ve Anadolu seramik sanatı tarihinde Bizans, Selçuklu, Artuklu ve dönemi seramiklerinde de çok yaygın olarak kullanılmıştır.

Figürlü-Bitkisel Bezeme, Lüster minai tekniğindeki 10.-13.y.y. seramiklerinden bir grubunda figürlü bezeme ile bitkisel bezeme birlikte kullanılmıştır. Bu gruptan figürlü bezeme tabakların ve kaselerin ortalarında merkezi kompozisyonlar olarak görülmekte, bu merkezi bezemenin çevresini dikey veya yatay bezeme kartuşleri içinde bitkisel bezeme elemanları

görülmektedir.(Bak. resim; 4)Bazı hallerde tabak kenarlarında kufi yazıların bir bant olarak değerlendirildiği görülmektedir. Geniş kenar bordürleri olarak görülen figürlü ve bitkisel dolgulu bordürlerde sfenksler, sirenler ve atlı figürleri alternatif olarak dizilmiş bunların araları serbest fırça darbeleriyle bitkisel bezenmiştir.(Bak. resim;7) Kufi yazı Ortaasya seramik sanatında Hakani döneminin bezeme özelliği olarak da görülür.

Bitkisel bezemenin bazı durumlarda daha stilize edilerek basit rumiler ve içiçe geçen basit örgülerle figürler arasını dolguladığı görülmektedir. Bir örnekte (Bak. resim;17) Tabağın iç yüzü geniş bordüründe figürlü bezeme ile bitkisel bezeme birarada kullanılmıştır. Figürlü bezemde at üstünde oturan bir insan muhtemelen bir av sahnesi veya orman gezintisi anlatılmak istenmiştir. Tabiatın içinde yorumlanan figürler, ağaçlar çiçekler ve sarmaşıklar arasında yer almıştır. En kenarında ise yeralan, ağız bordüründe ise çiçekli kufi bezeme şeklinde bezenen serbest fırça darbelerinde bezeme meydana getirilmiştir. Aynı bezeme şekline turkuaz sıraltı siyah bezeme olarak da tabak ve çanaklarda görmekteyiz. (Bak. resim; 18)

Bitkisel bezemde ve figürlü bezemde kumaşlarda ve bezeme süsleme fonu dolgusunda zaman zaman çizgisel olark spiral motifinin kullanıldığı da örülmektedir ki, daha sonraki yıllarda Osmanlı seramik sanatında spiral motifinin kaynağını oluşturacaktır.

Serbest fırça bezemeliler, lüsterli çanak ve tabakların iç yüzeyinin, kenar kısımlarının bezemelerinde, bezemeler çizgilerle bölümlere ayrılarakiçleri serbest fırça darbeleriyle oluşan şekillerden oluşturulmuştur. Merkezde geometrik bir bezeme yer almıştır. (Bak. resim; 17)

Bir grup örnekte ise kaselerin iç kısımlarında beyaz zemin üzerine sıraltına siyah ve kobaltmavi dekorlu serbest fırça darbelerinden oluşturulan bezemeler yer almaktadır.

Bir diğ er örnek kasede ise siyah boyayla serbest fırça darbelerden oluşan bezeme turkuaz sıraltına dekorlanmıştır.

Kapalı Formlar, Lüsterli kapalı formlar, şişeler, maşrapalar, ibrikler, alberallolardır. Bu formlarda çoğunlukla figürsel bezemeli olup konularını eđ lance sahnelerinden, mitolojik motiflerden oluşan bezemelerden meydana gelmiştir. Figürsel ve bitkisel bezemelerin yanısıra geometrik bezemeler ve bezemelerin arasında nakşi kufi yazılarda görülmektedir. Bu formlar çoğunlukla içki ve su kabı olarak kullanılmıştır. Ağız kısmı kuşbaşı şekli verilerek yapılmış olan bir şişede boyun kısmında bir zencerek gövdeye doğru ikinci bir bordürlü nakşi yazı bordürü ve gövdede bitkisel ve figürsel motifler birarada bezenmiştir.³⁰ (Bak. resim; 6)

Bir başka örnekte, basit rumi bezemelerinden oluşan bitkisel bezemeler ve nakşi yazı bantlarıyla ayrılarak yerleştirilmiş olan desen gövdeyi doldurmuştur. İbriğin boyun kısmında ve ağız kısmında birer sıradan oluşan nakşi yazı bantı ve arasında yine basit rumi deseni ile bezenmiştir. Ayak kısmında bezeme yoktur. (Bak. resim; 12)

Lüster tekniğiyle yapılan bir başka kapalı form  rneği de alberallolardır. Gövde ağız kısmına kadar dilim dilim bir sıra nakşi yazı bantı bir sırada spiral şeklindeki bitkisel bezemelerden oluşmuştur. Ağız kısmında ise geniş bir bordür bulunmaktadır. Bu bordürde de yine spiral şeklinde bitkisel bezemeler mevcuttur. İlaç saklama kabı olarak lullanılan alberallolar Kaşan'da 10.-13.y.y.larda yapılmıştır. (Bak. resim; 13)

Kulplu ve makara ağızlı bir örnekte ise, bezeme serbest fırça darbelerinin yanısıra yaprak ve  i ek motiflerinin stilizasyonundan meydana

³⁰ Esin, EMEL; "Ötüken İlleri ve Kem Vadisi", Selçuklulardan  nceki Proto Türk ve Türk Keramik Sanatına Dair, Sanat Tarihi Yıllığı 9-10, İst.  n. Ed. Fak. Yay., İst. 1981, s116

getirilmiştir. Ayrıca bu tür ibriklerde de nakşi yazı bantlarından oluşan bordürlerde yer almaktadır. (Bak. resim; 21)

Çan ağızlı, uzun boyunlu şişelerde de yuvarlak şişkin bir gövdede geometrik şekiller bir sıra bordür halindedir. Bezeme çeşitlerinin karışık olarak birarada görüldüğü bu formlarda basit rumi motifleri ve hayvan figürlü bezemeler de mevcuttur. (Bak. resim; 22)

Lüsterli maşrapalarda ise Elhamra Sarayı duvar çinilerini anımsatan geometrik motiflerden esinlenilerek yapılan bezemeler yer almıştır. Bu süslemeler stilize yıldız ve aralarını tamamlayan haçvari şekillerden oluşturulmuştur. Yıldızların içini dolduran bezemeler, figürsel motifler ve spiral şeklindeki bezemelerden ibarettir.

Tek kulplu geniş gövdeli daire yüksek ayaklı, geniş ağızlı bir başka formdaki maşrapanın kısa boynu üzerindeki kufi yazılar dikkati çeker. Maşrapa gövdesi iki geniş bordüre ayrılmış ağız kısmına yakın bordürde madalyonların içi karşılıklı kuş figürleri ile kıvrık dallarla dolgulanmış fon lüsterle belirtilmiştir. Kuşlu madalyonların arasına basit rumilerden oluşan düğüm şeklinde bezemeden oluşmuştur.

Tanıtılmaya çalışılan kapalı formlar ibrik, maşrapa, şişe ve albarello * gibi formlar dönemleri içinde cam, metal gibi malzemeden üretilen ve benimsenen formlardır**.

Seramikteki kompozisyon ve bezeme gelişiminin en parlak dönemlerinden birini Büyük Selçuklu seramikleri ortaya koymuştur. Büyük ve köklü bir kültür çevresi olan Budist Çin kültürü, Ortaasya kökenli Maniheizm

* Ortaçağda kimyevi maddelerin saklandığı kavanozlara verilen İtalyanca isimdir. Bu formların mayolika, porselen ve seramik üretimleri Ortaçağ boyunca sürmüştür. İznik kazılarında ilk devir Osmanlı dönemine ait buluntularda görülmektedir.

** İstanbul Türk İslam Eserleri ve Bodum Sualtı Arkeoloji Müzesinde cam objeler teşhir edilmektedir.

bezemeler, Selçuklu Türkleri ve sanatkarlar tarafından Batıya taşınmıştır. Bu bölgedeki eski Yunan kültürlerinin Sasani ve Kopt sanat geleneklerinin elemanları ile sentez sağlanarak, Selçuklu bezeme uslubu ortaya çıkmıştır. Bu üslup, 16.y.y. Grotesk Üslubu'nun doğuşunda etkin olmuştur. Ortaasya duvar resim sanatı, Selçuklu sanatçıları ile batıya taşınmıştır. Ortadoğu'da 8.-9.y.y.larda ilmi yazma eserler resimlenmeye (miyatürlenmeye) başlanmıştır. Bazı merkezlerde minyatür ustaları bir hami etrafında toplanmış ve minyatür üslupları oluşturmuşlardır. Dönemin minyatür üslubu diğer sanat kollarına yansımış, seramik başta olmak üzere, cam ve maden sanatlarında, bezemenin asıl konusunu oluşturmuşlardır. Dönemin yazılı edebiyet ve halk hikayeleri, kahramanları seramikte bir anlatım şekli bulmuştur.

İslamiyetin başlangıçta seramik bezemesine katkısı, yazı ile gerçekleşmiştir. Zamanla gelişen kaligrafiye göre yazı karakterleri de seramiğe yansımıştır. Seramikte yazının kullanılması daha sonraki yüzyıllarda İslam mimarisinde de gözlenmiştir.

Sonuç olarak; Selçuklu Türklerinin Batı'ya doğru göçü ile Ortadoğu bölgesinde yeni siyasal ve ekonomik oluşumların yanısıra, 10. ve 13. y.y.larda geleneksel Türk Sanatlarında genel bir uyanış ve dinamizm yaratılmıştır. Bu dinamizm içinde seramik sanatı farklı bir öneme sahip olmuştur.

Selçuklu Türkleri tarafından Anadolu'ya teknik ve bezeme repertuarı içinde, Anadolu'da uygulanıp uygulanmadığı açıklığa kavuşmamış bir teknikte Minaidir. Diğer adı ile Heft Reng tekniğidir.

Lüster ve sıraltı siyah dekorlu 10.y.y. seramikleri içinde ayrı bir grubu da lagvardina tekniğinde bezenmiş duvar çinileri ve kapalı formlar oluşturur. Fotoğraf 1'de tanıtılan seramik şişe, damla formundaki gövde, ince boyun ve şişkin ağızda sonuçlanır. Şişenin tamamı lagvardina sırıla kaplı ve üzeri de

sırüstü beyaz kontürlü ve altın yaldız yapıştırılmıştır. Seramik şişe yatay bordürlerle bezeme bölümlerine ayrılmış şişe gövdesi üzerindeki en geniş bordür dikey bantlarla bölümlenerek geniş paftaların içi şemse motifi içi kesişen tepeliklerden oluşan bir madalyon dolgular. Şemsenin köşelerinde beyaz kontürle belirtilmiş rozet çiçekleri yeralır. Yaprakları altın yaldızla belirtilmiştir. Alternatif sıralanan dikey bordürlerin içi yazı frizleri ile dolgulanmıştır. Yatay bir bordür olarak yazı kuşağı geniş bordürü sınırlamaktadır. şişe ayağı üzerindeki bordürde beyaz kontürlerle serbest fırça ile kırk dallardan oluşturulmuştur.³¹

Yapılan bu araştırmalar ışığında şöyle bir değerlendirme yapabiliriz; 9. ve 13. y.y.larda Rey, Kaşan, Samarra ve İsfahan siyasi ve ekonomik gelişiminin görüldüğü merkezler olması yanısıra önemli ölçüde seramik üretiminin sağlandığı merkezlerdir. Bu merkezler arasında Samarra tarihsel olarak daha gerilere gider. Dicle Nehri tarafından taşınan alivyonlar, Samarra kentinin, mimari öğelerini kaplayan seramiklerin üretiminde hammadde kaynağı olarak önemli bir etken olmuştur. Samarra seramik üretiminde ve diğer el sanatlarındaki gelişiminin köklerini İ.Ö.y.y.'lara kadar götürmek mümkündür. Samarra'nın türkleşmesi ve sonra İslamiyeti kabullenmesi sonucu, geleneksel sanatlarda Ortaasya'dan gelen etkileşimlerle ve sentezlerle 9.y.y.dan itibaren yeni üsluplar ortaya çıkmıştır. Samarra'nın ahşap ve ştuk sanatında görülen üslupları sırsız seramiklerine de yansımıştır. Samarra'da kırmızı pişen kilden çok çeşitli seramik örnekleri

³¹ Dr. Faruk Şahin'le görüşmeler.

Faruk ŞAHİN; 1950 yılı Kütahya doğumludur. 1969 yılında İ.Ü. Ed. Fak. Sanat Tarihi bölümünden mezun oldu. Marmara Üniversitesi G.S.F. Seramik Bölümünde Master yaptı. Kütahya Çinileri konusunda doktora tezini verdi.

9.y.y. başına kadar form ve bezeme çeşitliliği ile dikkati çekmektedir. Sırlı seramikleri içinde kobaltmavi ve firuze renkleri de form gelişimi açısından ayrı bir önem taşımaktadır. Suriye'de Emeviler, Irak'ta hüküm süren Abbasiler ve Mısır'da Fatımiler ve de bunlar arasında siyasi ilişkilerin yanısıra doğal olarak geleneksel bağlar ve kültürel ilişkilerle ticaret sürmekteydi. 9.y.y.da Büyük Selçuklular, Fatımilerin ve Abbasilerin seramik üretimi kadar teknik ve estetik açıdan üstün değillerdi. Samarra kazıları sonucu rastlanan Çin porselen ve Seledonlarının Samarra'da tanındığı hatta taklit edilerek Ortadoğu'ya dağıtıldığı saptanmıştır. Kırmızı pişen kil yanında firitli beyaz pişen hamur yapımının 9.y.y.da seramikçiler tarafından kullanıldığı anlaşılmıştır. Doğal kil yerine firitli çamurla yapılan seramik üretimi ve hertürlü teknikte kullanılabilen uygun bir sırn Kurşun-alkali silikatın ortaya çıkması ile Selçuklu seramiği gelişimini hızlandırmıştır.

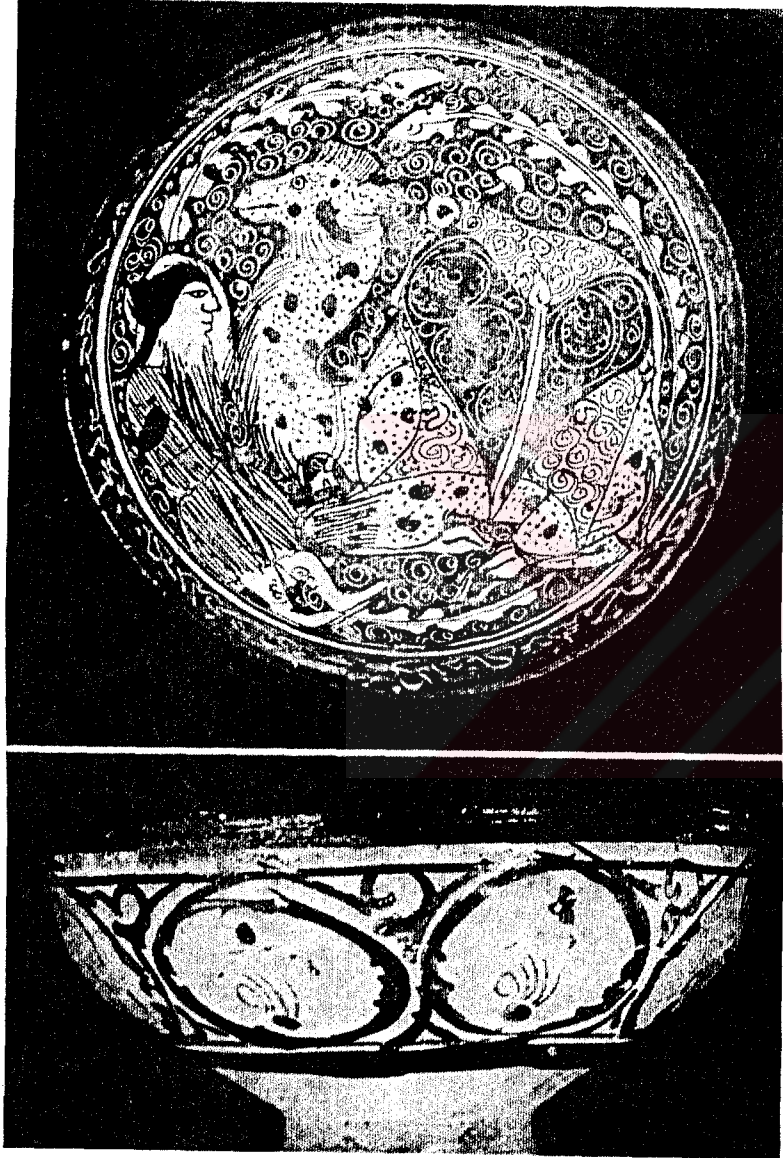
Samarra yanısıra, Kuzey İran'da Kaşan önemli bir seramik üretim merkezidir. Kaşan Mug Tepe adı verilen eski bir yerleşim merkezi üzerine kurulmuş olup, prehistorik olarak çevresindeki hammaddeler ile seramik üretiminde süreklilik sağlamıştır. Kaşan yakınlarında feldispatik kil yatakları ile beyaz hamur yapısındaki üretimleri Selçuklu döneminde daha hız kazanmış ve lüster tekniği seramikler ile Selçuklu geleneklerinin ve bezeme özelliklerinin geliştirildiği merkez olmuştur. Rey'de Kaşan yakınlarında Selçuklu seramik merkezi olarak belirir. Selçuklu merkezi olmasının yanısıra Kaşan gibi lüster ve minai tekniğindeki seramikleri mimari çinilerle Türk Seramik Sanatı'nın Selçuklular ve Harzemşahlar döneminde çok önemli bir üretim merkezidir.

10.yy.dan 13.yy.lar başındaki Moğol istilasına kadar Rey, Kaşan seramikleri çok çeşitlilik göstermiştir.Üretiminin büyük çoğunluğu ihraç edilmiştir. İran'da bulunan Selçuklu Türkleri ile form ve bezemede çok çeşitlilikle üretilen lüster ve minai grubu seramikler dönemlerinin minyatür

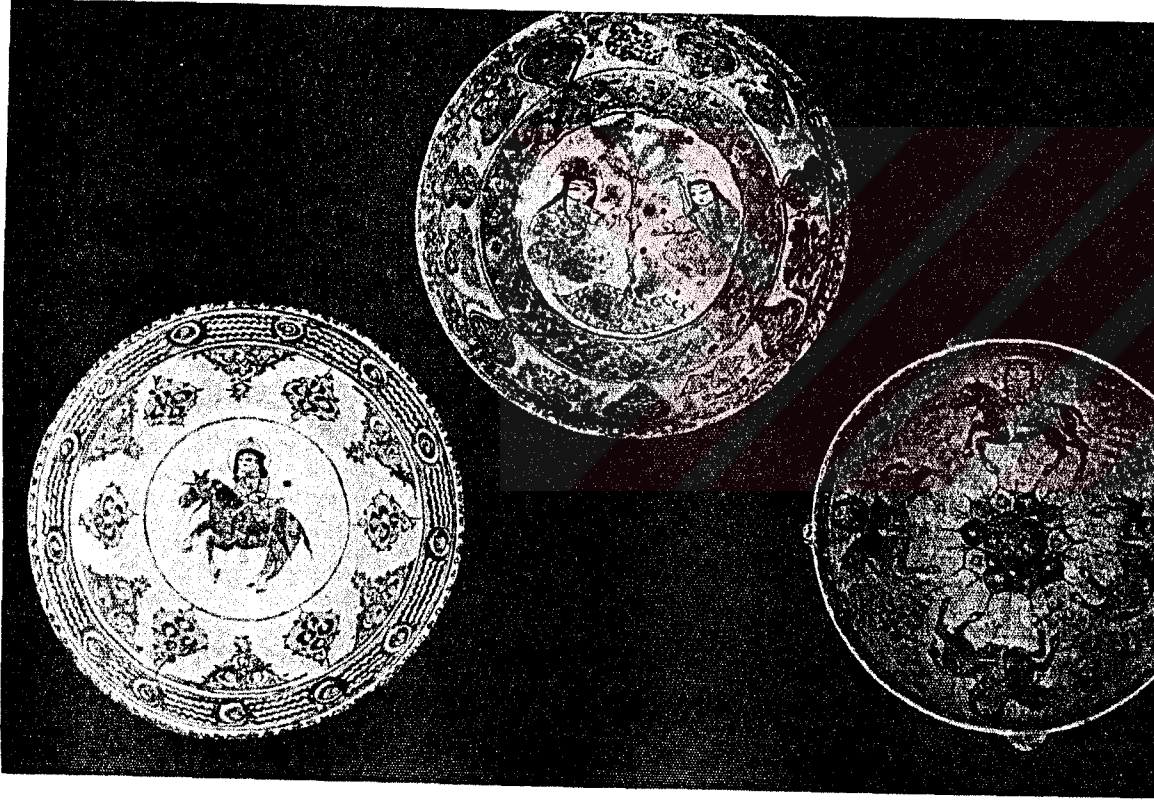
slubu içinde görülür. Seramikte figürlü anlatım ön plandadır, konuları halk hikayeleri, Firdevsi Şehnamesi ile ilgili olaylardır. Ancak Şehname daha geç bir tarihte minyatürlenmiştir. Konuların figüratif oluşu yerleşik toplumlarla yarı yerleşik olan Selçuklu Türkleri arasında islamiyetin henüz tam anlamıyla kurumlaşmadığını göstermektedir. Selçuklu Türkleri Ortaasya sanat geleneklerini bezeme zenginliğini Batıya doğru taşımişlardır. Bu sadece taşınmakla kalmamış yerel özelliklerle yeni bir yoruma açılmış form ve bezemede zenginlik sağlanmıştır. Batıya sanat geleneğinin taşınması Anadolu Selçukluları ile devam etmiş ini ve seramik sanatı Moğol istilasından sonra İran ve Irak'taki merkezlerin etkisi altında tekniklerin bir bölümü ile de üretim sağlanmıştır. Böylelikle Selçuklular ortaçağda sanatı batıya götüren dinamik bir imparatorluğun kurucuları olmuşlardır.

Resim-1 İran lagvardina şişe (13.y.y.)
Sotheby's Katalog, 20 October 1994, s.28

Resim-2 Kaşan lüsterli kase (13.y.y.)
Sotheby's Katolog, 28 April 1994, s.23

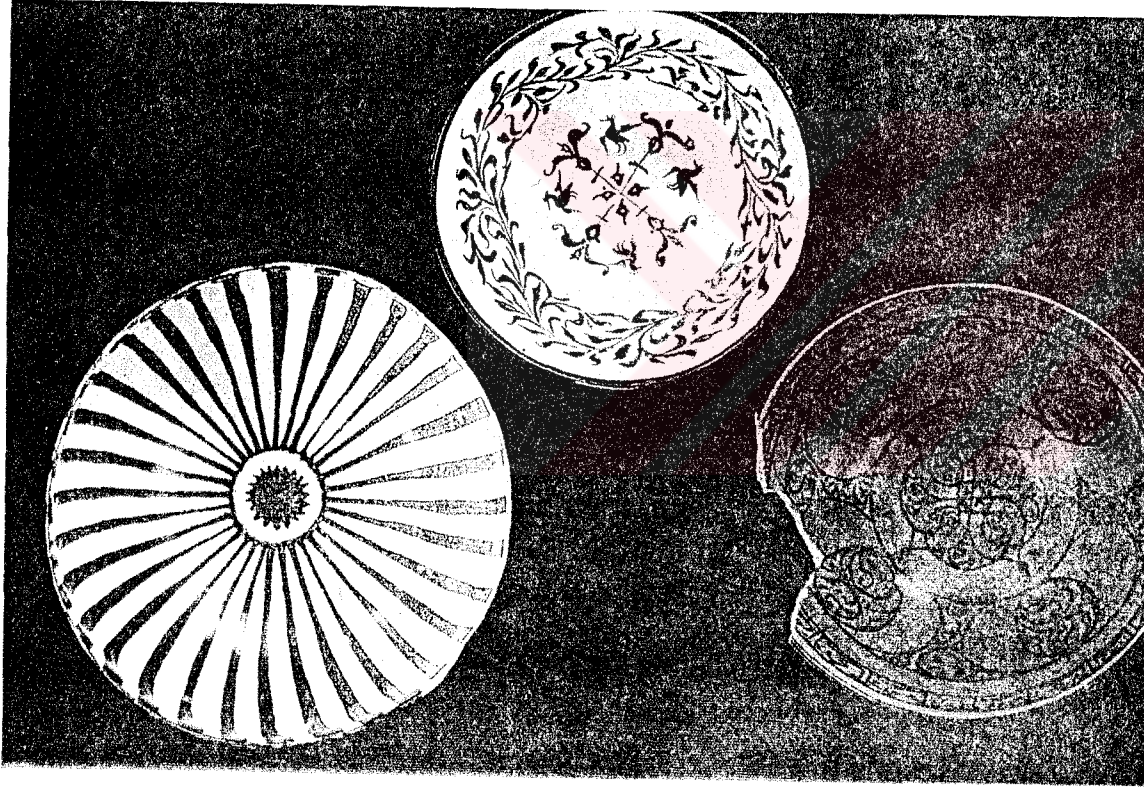

Resim-3 İran minaili kaseler (13.y.y.)
Sotheby's Katalog, 28 April 1994, s.23-26

Resim-4 Kaşan lüsterli kaseler (13.y.y.)

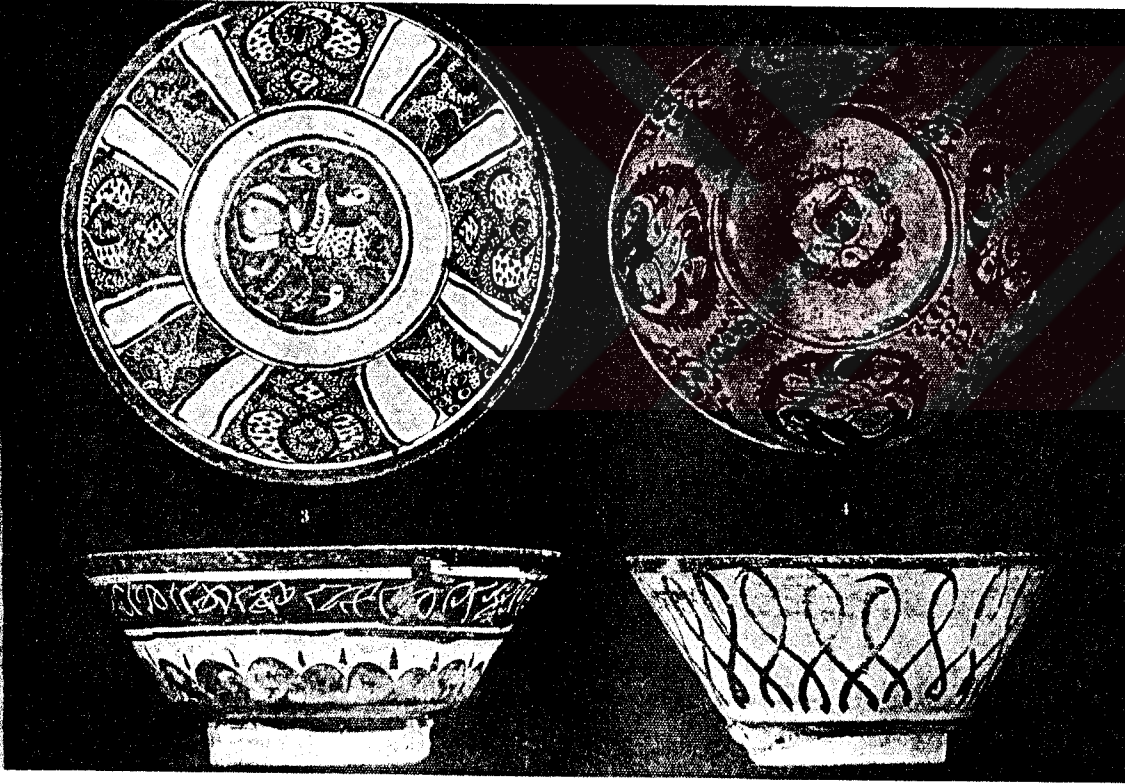
Sotheby's Katalog, 28 April 1994, s.23-26

Resim-5 Kaşan mavi-beyaz, turkuaz ve siyah dekorlu kaseler (13.y.y.)
Sotheby's Katalog, 28 April 1994, s. 23-26

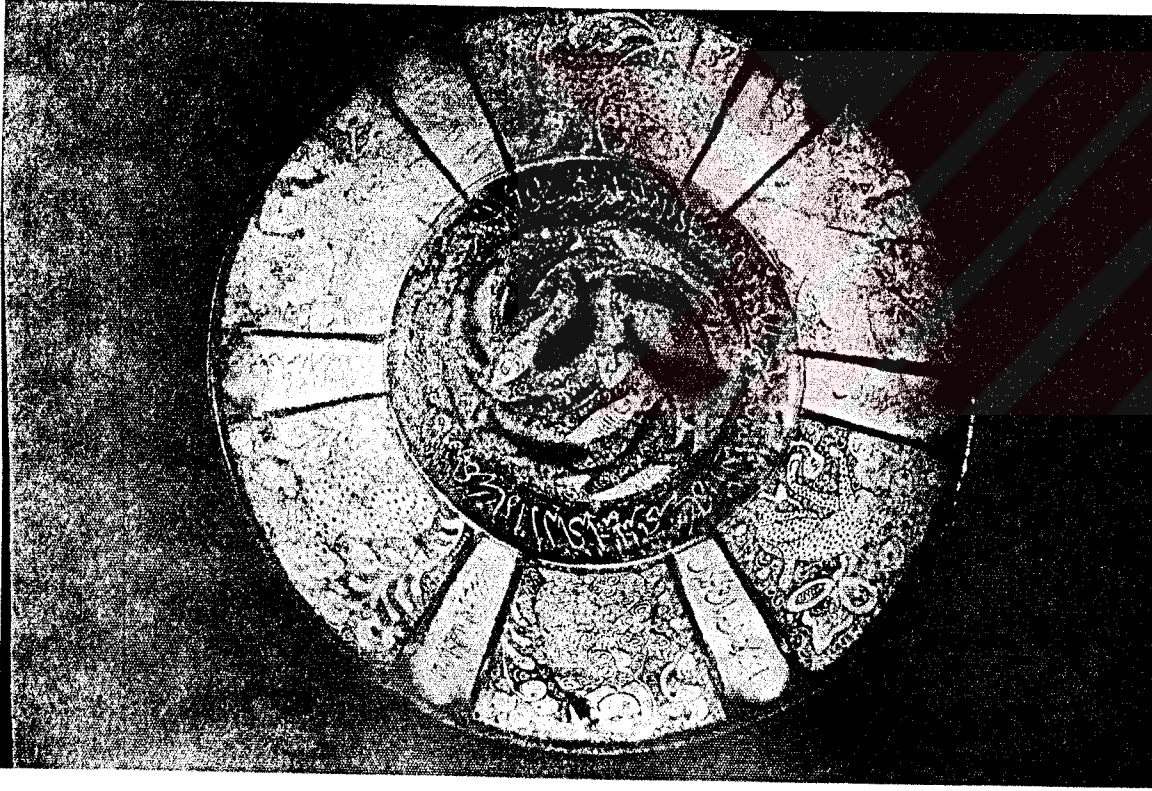
Resim-6 Kaşan lüsterli kuş başlı şişe (13.y.y.)
Sotheby's Katalog, 28 April 1994, s.23-26

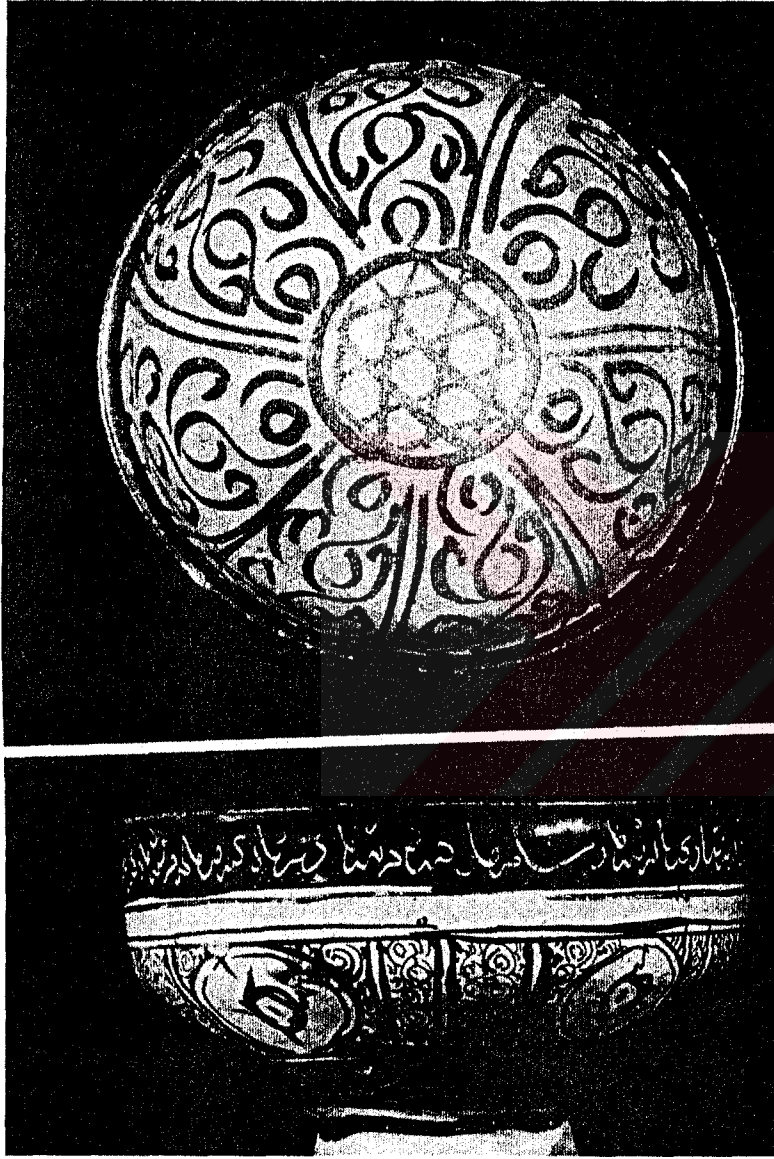
Resim-7 Kaşan lüsterli kase (13.y.y.)
Sotheby's Katalog, 17 October 1996, s.10-26

Resim-8 Kaşan lüsterli kase (13.y.y.)
Sotheby's Katalog, 17 October 1996, s.10-26

Resim-9 Kaşan lüster kase (13.y.y.)
Sotheby's Katalog, 17 October 1996, s. 10-26

Resim-10 Kaşan lüster kase (13.y.y.)

Sotheby's Katalog, 17 October 1996, s. 10-26

Resim-11 Kaşan lüsterli kase (13.y.y.)

Sotheby's Katalog, 17 October 1996, s.10-26

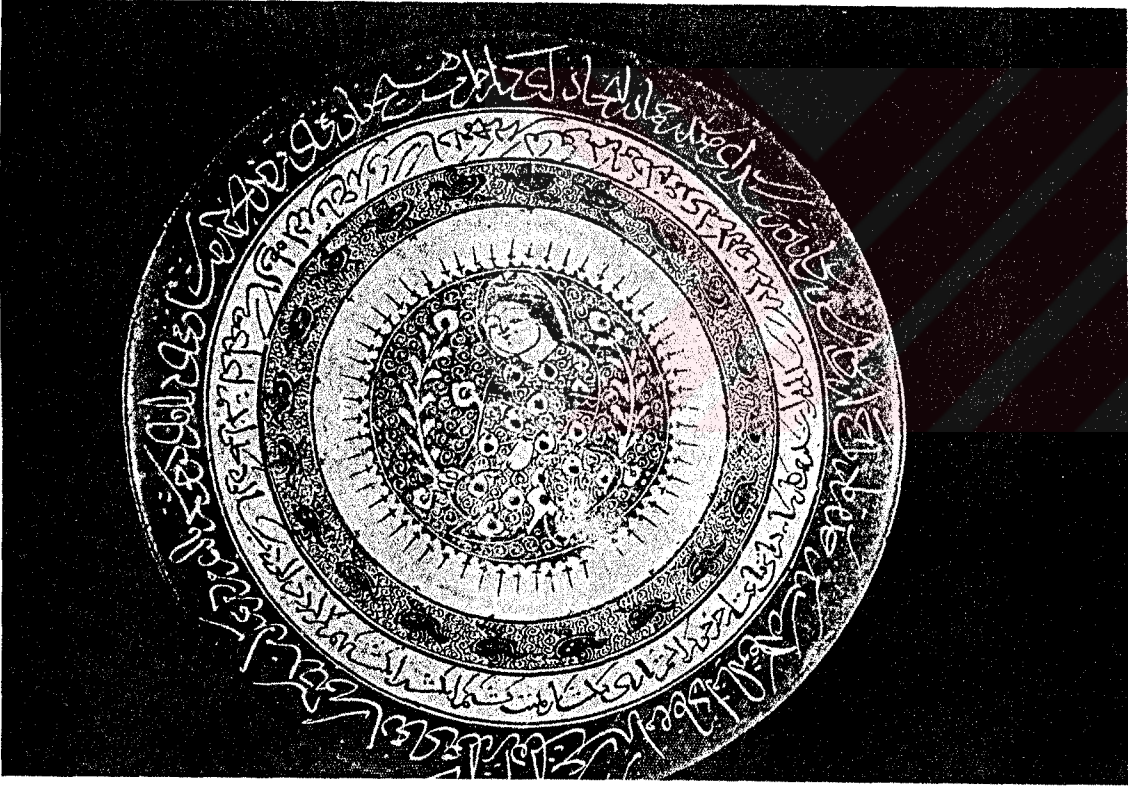

Resim-12 Kaşan lüsterli sürahi (13.y.y.)

Sotheby's Katalog, 17 October 1996, s.10-26

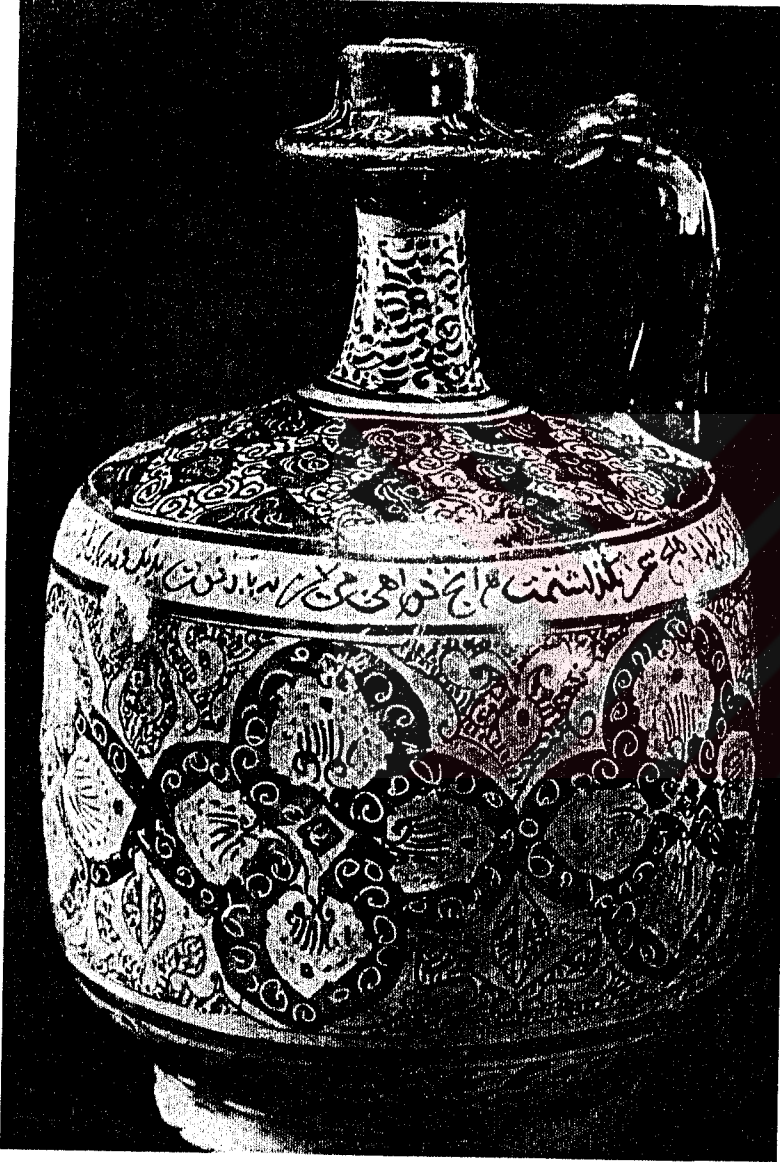

Resim-13 Kaşan lüsterli albarello (13.y.y.)
Sotheby's Katalog, 17 October 1996, s.10-26

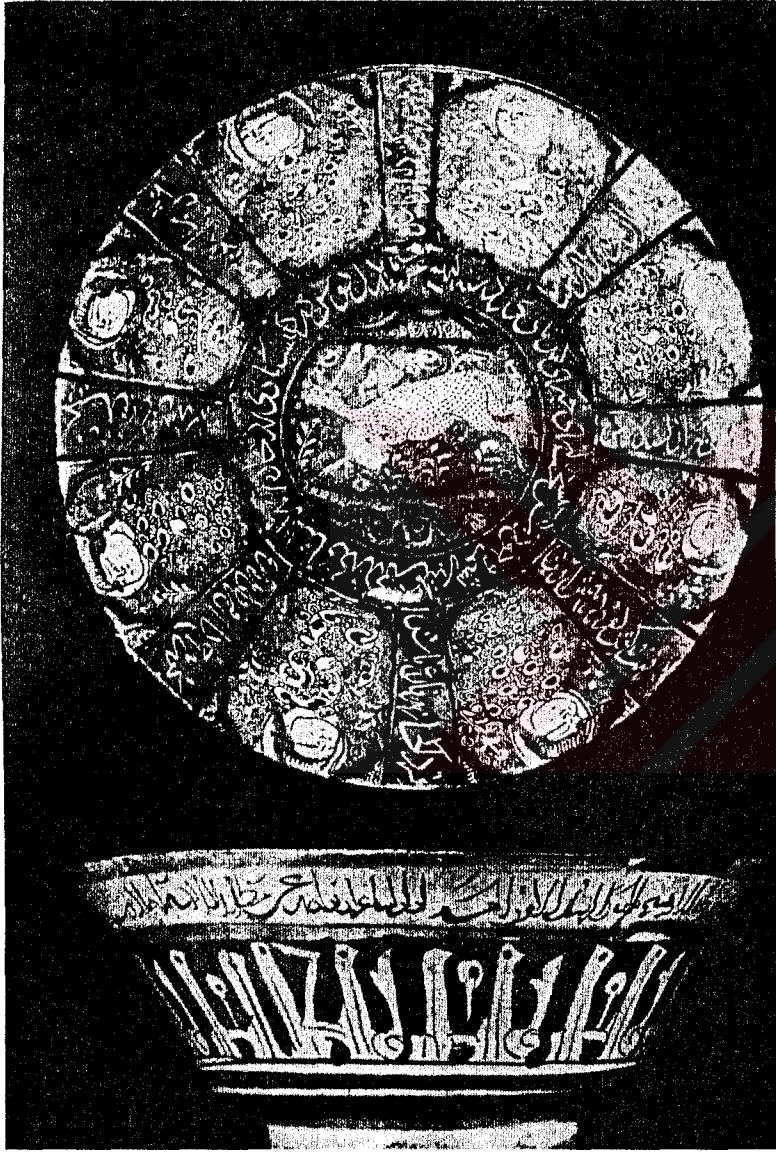

Resim-14 Kaşan lüsterli kase (13.y.y.)

Sotheby's Katalog, 17 October 1996, s.10-26

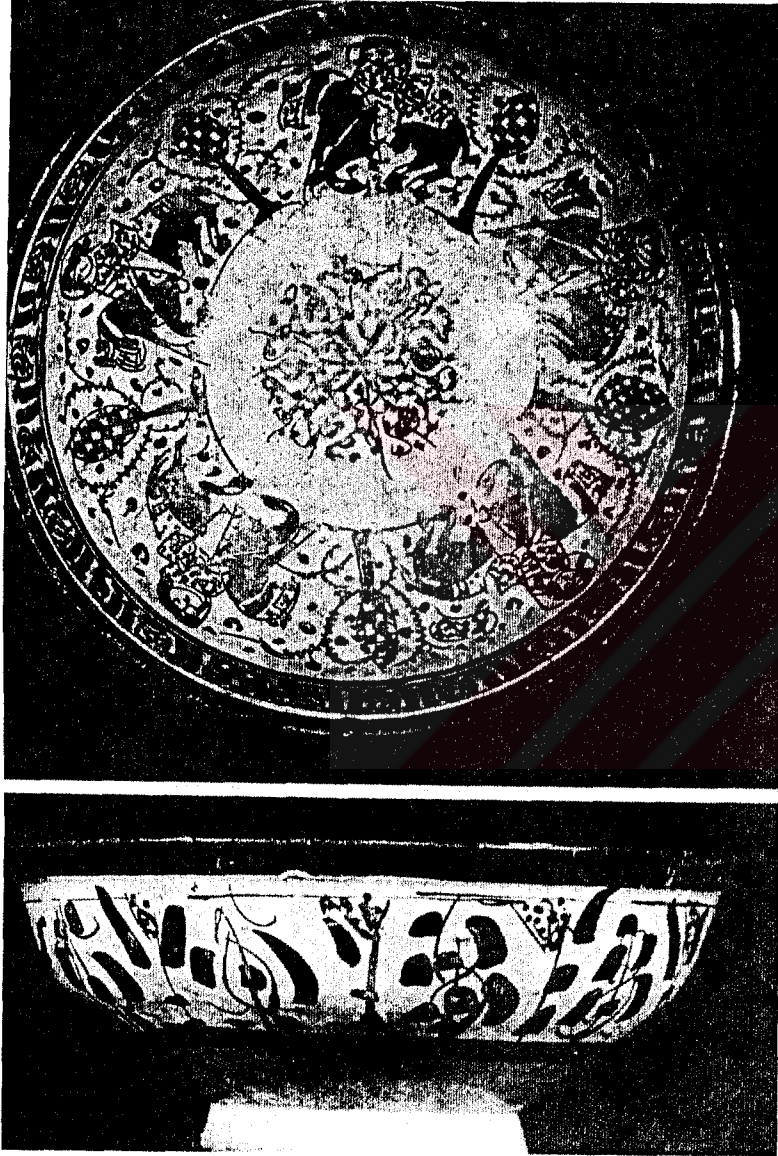

Resim-15 Kaşan lüsterli sūrahi (13.y.y.)
Sotheby's Katalog, 17 October 1996, s.10-26

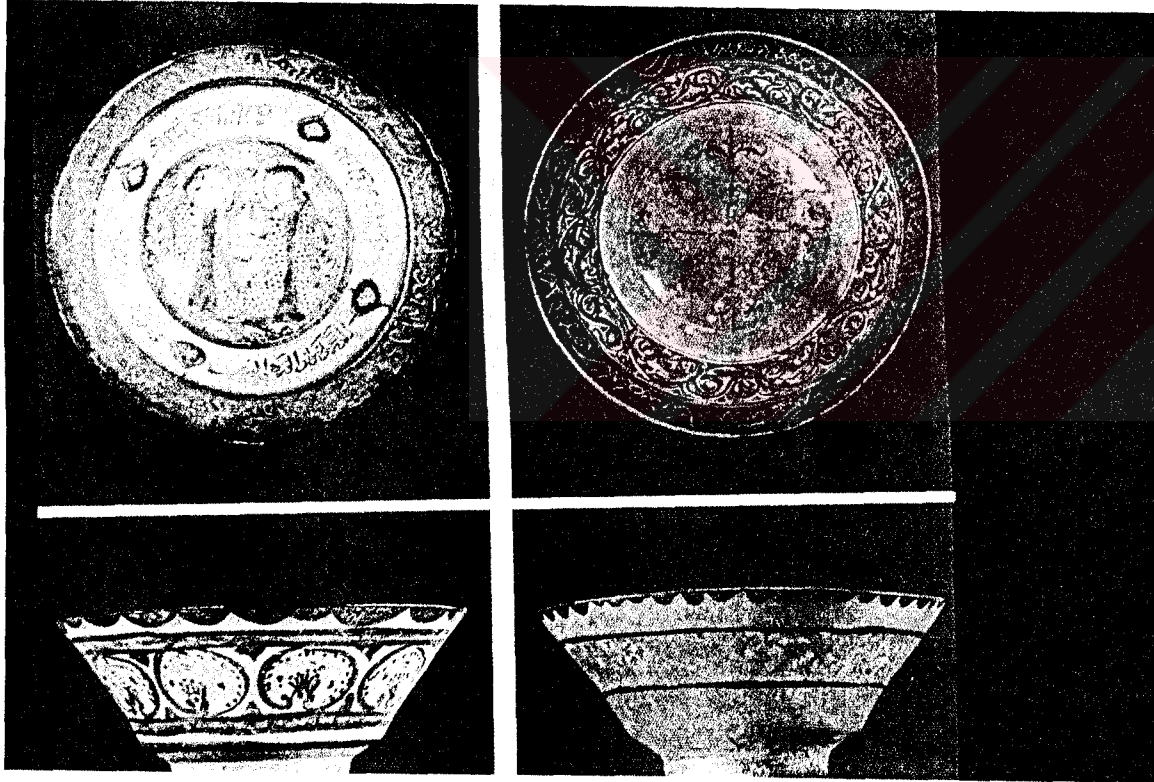
Resim-16 Kaşan lüsterli kase (13.y.y.)

Sotheby's Katalog, 17 October 1996, s.10-26

Resim-17 Kaşan lüsterli kase (13.y.y.)

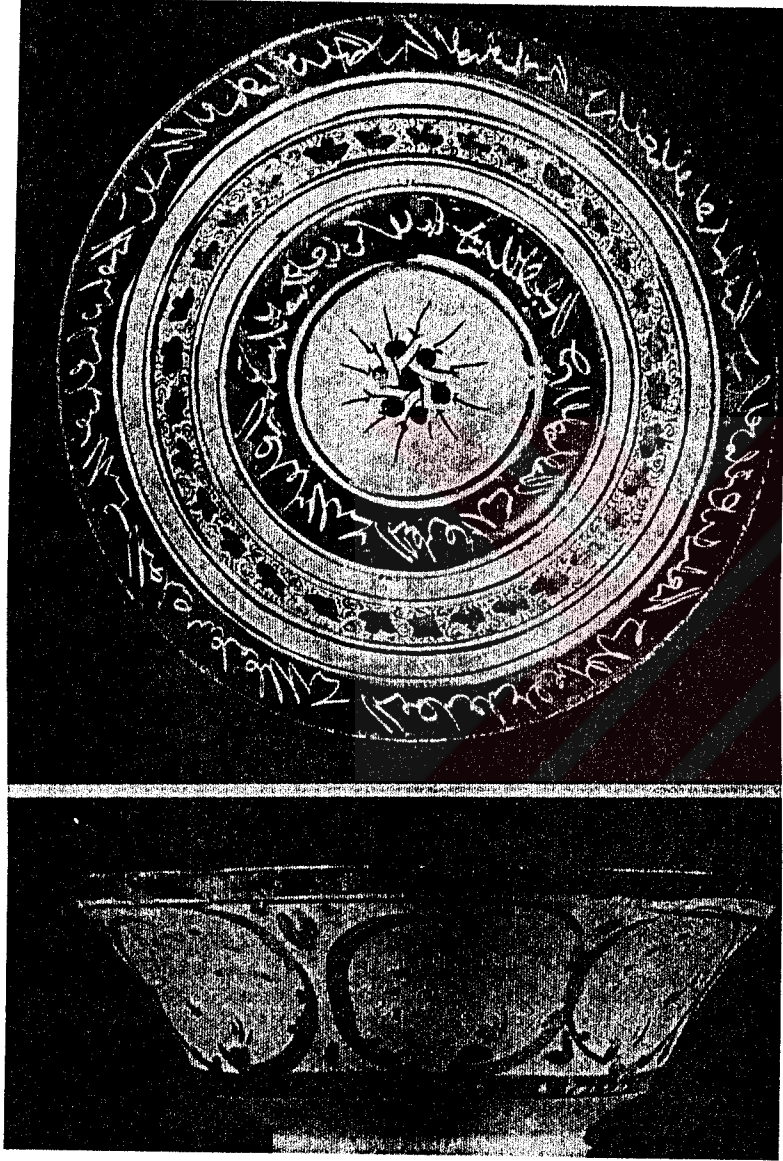
Sotheby's Katalog, 17 October 1996, s.10-26

Resim-18 Kaşan lüsterli kase ve turkuaz kase (13.y.y.)
Sotheby's Katalog, 23 April 1996, s.17-33

Resim-19 Kaşan lüsterli tabak (13.y.y.)
Sotheby's Katalog, 23 April 1996, s.17-33

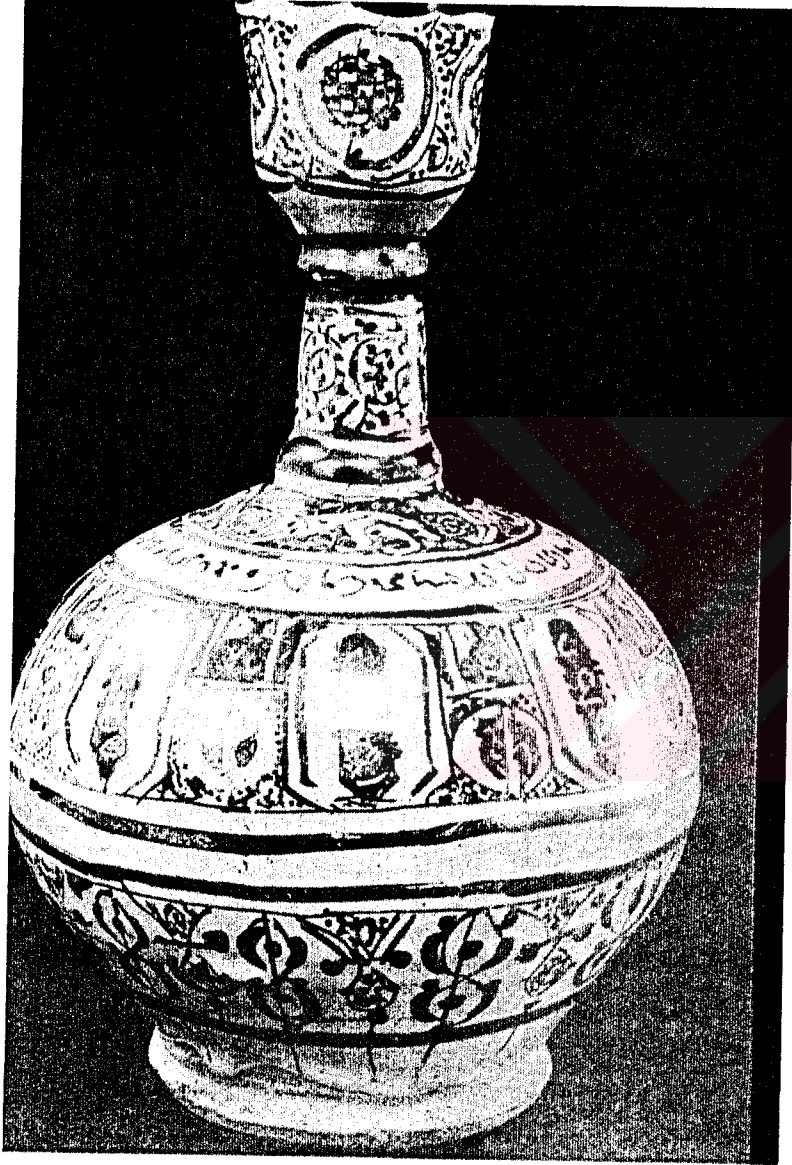
Resim-20 Kaşan lüsterli kase (13.y.y.)
Sotheby's Katalog, 23 April 1996, s.17-33

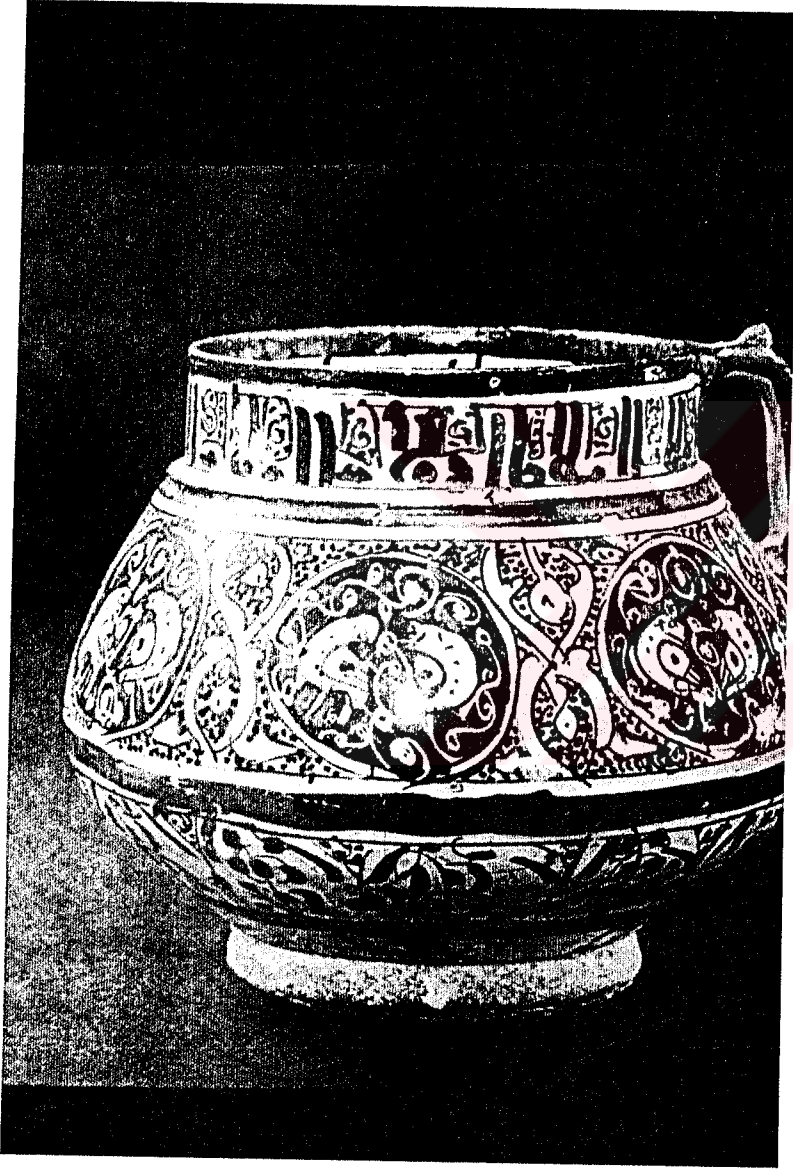
Resim-21 Kaşan mavi-beyaz dekorlu şişe (13.y.y.)
Sotheby's Katalog, 23 April 1996, s.21

Resim-21a Kaşan mavi-beyaz şişeden detay
Sotheby's Katalog, 23 April 1996, s.21

Resim-22 Kaşan lüsterli şişe (13.y.y.)
Sotheby's Katalog, 23 Nisan 1996, s.22

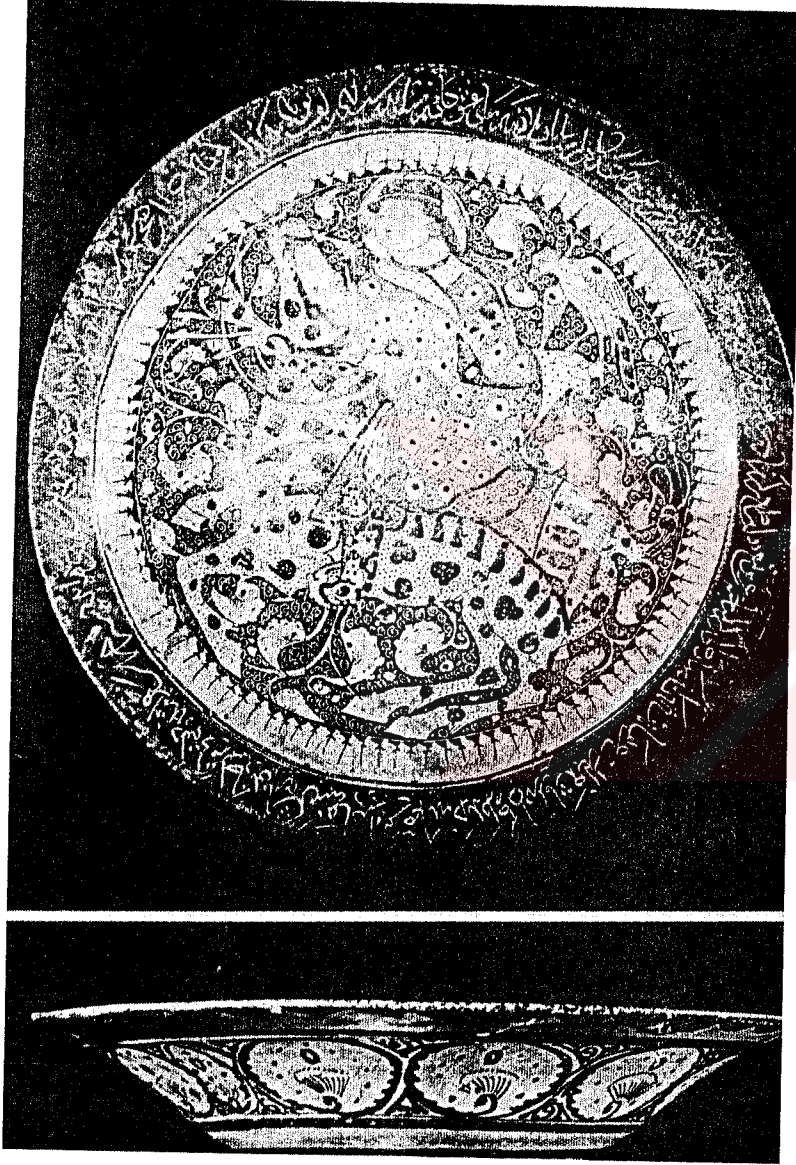
Resim-23 Kaşan lüsterli maşrapa (13.y.y.)

Sotheby's Katalog, 23 April 1996, s.27

Resim-24 Kaşan lüsterli sürahi (13.y.y.)

Archeologie- Arts D'orient Katalog, 8 November 1995, s.25

Resim-25 Kaşan lüsterli tabak (13.y.y.)
Sotheby's Katalog, 23 April 1996, s.29

Resim-26 Kaşan lüsterli albarello, şişe ve küp (13.y.y.)
Sotheby's Katalog, 23 April 1996, s.33

Resim-27 Kaşan turkuaz kase (12.-13.y.y.)
154.Müzayede Kataloğu, 20 Haziran 1993,s.20

Resim-27a Kaşan turkuaz kaseden detay (12.-13.y.y.)
154.Müzayede Kataloğu, 20 Haziran 1993, s.20

Resim-27b Kaşan turkuaz kaseden detay
154.Müzayede Kataloğu, 20 Haziran 1993, s.20

Resim-28 Kaşan lüsterli şişe (13.y.y.)

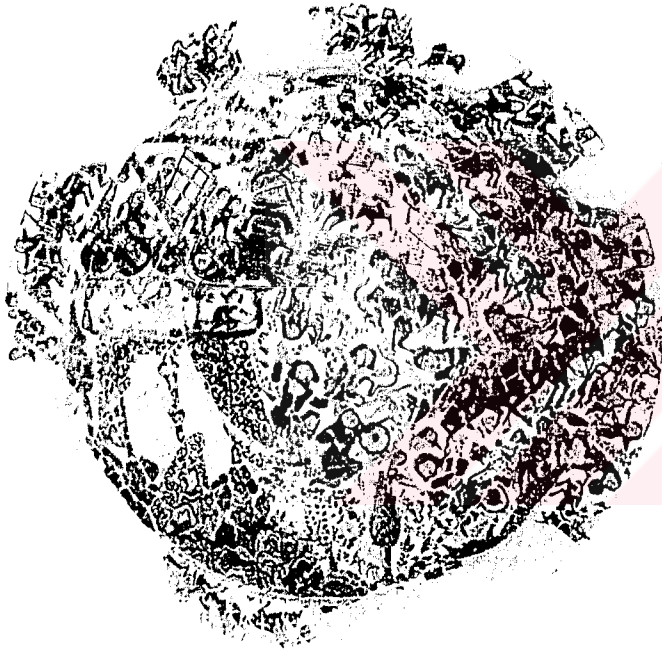
Archeologio-Arts D'orient Katalog, 18 November 1995,s.25

Resim-29 Kaşan lüster tabak (13.y.y.)
154.Müzayede Kataloğu, 20 Haziran 1993, s.20

Resim-30 Kaşan lüsterli çukur kase ve tabak (13.y.y.)
154.Müzayede Kataloğu, 20 Haziran 1993, s.20

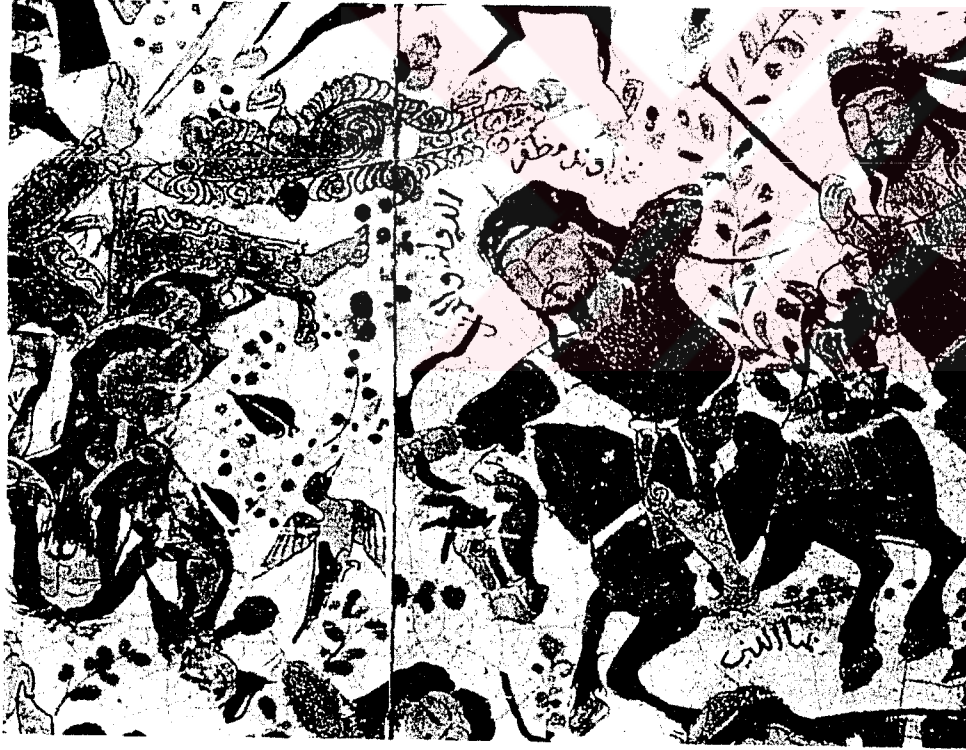
Resim-31 Savaş sahneli İran tabağı (12.y.y.)

Esin, ATIL; "Minai Seramiklerdeki Öyküler", P. Dergisi, Sayı:1, 1996, s.11-23

Resim-31a Savaş sahneli İran tabağından detay (12.y.y.)

Esin, ATIL; "Minai Seramiklerdeki Öyküler", P. Dergisi, Sayı:1, 1996, s.11-23

Resim-31b Savaş sahneli İran tabağından detay (12.y.y.)

Esin, ATIL; "Minai Seramiklerdeki Öyküler". P. Dergisi, Sayı:1, 1996, s.11-23

Resim-32 İran kasesi (12:y.y.)

Esin, ATIL; "Minai Seramiklerdeki Öyküler", P. Dergisi, Sayı:1,
1996, s.11-23

Resim-32a İran kasesinden detay (12:y.y.)

Esin, ATIL; "Minai Seramiklerdeki Öyküler", P. Dergisi, Sayı:1,
1996, s.11-23

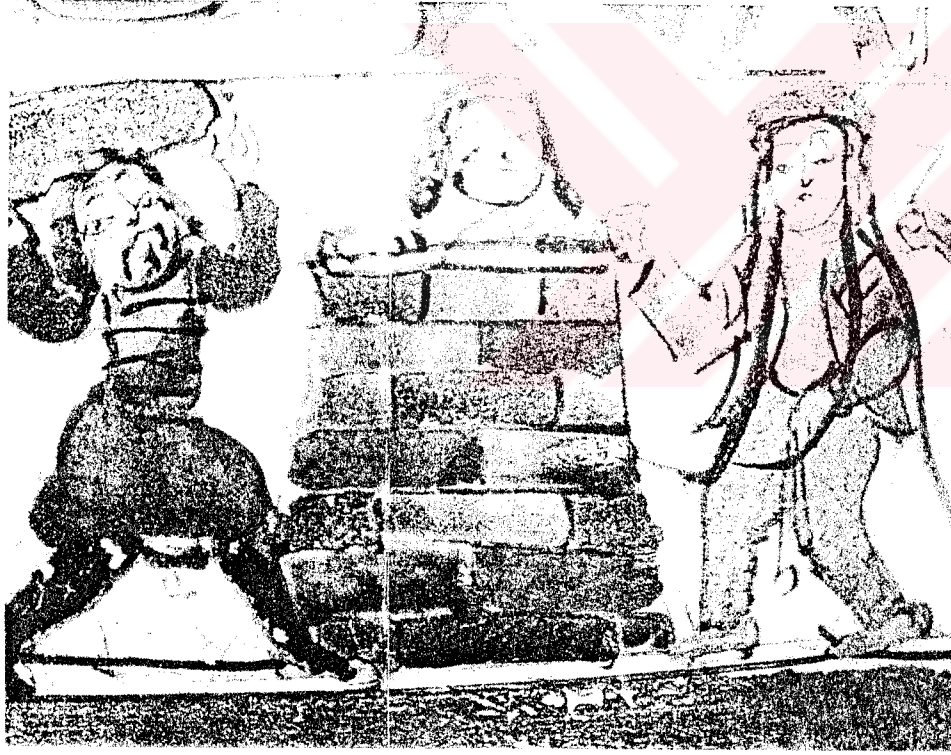
Resim-33 İran kadeh (12.y.y.)

Esin, ATIL; "Minai Seramiklerdeki Öyküler", P. Dergisi, Sayı:1, 996, s.11-23

Resim-33a İran kadehten detay (12.y.y.)

İEsin, ATIL; "Minai Seramiklerdeki Öyküler", P Dergisi, Sayı:1,
1996, s.11-23

Resim-33b İran kadehten detay (12.y.y.)

Esin, ATIL; "Minai Seramiklerdeki Öyküler", P. Dergisi, Sayı:1, 1996, s.11-23

2.BÖLÜM

İSFAHAN, REY, KAŞAN VE SAMARRA'DA YAPILMIŞ OLAN SERAMİKLERİN GÜNÜMÜZE UYARLANMASI

2.1. 10.-13.y.y.lardaki Seramiklerden Örnekler

2.1.1. İşlevsel Amaçlı Seramiklerden Örnek Uygulamalar

Bu bölümde araştırmaya konu olan Rey ve Kaşan'da üretilmiş olan seramiklerden orjinallerine benzer üretimler yapılmıştır. Bu bölümde 5 orjinal tabak, 1 yıldız, 1 alberallo tanıtılmış ve tabaklardan yapılan kopye çalışmalar şekilleriyle açıklanmıştır. Bunlardan birincisi,

12.y.y.da Rey'de üretilen minyatür desenli tabaktır. Bu tabağın merkezinde, at üzerinde oturan bir hükümdar ya da bey figürü yer almaktadır. Tabağın kenarları bitkisel motiflerle bezenmiştir. Çömlekçi çamuru kullanılarak yapılmış olan tabağın zeminini beyazlatmak için sıra kalayoksit katılmıştır. Opak sır kullanılarak yapılmış olan bu tabağın orijinali Victoria and Albert Müzesi'ndedir. (Bakınız Fotoğraf 34, Şekil1)

Bunlardan ikincisi, 12.-13.y.y.lar arasında Kaşan'da üretilmiş olan bu tabak, minyatür bezemelidir. Kaşanlı seramikçi, tabağın merkezine muhtemelen İranlı prens ve prenses figürlerinden oluşan bir kompozisyon uygulamıştır. Minai tekniği kullanılarak üretilmiş olan bu tabağın orijinali, Kelekian Collection'da bulunmaktadır. (Bakınız Fotoğraf 35, Şekil 2)

Üçüncüsü, İran'da 12.y.y.da üretilmiş olan insan figürlü bu tabak, Rey kentinde üretilmiştir. Bu tabağın merkezinde bağdaş kurarak oturmuş bir kadın ve erkek figürü yer almaktadır. Çoğunlukla Rey'in zengin camiasından olan kişilerin resmedildiği bu dönem tabaklar lüster tekniği ile üretilmiştir. Orijinali New York, Metropolitan Müzesi'ndedir. (Bakınız Fotoğraf 36, Şekil 3)

Dördüncüsü , 12. ve 13.y.y.larda İran'da Minai tekniği ile üretilmiştir. Bu tabağın merkezinde bir at üzerine oturmuş insan figürü yer almaktadır. Tabağın merkezini dolduran at üzerindeki insan figürü, muhtemelen bir askerdir. Minyatürlü kompozisyonlarda genellikle rastlanan atın kuyruğunun bağlı olması ya da kesik olması gibi sembolik ifadeler kullanılmıştır. Bunun sebebi, sefere çıkan askerlerin kazanma güdüsünü güçlendiren bir ibare olduğunun sanılmasındadır. Genellikle insan figürlerinin başlarının etrafında bulunan haleler ise bir simge olarak kullanılmıştır. Bu simgenin anlamı da yüzlerini etrafı hale ile belirlenen şahıslar muhtemelen mevki ya da statü sahibi olduklarının bir göstergesi olarak yapılmıştır. (Bakınız Fotoğraf 37, Şekil 4)

Beşinci örnekte yeralan, Kaşan'da 14.y.y.da üretilmiş olan bu tabakta lüster tekniği kullanılmıştır. Kaşan'da üretilen tabaklar, tamamen İran usulüdür. Buradaki tabaklarda herbir figürün çevresinde kutsallıktan daha çok statik amaçlı haleler olan, parlak büyük ay yüzü insan tasvirleri resmedilmiştir. Ana planda, yaprak ve dal şekilleri, uçan kuşların ve ufak ufak helezonların neredeyse belirlenemez bir biçimde daha koyu bir fondan ibarettir. Rey tabaklarında kendine özgü olan tabakların sınırları etrafını çevreleyen güzel yazılmış yazılar yer almaktadır. H.607 - M 1210 tarihli bu büyük tabakta, Prens Hüsrev'in Şirin'i banyo yaparken yakalaması konuludur. Bu tabağın konusu muhtemelen 30 yıl öncesinden Nizami tarafından yazılmış olan romantik bir şiirden alınmıştır. Aynı tabakta, Kaşanlı ressamı her zaman yaptıkları gibi bahçede havuzun yanında bulunan güneşliğin altındaki muhabbet manzaralarını tekrar resmetmişlerdir.

(Bakınız Fotoğraf 38, Şekil 5)

Altıncı örnekte, 13.y.y.da Kaşan'da üretilmiş olan yıldız formlu bir duvar fayansı yer almaktadır. Orjinal boyutları 20/20 olan yıldız, 50/50 ebatında büyütülerek üretilmiştir. Günümüz imkanları ve hammaddeleriyle

üretimi yapılan bu form, farklı bir kullanım alternatifi ile yorumlanmıştır. İki kare şeklinin diyagonal olarak üstüste yerleştirilmesi sonucu ortaya sekiz köşeli bir yıldız çıkmaktadır. Formun orijinalinde merkezdeki deve motifine sadık kalınarak bitkisel bezeme ile zenginleştirilmiştir. Bu parça hem sıraltı hem de sgraffito tekniği kullanılarak yapılmıştır. Yıldızın bordüründe 20. y.y. şairlerinden Orhan Şaik Gökyay'dan şiirin son iki dördlüğü eski türkçe olarak uygulanmıştır.³²

Bu şiirin dördlüğü yıldızın kenar bordürünü süsülemektedir.* Deve motifi turkuaz ve kobaltmavi sıraltı boyası ile renklendirilmiştir. Transparant sır altına desenlendirilmiş olan yıldız formu, günümüzde boyutlarının büyütülmesi ile fonksiyonelliği değiştirilerek ahşap sehpaye monte edilip kullanıma sunulmuştur. (Bakınız Fotoğraf 39, Şekil 6)

Yedincisi, 13.y.y.da Kaşan'da çok az sayıda üretilmiş olan fonksiyonel amaçlı bir başka form da alberallolardır. İlaç saklama kabı olarak kullanılan bu form, çömlekçi çamuru ile çamur tomasında şekillendirmek suretiyle üretilmiştir. Günümüzde de vazo amaçlı olarak tasarlanan bu form, yine çömlekçi çamuru ile çamur tomasında şekillendirilerek uygulanmıştır. Orijinal yapısından fazla uzaklaşmadan, turkuaz sıraltına siyah renk sıraltı boyasıyla

³² Orhan Şaik Gökyay, Bu Vatan Kimin? Şiirler, "Bana Bir Seslenen Var", Mersin1994

*"Bir kervana köle deseler satsalar

Geçen bulutlara su olsam katsalar,

Beni benden alıp bırakıp gitseler

Gidilmez yerlerden bana bir seslenen var...

İklim dışından, iklimler içinden,

Varmışla yokmuştan ve Çin'den, Maçin'den

Gelecek günlerin çoktan geçmişten

İşte bir yerlerden bana bir seslenen var."

kontrollü olarak serbest fırça darbeleriyle bezeme yapılmıştır. Orjinali Victoria and Albert Müzesi'ndedir. (Bakınız Fotoğraf 40, Şekil 7)

2.1.2. Araştırmaya Konu Olan Seramikleri Karşılaştırılması

1171 tarihinde, Fatımi Hanedanlığının yıkılmasının ardından Mısır'da, transparant sır kullanımı gerilemiştir. Bu dönem İran'da seramik teknolojisinin yükseldiği zamana rastlamaktadır. Tarihsel kayıtlarda bunu kanıtlayıcı hiçbir belge olmamasına rağmen, o dönemde Mısırlı çömlekçilerin, kendilerine daha iyi pazarlar bulmak amacıyla Mısır'dan İran'a göç ettiklerine dair fikirler öne sürülmüştür. 9. ve 10.y.y.larda Semerkant çömlekçileri, Mezopotamya'dan getirilmiş olan çanak-çömlekçilerin şekillerini kopye etmişler fakat, süsleme tekniğinde başarılı olamamışlardır. Bu arada sırlı çanak ve çömlekler Mısır'da gelişmeye başladığında, seramiklerin orjinin oluşturan Mezopotamya'da üretim sona ermiştir.

İran'da, ilk görünüşte teknik tamamen olgunlaşmış, tarzlarında ise, kesin dış etkilerin olduğu anlaşılmıştır. İran yapımı bir seramik parça üzerinde Fatımi geleneklerinin etkileri vardır; şekil 1'de yeralan tabakta, çizgiler son derece hassas olmakla beraber dizaynlarda Fatımi etkileri kendini göstermiştir. İran'da yapılmış olan tabaklarda çizgisel bezeme ön plandadır. Ay yüzlü bir İranlı ya da Selçuklu Türk'ü güzelliği ile tabağın merkezinde yeralır. Büyük Selçuklu tarzında uygulanan tabaklarda, arka planda yeralan açık fırça darbeleri, abartılı ufak yaprak parçacıklarından oluşmuş çiçekli ve yapraklı süslemelerden oluşan bir fondan ibarettir. Gerçekte tüm sırlı Rey çanak -çömlekleri, itinasız ve düzensiz boyanmıştır. Bu tarzın doğrultusunda Fatımi Sanatı gelişmiş ve Eyyubi döneminde de Mısır'da sık kullanılan bir hale gelmiştir.(M. 1171-1250) Uygulanmış haleler ve koyu arka plan karşısında öne çıkmış figürler, Fatımi çanak-çömlekleriyle diğer kültürler arasındaki ilişkilerinin bir göstergesi olarak ortaya

çıkmaktadır. Figürler, önceleri Mısır'da olduğu gibi insan karakterleri realist bir anlayışla çalışılarak resmedilmiştir. Fakat daha sonraları katıksız bir İran tarzı ile bunları süsleme unsuru olarak, küçük ve tekrarlanan motiflere döndürmüşlerdir.

İran Selçukluların'da diğer kültürlerden farklı olarak, çömlekçiler genellikle yaptıkları seramiklerin üretim tarihlerini yazarlardı ve kayıtlara geçmiş olan en eski sırlı parça, 575 M. tarihli İslam dönemine ait bir Rey şişesidir. British Museum'da korunmaktadır.³³

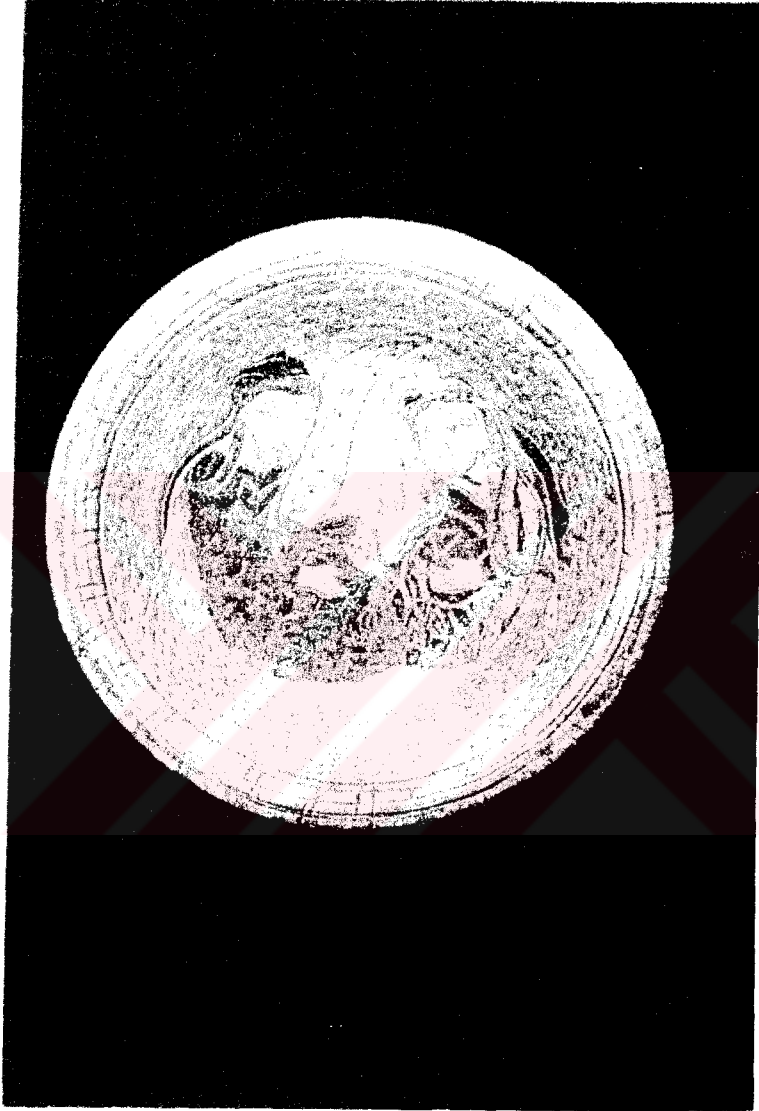
İran Selçukluları, en başarılı seramik örneklerini Kaşan'da vermiş fakat asıl başarısına sırlı duvar çinileri ile kavuşmuştur. Bu duvar çinilerinde yazıları belirginleştirmek için kabartma ve renkli sır tekniği kullanmışlardır. Sır tekniği Kaşan'da Rey'den daha sonraki bir tarihte ortaya çıkmış ve artık, Kaşan seramiklerinde stil artık Fatımi tarzından etkiler, izler göstermemektedir. Duvar çinileri camilerin duvarlarını süslemenin yanı sıra, saray ve köşk duvarlarını da süslemiştir. Yıldız ve çarpı (haç) şeklindeki formları alternatif dizilişi ile döşenen çinilerde, bezeme konularını aşk ve ahlak ile ilgili, Ömer Hayyam'ın rubailerinden alındığı gibi, İran beyitleri ile de süslüdür. İnsan ve hayvan figürlerinin kullanıldığı bu çiniler, çanaklarda kullanılan desenlerle aynı özellikleri taşımaktadır. Teknik kalite açısından Kaşan dönemi seramikler, Rey dönemi seramiklere nazaran çok daha yüksek bir kaliteye sahiptir.

³³ Arthur ,LANE; A:g.e.,s.37

Resim-34 Kaşan tabak (12.y.y.)

Adalbert Klein, *Islamische Keramik*, Baden Baden 1976, s.35

Resim-35 Kaşan tabak (yorum)

*C. Bowl with design cut through black slip in dark blue or green slip
Persian, about A.D. 50, Dura 12, 13
Sir Alan Barber Collection*

Resim-36 İran Rey siyah slip sıraltı turkuaz tabak (12.y.y.)
Arthur Lane, Early Islamic Pottery, London 1931, resim 50

Resim-37 İran Rey siyah slip sıraltı turkuaz tabak (yorum)

Resim-38 Kaşan albarello (13.y.y.)

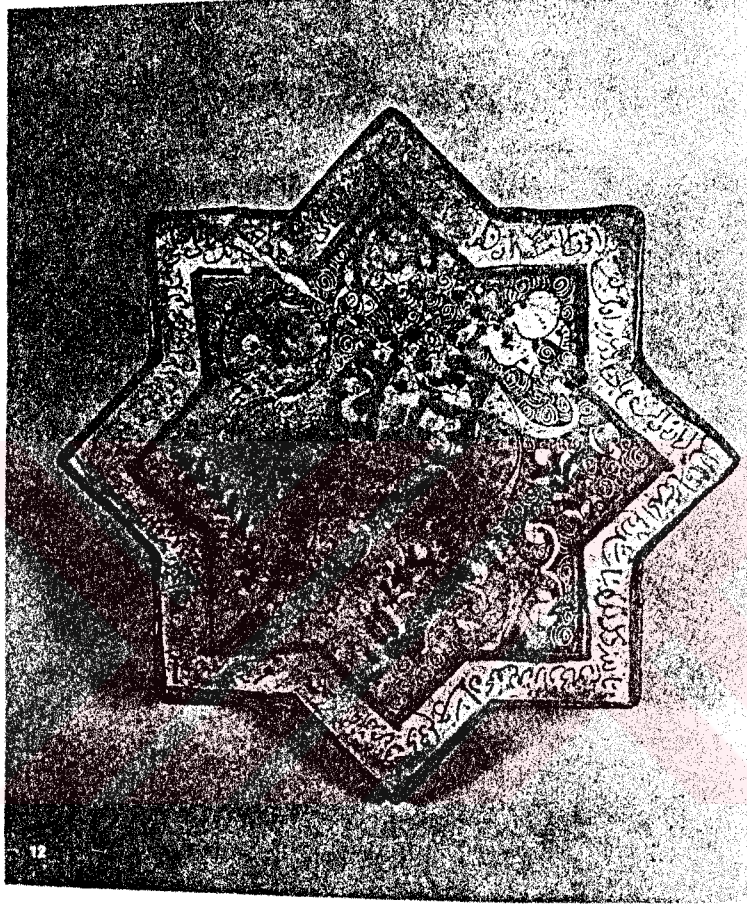
Adalbert Klein, Islamische Keramik, Baden Baden 1976, s.33.

Resim-39 Kaşan albarello (yorum)

Resim-40 Kaşan albarello (yorum)

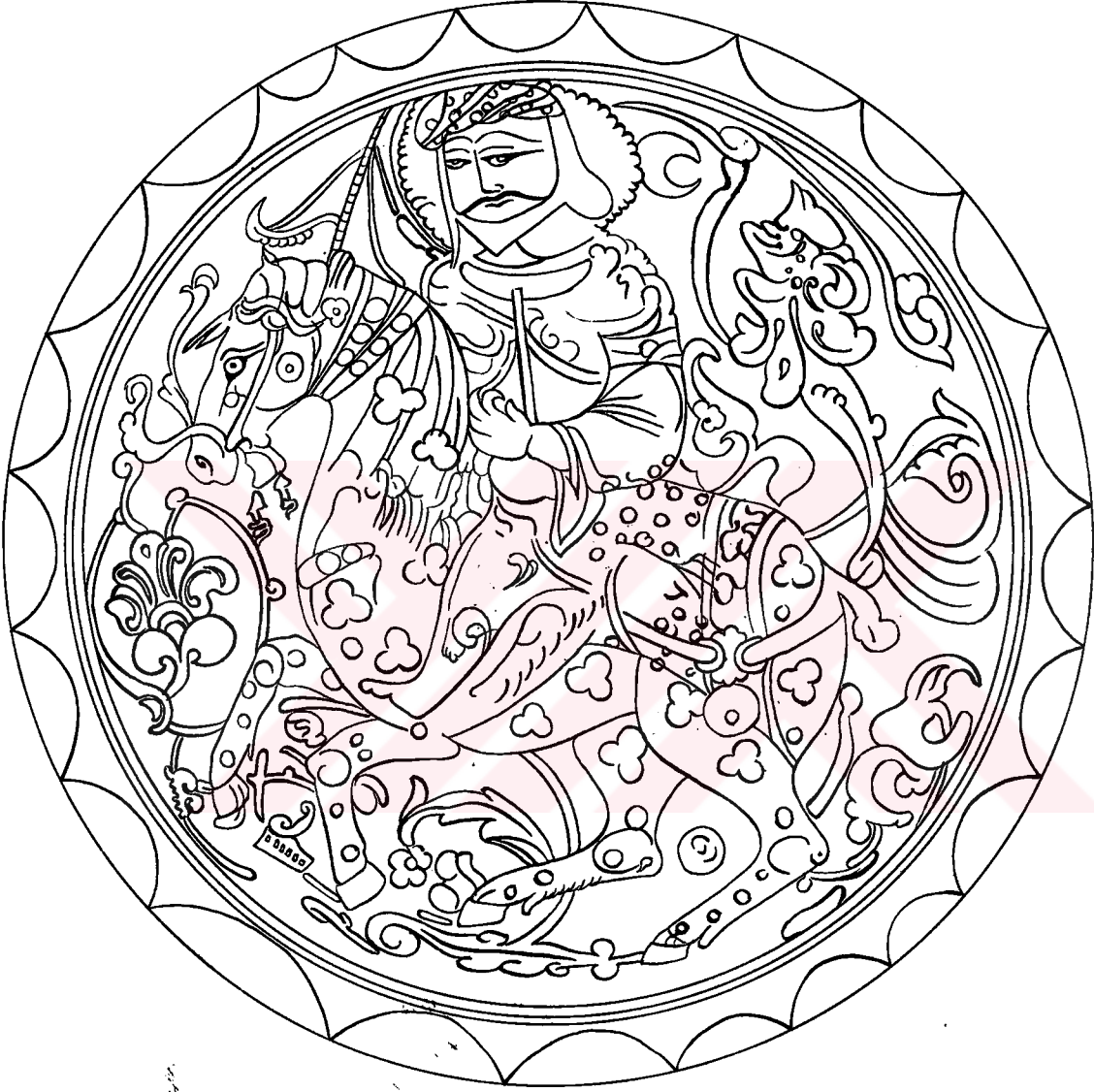

Resim-41 Kaşan yıldız (13.y.y.)

Adalbert Klein, Islamische Keramik, Baden Baden 1976, s.36

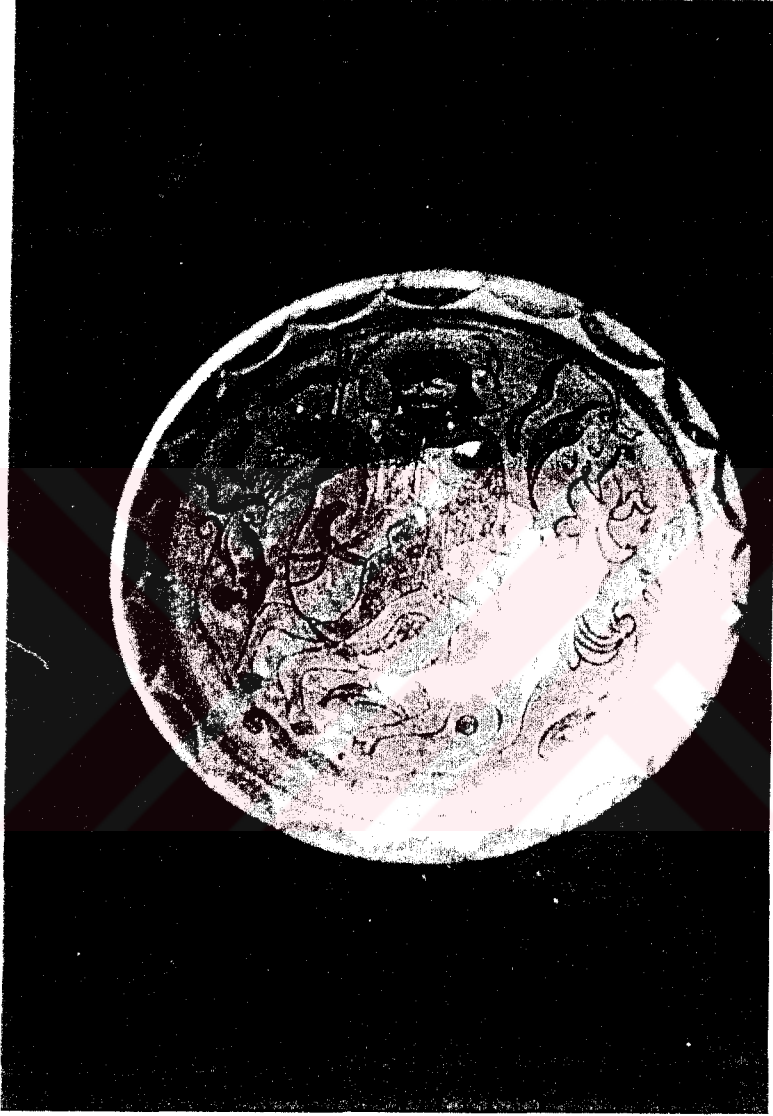

Resim-42 Kaşan yıldız (yorum)

Şekil-1 Rey lüster tabak (12.y.y.)

Arthur Lane, Early Islamic Pottery, London 1931, resim 52

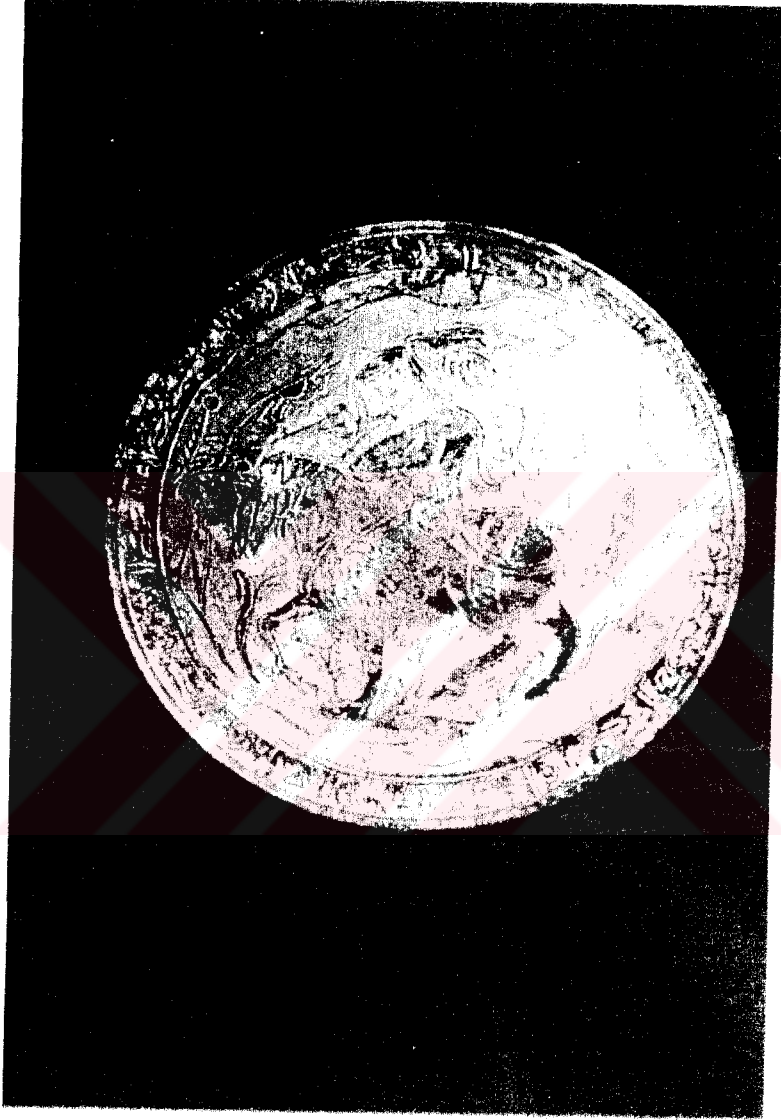

Resim-43 Rey lüster tabak (yorum)

Şekil-2 Rey 12.-13.y.y. kase deseni

Arthur Lane, Early Islamic Pottery, London 1931, resim 59

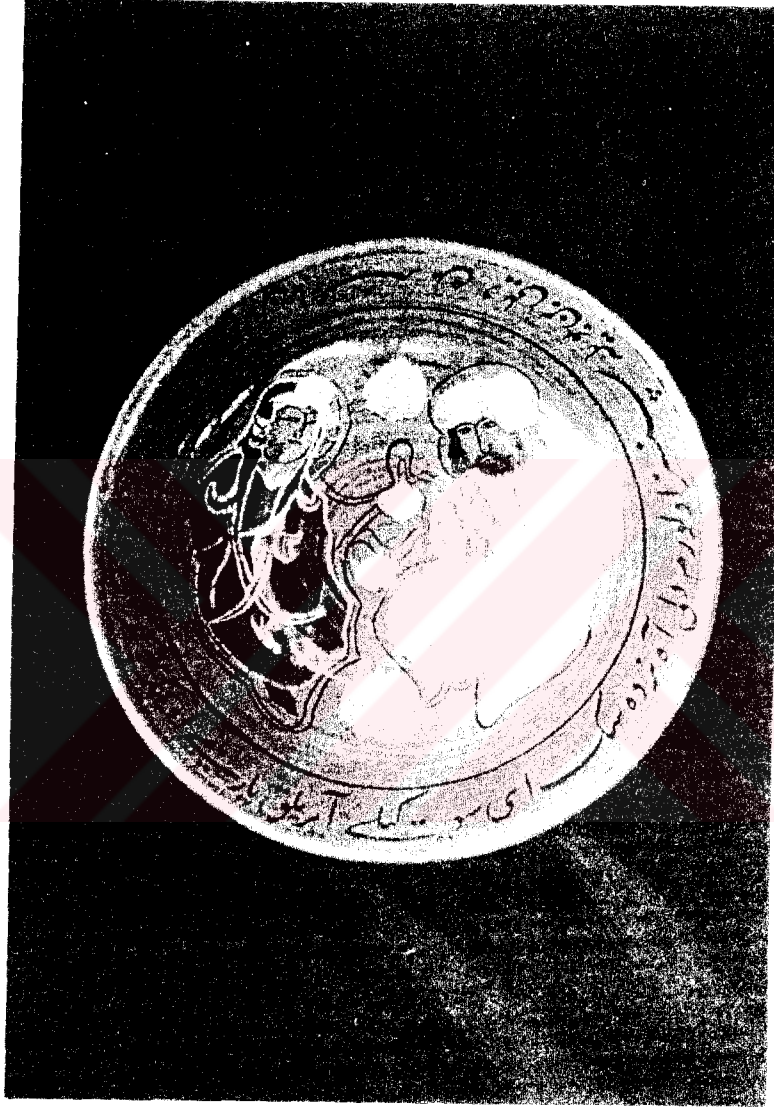

Resim-44 Rey kase (yorum)

Şekil-3 Rey 12.y.y. tabak deseni

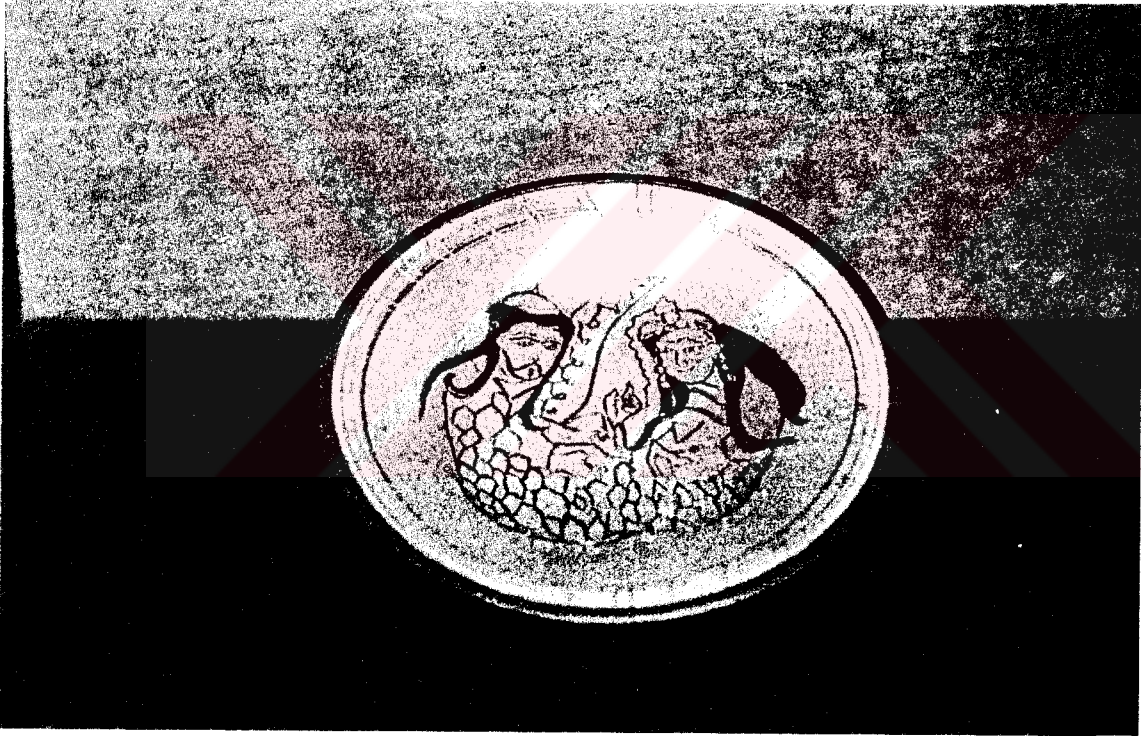
Arthur Lane, Early Islamic Pottery, London 1931, resim 58

Resim-45 Rey tabak (yorum)

Şekil-4 Kaşan 12.-13.y.y. tabak deseni
Adalbert Klein, Islamische Keramik, Baden Baden 1976, resim 11

Resim-46 Kaşan tabak (yorum)

Şekil-5 Kaşan 14.y.y. tabak deseni
Arthur Lane, Early Islamic Pottery, London 1931, resim 64

Resim-47 Kaşan tabak (yorum)

Resim-48 Yorum

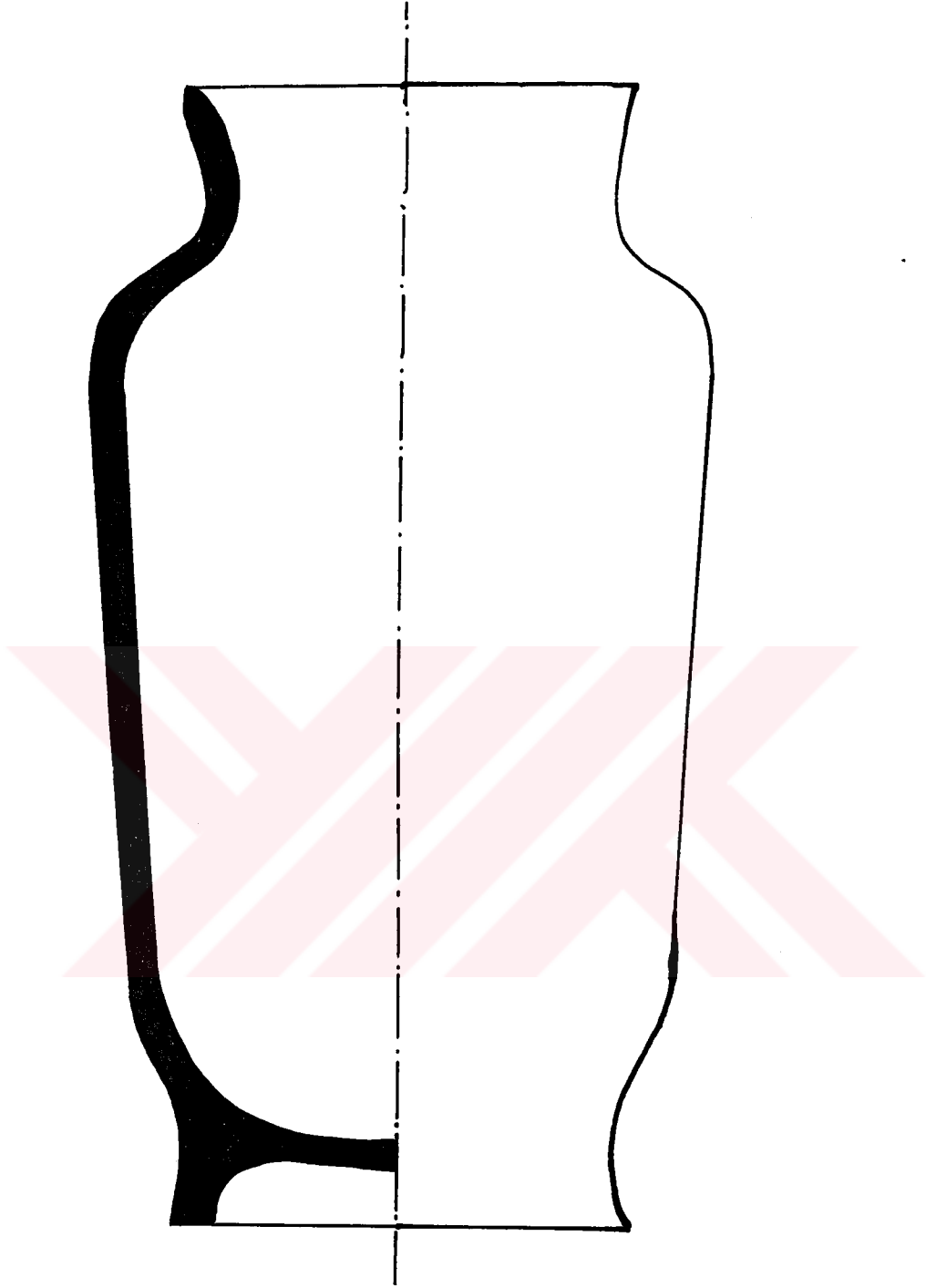
Resim-49 Yorum

Resim-50 Yorum

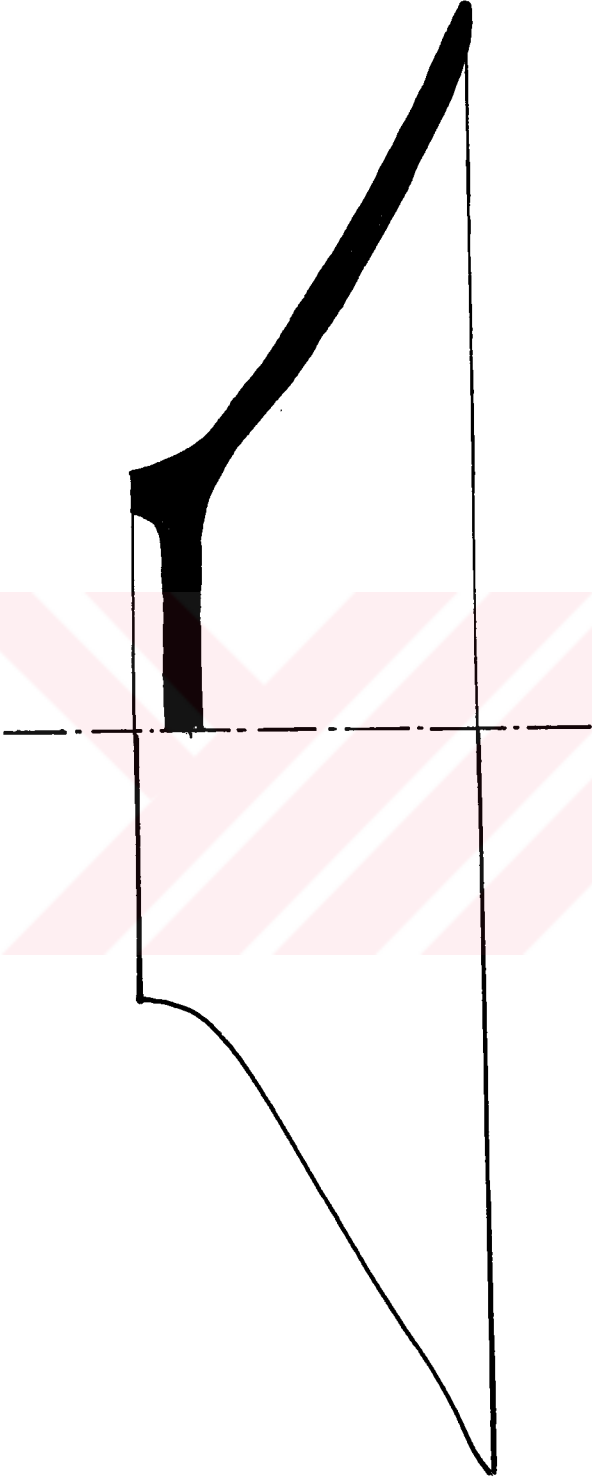

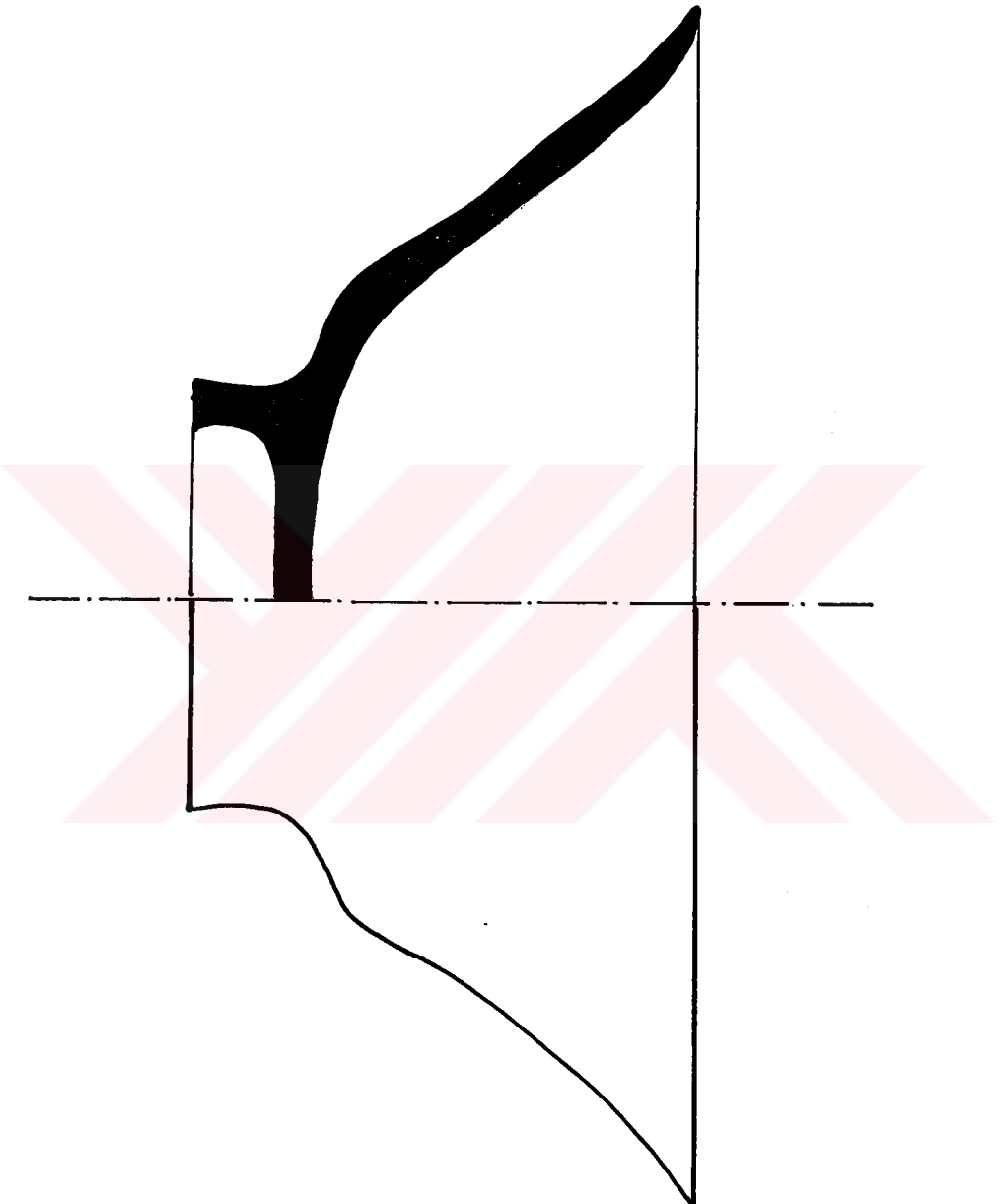
Resim-51 Yorum

Şekil-6 Alberallo

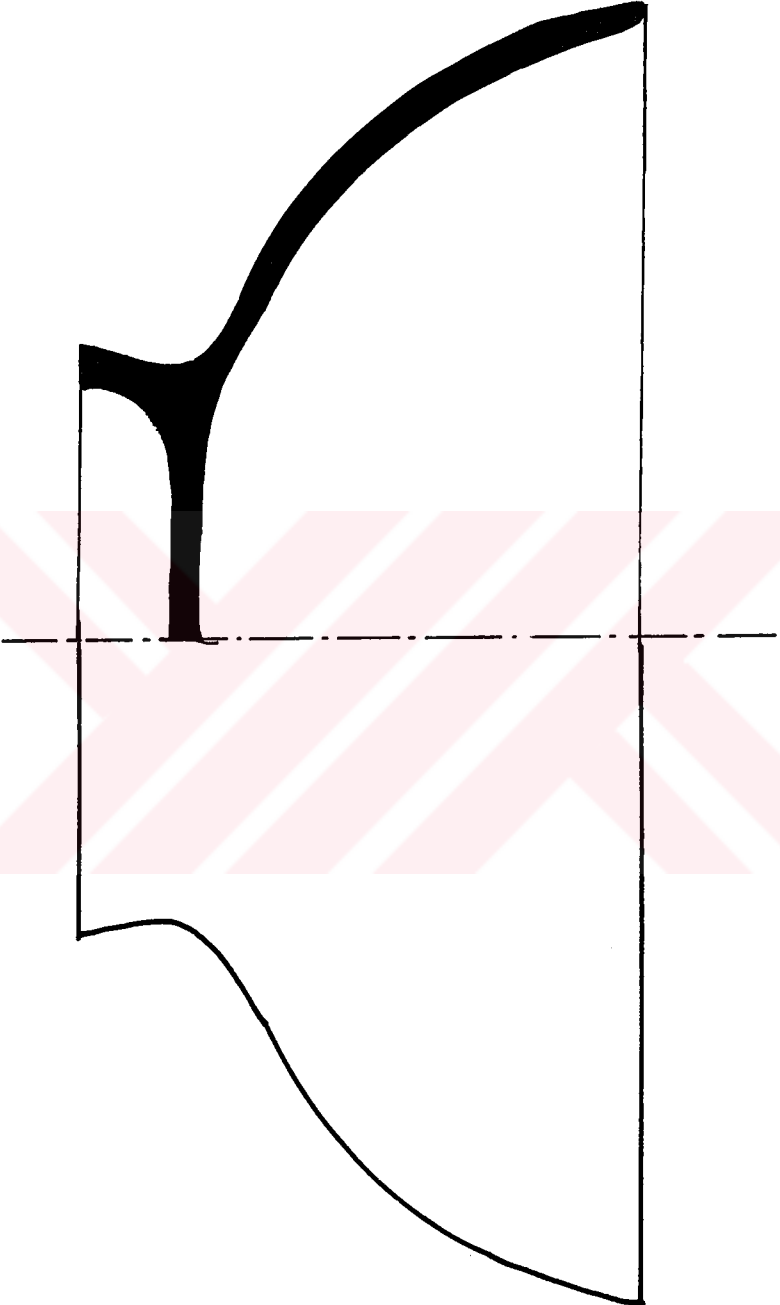
Şekil-8 Düz Tabak

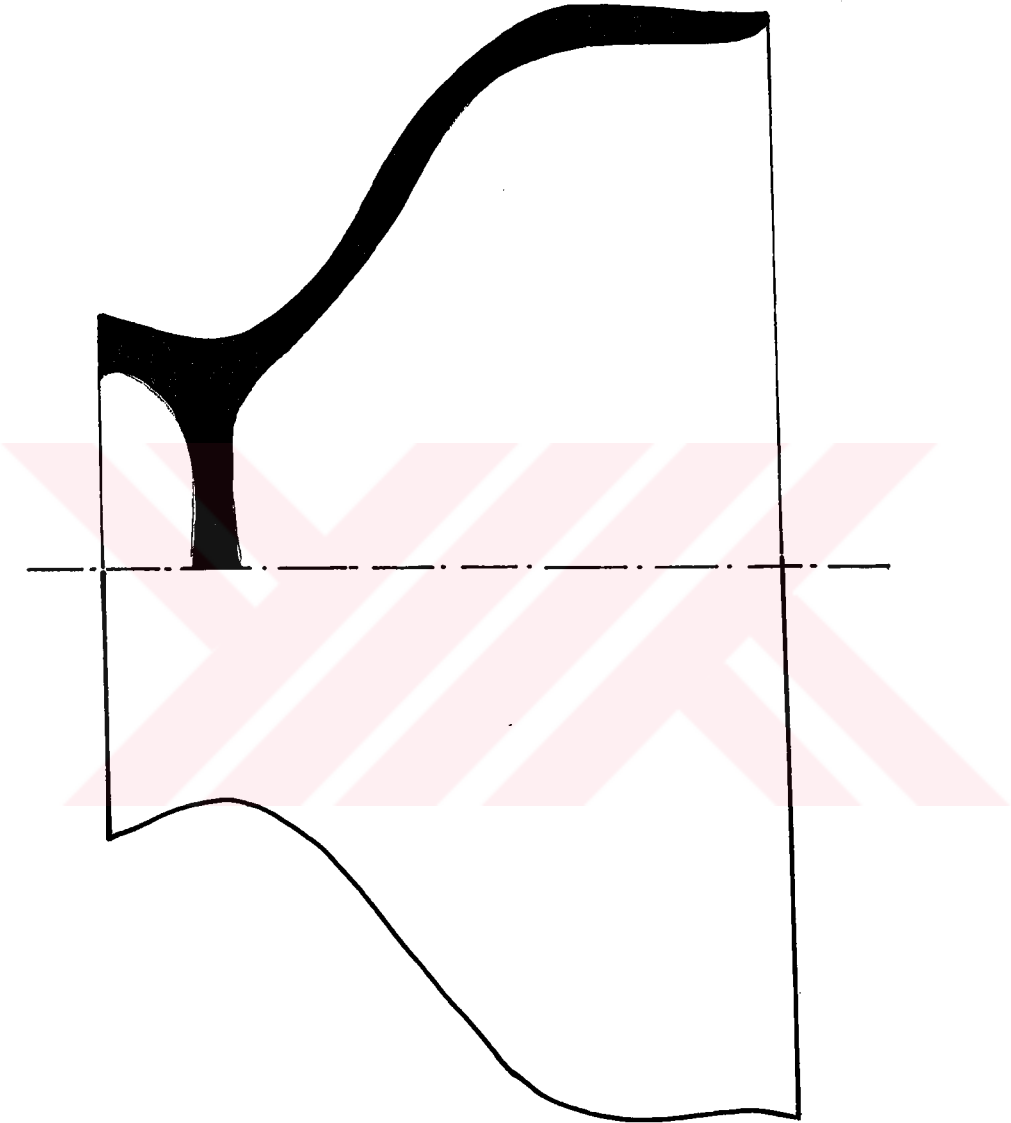

Şekil-7 Çan Şeklinde Kase

Şekli-9 Çukur Kase

Şekil-10 Çukur Ayaklı Kase

SONUÇ

Samarra, Rey, Kaşan gibi merkezlerde üretilen seramikler Ortaçağ boyunca geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Selçuklu sanatçıları İslam dini etkisi altında seramikte çok güzel formlar ortaya çıkarmıştır. Seramik sanatçıları daha çok ışığın seramik yüzeyde yansımaları, ışığın parçalanmış seramik yüzeyindeki oyunları veya ajurlu bir yüzeyden süzülen ışıklar, sağlam bir desenin şeffaf renkli bir sıraltında belirmesi ile uğraşmışlardır. Müslüman seramikçi için bezeme ön plana geçmiş, doğanın soyutlanması bezemenin ana konusunu oluşturmuştur. Bezemede asıl konu dışında ayrıntıya fazla yer verilmemiş, kalemle yazı yazan bir katibin veya şairin yazması gibi doğal ve içten bir duyguyla doğmuştur. Bezeme maksimum düzeyde gerçekleştirilmiş, yüzey etkisi ve bütünlüğüne dikkat edilmiştir. Bunlara rağmen doktrinler bir sanat değildir. Bezemede yazı önemli bir yer tutmasına karşılık erken örneklerdeki sert köşeli kufi yazı zamanla daha yumuşatılmış resimsel yaklaşımlarla yazılara yer verilmiştir. Yazılar, iyi niyetli sözler ve bazı şiirlerden beyitler olup lüsterlerde zaman zaman usta isimleri karşımıza çıkmaktadır.³⁴

Müslüman seramikçi, Çinli gibi seramik malzeme sağlamlığı ile birinci derece uğraşmamıştır. Seramik eşya, sultanlar kadar halkın da kullandığı, Batılı veya Uzak Doğulu olmayan bir dünya görüşünün sanatta bulduğu en güçlü ifade araçlarından biri olmuştur.

9. ve 10.y.y. larda bugünkü Suriye, İran ve Irak topraklarında bulunan farklı dine mensup kültürlerin ve Çin'den gelen Budizm inancının etkileriyle, Selçuklu seramik formları bu çeşitliliğin ve renkliliğin yansımaları olarak ortaya çıkmıştır. Budizm etkisinde Çinli seramik ustaları tarafından üretilen

³⁴ Arthur, LANE; A.g.e.

çanaklar, Selçuklu aracılığı ve yemek kültürü ile 10-13.y.y. Rey ve Kaşan seramik formları olarak bezenmiştir. 8. ve 9.y.y. Arap kimya (Simya) fizik ve tıp bilimlerinin parlak dönemi olması Albarello adı ile tanınan ilaç ve ecza kavonazlarının ortaya çıkışı, form gelişimine sahne olmuştur. Bu seramik form tipi bütün Ortaçağda, Türk-İslam seramik ustalarınca üretilmiş, ticaret yolu ile 18.y.y.a kadar Avrupa'da form özelliğini kaybetmeden fayans, porselen gibi seramik türlerinden de üretilmiştir. Seramik form gelişimi açısından da Selçuklu Seramikleri Doğu ile Batı arasında geçişin halkasını oluşturmuştur.

Seramikteki bezeme ve kompozisyon gelişiminin en parlak dönemlerinden birini Selçuklu seramikleri oluşturur. Büyük ve köklü bir çevresi olan Budist Çin Kültürü, Ortaasya kökenli Maniheizm bezemeler Selçuklu Türkleri ve sanatkarları tarafından batıya taşınmış bu bölgedeki yerleşik eski antik kültürleri Sasani, Kopt sanat geleneklerinin elemanları ile sentez sağlanarak Selçuklu bezeme üslubu ortaya çıkmıştır. Ortadoğu 8. ve 9.y.y.larda ilmi yazma eserler, resimlenmeye (minyatürlenmeye) başlamıştır. Bazı merkezlerde minyatür ustaları bir hami etrafında toplanmış, minyatür üslupları oluşturmuşlardır. Dönemin minyatür üslubu diğer sanat kollarına yansımış, seramik başta olmak üzere tekstil, cam ve maden sanatlarında bezemenin asıl konusunu oluşturmuştur. Dönemin yazılı edebiyatı ve halk hikayeleri kahramanları seramikte anlatım bulmuştur.

İslamiyetin başlangıçta, seramik bezemesine katkısı yazı ile gerçekleşmiş, zamanla gelişen ve değişen kaligrafiye göre, yazı karakterleri de seramiğe yansımıştır. Seramikte yazının kullanılması daha sonraki yüzyıllarda İslam mimarisinde sistemli şekilde gözlenebilecektir.

Lüster boyama Selçuklular elinde Rey ve Kaşan üretimleri ile seramik tarihinde bir defa daha ulaşılmayacak teknik ve bezeme üstünlüğüne ulaşmış, sadece geniş bir coğrafi alana yayılmakla kalmamış, 12.y.y.dan

itibaren İspanya seramiklerinde de ortaya çıkmıştır. Malaga kazılarında ortaya çıkan lüsterli buluntular bunu doğrulamaktadır. 15.y.y. başlarında Hispano-Maresque üslubunda lüster kullanımı devam etmiş Manises'te üretim yoğunlaşmıştır. 16. yy. da lüster üretimi Zaragoza, Calatoya gibi merkezlerde devam etmiş, 18.y.y.da sona ermiştir. İtalya'ya geç zamanda giren lüster tekniği, ilk örnekleri Bacciniler ile verir. Bu seramikler mayolika ile eş anlamlı olarak kullanılmışlardır.

Lüster tekniği Anadolu Selçukluları ile Anadolu'ya taşınmış, Ahlat ve Kahta'da bu teknikle seramikler üretilmişlerdir.¹

Lüster tekniğinde üretilmiş olan bu seramikler, Kubadabad Sarayı'nda sekizgen yıldızlar şeklinde mimari çini olarak değerlendirilmişlerdir.

Selçuklu Türkleri tarafından Anadolu'ya taşınan teknik ve bezeme repertuarı içinde Anadolu'da uygulanıp uygulanmadığı açıklığa kavuşmamış bir diğer teknik ise minai ya da heft rengidir. Sadece Konya Aleaddin Köşkü'nde (II.Kılıçaslan devri 1156- 1196) bulunduğu bilinen minai çiniler dışında tüm Selçuklu teknikleri anadolu Seramik ustalarınca uygulanmıştır. Anadolu'nun 10.-13.y.y.larda Türk-İslam Seramik tekniklerinin uygulandığı üretim merkezleri olarak ayrıca değerlendirilmesi ve tenitılması gerekmektedir. Çünkü Ortaçağ Anadolu Seramik Sanatı, 15.-18.yy. Osmanlı Seramik Sanatı'nın orjinini oluşturmaktadır.

Anadolu Seramik Sanatı'nda, antik dönemlerden itibaren kullanılan kırmızı renkli çömlekçi kili ile üretim halen devam etmektedir ve yaklaşık 8000 yıllık bir süreci kapsamaktadır. Anadolu Seramik Sanatı'nın gelişimi çeşitli kültürleri de barındırdığı ve etkilerini taşıdığı gözönüne alınırsa, kesin

¹Beyhan,YÖRÜKAN KARAMAĞRALI; "Ahlat Seramik Ekolü", İslam İlimleri Enstitü Dergisi V, 1981,s.391-484.

² Friedrich SARRE; Konya Köşkü, Çev: Şahabeddin Uzluk, Ankara, 1989, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s.7-14.

tanımlama ve tarihlendirme karmaşıklığı karşımıza çıkmaktadır. Seramik bezemesine göre, gruplama ve tarihleme bu süreklilik ve gelişim içinde konuyu güçleştirmektedir. Anadolu Seramik Sanatı'nı da kırmızı hamurdan beyaz hamura geçiş, Selçuklu etkisiyle olmasına rağmen kesin bir tarihleme yapılamamaktadır. Anadolu'da 14.yy. sonunda beyaz hamura geçişle başlayan seramik üretimi, Osmanlı Dönemi İznik ve Kütahya seramiklerinin gelişmesinde etkindir.

Büyük Selçuklu Dönemi Seramiklerinde, seramik formlarının gelişimi konunun bir başka yönü olup Selçuklu cam, bronz, bakır, altın ve gümüş gibi metal kapkacak formları seramik formlarını etkilemiş, bu etkileşime de toplumların yemek kültürü ve alışkanlıkları da rol oynamıştır.

Sonuç olarak, Selçuklu Türkleri'nin batıya doğru göçü ile Ortadoğu bölgesinde yeni siyasal ve ekonomik oluşumlar ve bu oluşumların yanısıra 10. ve 13. y.y.lar arasında geleneksel Türk sanatlarında, genel bir uyanış ve dinamizm yaratılmış, bu dinamizm içinde seramik sanatı farklı bir öneme sahip olmuştur. Çeşitli seramik teknikleri ile bezeme konuları oluşturulmuş ve uygulanmış ticaret yolu ile Avrupa'nın, Doğu sanatlarından ve geleneklerinden faydalanması sağlanmıştır.

10. -13. y.y.lar arasında Rey ve Kaşan'da üretilmiş olan çanak - çömleklerin minyatür bezemeli örneklerinin uygulamaları sonucunda, bezeme özellikleri ve konuları nedeniyle orjinal olan bu seramiklerde, gerçekte birbirini tekrar etmeyen, hatta birbiriyle hiçte benzeşmeyen bir tarzları olduğu görülmektedir. Minyatür bezemeli seramiklerde öyküsel bir anlatım göze çarpmaktadır. Her tabakta ayrı bir konu ayrı bir desen görülmektedir. Renkleri ve sır özellikleri ile orjinalleri gibi çalışmamış olduğum bu seramikleri, özellikle bezeme açısından inceledim. Bezemelerde bazen tam manasıyla İran tarzı ortaya çıkarken bazen de Fatımi etkileriyle farklı bir tarz ortaya çıkmaktadır. Seramikler, itinalı, merkezi kompozisyonlu

ve ince kontürlü çalışılmışsa İran tarzı olduğu anlaşılır. Fakat bazı örneklerde rastlanan itinasız ve düzensiz olarak boyanan tabaklarda ortaya, Fatımi gelenekleriyle olan etkileşimlerinden dolayı kaba bir işçiliğin çıktığı gözlenmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

ARCASOY, Ateş; Seramik Teknolojisi, İstanbul 1983,

"Marmara Üniversitesi Yayın No:457, Güzel Sanatlar Fakültesi Yayın No: 2"

ARCHEOLOGIE - ARTS D'ORIENT; 8 November 1995 Paris, 17-25s.

ARSEVEN, C. Esad; Türk Sanatı, İstanbul 1984, (b.e.y.), 286 S.

"Cem Yayınevi"

ASLANAPA, Oktay; "Samarra maddesi", İslam Ansiklopedisi, Cilt:10, İstanbul 1964,

Milli Eğitim Basımevi, (s.144-147)

ATIL, Esin; "Minai Seramiklerdeki Öyküler "

P Dergisi, Sayı:1, 1996, 11-23s.

BALA, Mirza; "İsfahan maddesi", İslam Ansiklopedisi, Cilt:5, İstanbul 1950², Milli

Eğitim Basımevi, s.1068-1078

BARİŞTA, Örcün; Türk El Sanatları, Ankara, 1988, Seviç Matbaası, 144s.

"Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları:975"

BAŞKAN, Seyfi; "Ortaçağ Anadolu'sundaki Türk Sanatının Oluşumu"

Türkiyemiz Dergisi, Sayı:62, 1990, 42-47s.

COOPER, Emmanuel; Seramik ve Çömlekçilik, Çev:Dr.Ömür Bakırer, İstanbul

1978, Evrim Matbaacılık Ltd., 93S.

"Remzi Kitabevi"

ÇİZER, Sevim; Lüster, İzmir 1995, (b.e.y.), 161S.,

"D.E.Ü. Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları Y.K. 95015153"

ERDEM, Yücel; "Selçuklu Çini ve Seramik Sanatı"

Antik Dekor, Sayı: 23, 1994, 28 s.

GÖKYAY, O.Şahin; "Bana Bir Seslenen Var"

Bu Vatan Kimin? Şiirler, Mersin (t.y.), (b.e.y.), 140 S.

"Özel Türkmen Lisesi O. Şaik Gökyay Kütüphanesi Yayın No: 1"

İsfahan maddesi, Büyük Larousse, Cilt:9, İstanbul 1983

"Milliyet Yayınları"

JENKIN, Marilyn; İslamic Art in the Kuwait National Museum The al- Sabah Collection, London 1983, (Sotheby's), 157 S.

KLEIN, ADALBERT; Islamische Keramik, Baden Baden 1976, 107S.

KERAMETLİ, Can; "Asya'dan Anadolu'ya Türk Çini ve Seramik Sanatı"
Türk Çini Sanatından Örnekler, İstanbul 1986, (b.e.y.), 22 s.

"Ak Yayınları"

KERAMETLİ, Can; Türk Doğu Sanatları, İst. D.T.G.S.Yüksek Okulu, Ders Notları, İstanbul 1980, 75 s. (Teksirdir.)

KUBAN, Doğan; Türk ve İslam Sanatı Üzerine Denemeler, ikinci basım, İstanbul 1995, Kanaat Matbaası, 376 S.

" Arkeoloji ve Sanat Yayınları"

KUBAN, Doğan; Batıya Göçün Sanatsal Evreleri, İstanbul 1993, Gümüş Matbaası, 215 S.

"Cem Yayınları"

HUART, Cl.; "Kaşan maddesi", İslam Ansiklopedisi, Cilt:6, İstanbul 1940 Milli Eğitim Basımevi , (s.404)

LANE, Arthur; Early İslamic Pottery, London 1931, 52 S.+96 Resim

MÜLAYİM, Selçuk; Selçuklu Sanatında İnsan Figürünün İkonografik Kaynağı"
Antalya 3. Selçuklu Semineri Bildiriler (10-11 Şubat 1989), İstanbul 1989, 135 S.

ÖNEY, Gönül; "1978-79 ve 1981 Yılı Samsat Kazılarında Bulunan İslam Devri Buluntularıyla İlgili İlk Haber"

Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi Sayı:1, 1982, 74 s.

(E.Ü. Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü Yayını)

ÖNEY, Gönül; "Türk Çini ve Seramik Sanatı"

Başlangıcından Bugüne Türk Sanatı, Ankara 1993, Ajans Türk Matbaacılık Sanayi A.Ş., 471S.

" Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları"

ÖNEY, Gönül; " Bir Grup Selçuklu Seramiğinde İnsan Tasviri"

Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi Sayı:2, 1983, 86-105 s.

ÖNEY, Gönül; "Erken Dönem Anadolu Türk İslam Seramiği (12.-13.y.y.)"

Antika Dergisi (Çini özel sayısı)Sayı:27, 6/ 1987, 16-22 s.

ÖNEY, Gönül; İslam Mimarisinde Çini,İstanbul 1987, (b.e.y.), 160S.

" Ada Yayınları"

ÖGEL, Bahaeddin ; İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi (Ortaasya Kaynak ve Buluntularına Göre) ,4.Basım, Ankara1991, T.T.K.Basımevi, 403S.

"Türk Tarih Kurumu Yayınları :VII.Dizi - Sa. 42"

REY maddesi, Büyük Larousse, Cilt:9, İstanbul 1983

"Milliyet Yayınları"

REY maddesi, İslam Ansiklopedisi, Cilt:9,İstanbul 1964, Milli Eğitim Basımevi, s.721-724

SÜSLÜ, Özden; Tasvirilere Göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri, Ankara 1989,

" Atatürk Kültür Merkezi Yayını Sayı: 35"

SAMARRA maddesi, Büyük Larousse,Cilt:16, İstanbul 1983,(s.10113)

"Milliyet Yayınları"

SOTHEBY'S; " İslamic Works of Art", 21 st October 1993, London, 28.s.

SOTHEBY'S; "İslamic Works of Art",20 Oktober 1994, London, 28.S.

SOTHEBY'S; "İslamic Works of Art", 17 Oktober 1996, London, 10-26 s.

SOTHEBY'S; "İslamic Works of Art", 28 April 1994, London, 23-26s.

SOTHEBY'S; "İslamic Works of Art",23 April 1996, London, 17-33s.

SOTHEBY'S; "İslamic Works of Art", 27 April 1995, London, 24-25s.

SOTHEBY'S; "İslamic Works of Art", 21 Oktober 1993, London, 24-25s.

ŞAHİN,Faruk; Seramik Sözlüğü, İstanbul 1983, Formül Matbaası, 46S.

"Anadolu Sanat Yayınları"

SARRE; Friedrich; Konya Köşkü, Çev: Şahabeddin Uzlu, Ankara 1989, T.T.K. Basımevi , 130S.

"Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları
IV.Dizi- Sa.7

TOPRAK,Burhan; Sanat Tarihi III, İstanbul 1963, 319S.

"Güzel Sanatlar Akademisi Yayınları:25"

UNAT, Faik Reşit; Hicri Tarihleri Miladi Tarihe Çevirme Klavuzu, Ankara 1994, T.T.K. Basımevi, 175S.

"Türk Tarih Kurumu Yayınları VII.Dizi - Sa.37

154. MÜZAYEDE DEĞERLİ ANTİKA ESERLER, 20 Haziran 1993, İstanbul

YÖRÜKAN (KARAMAĞRALI), Beyhan; "Ahlat Seramiği Ekolü"

İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi, Sayı:5, Ankara 1981,484S.

WATSON, Oliver; Persian Lustre Ware, Faber and Faber, London 1985

TERİMLER SÖZLÜĞÜ

A

AJUR: Açık oyma.

AJURLU ÇİNİ: Delikli çini, çini ve seramiklerin bisküvi fırınlamasından önce belirli desenlere göre oyma ve süsleme.

ALTIN YALDIZ: Seramik ve porselende, sırüstü dekorda kullanılan likid altın. Sırüstü dekorda parlak sarı altın rengini verir.

ALTIN VARAK: Altın levha, sayfa. 24 ayar altının dövülerek veya merdaneden geçirilerek çok inceltilmiş levha halindeki şekli.

ANTİMON (ANTİMUAN): Seramik sanayiinde genellikle boya yapımında kullanılır. Sarı renk veren pigmenttir.

ASTAR: Seramiklerde kullanılan hamur rengini kapatmak, düzgün ve temiz beyaz renkli yüzey elde etmek için hazırlanır, kullanılır.

B

BEZEME: Süsleme

E

ELHAMRA DESENİ: İspanya Gırnata'daki aynı cisimli saryın süslemelerinden örnekler alınarak hazırlanmış çini ve seramik desenleri.

ENGOB: Bakınız Astar.

G

GABRİ SERAMİKLERİ: Sgraffito desenli 12. ve 15. y.y.a ait İran İslam seramikleri. Bu ismi alışının nedeni Gabri adı verilen Zerdüşt halkla ilişkisi olduğunun sanılmasındandır.

K

KALAYOKSİT: SnO₂ şeffaf ve renksiz sırların örtücü beyaz sır haline getirilmesi, opaklaştırılması için kullanılır.

L

LACİVERT: Kobaltmavi.

LAGVARDİ: Lacivert sır ile kaplı seramiklerin üzerine renkli sır yapılan dekorasyon tekniğidir.

LAKABİ: Desenler renkli sırların daha önce çizilmiş kontürler içine boyanması ile meydana gelir.

M

MANGANMORU: Patlıcan rengi. Manganez oksitin sıraltında vermiş olduğu renk.

MASSE: Seramik yapımında kullanılan çamur.

MAYOLİKA YA DA MAJOLİKA: Fayans. Beyaz örtücü sırla kaplanmış fakat pişirimi yapılmamış seramikler üzerine renkli sırlarla yapılan ve fırınlanarak oluşan seramik süsleme tekniğidir. Mayolika, müslümanların İspanya'ya geçişi sırasında tanınmış ve İtalya'nın Faence şehrinde gelişmiş kökleşmiş bir seramik tekniğidir.

P

PALMET: Palmiye yaprağı biçiminde bitkisel süsleme motifi.

PORSELEN: Kaolin, Kuvars, Feldispat ve beyaz kil ile belirli oranlarda yapılan karışımla hazırlanan sıvı ve gazları geçirmeyen yarı saydam. Beyaz renkte vitrallaşmış mamulatin genel adı.

S

SERAMİK: Yunancası Keramos. Fransızcası Ceramique. Almancası Keramik. İngilizcesi Ceramic. Kuvars, Feldispat, Kaolin ve killeden çeşitli oranlarda yapılan karışımla meydana getirilen fiziksel özelliklere farklılık gösteren pişirimi yapılmış toprak mamulata verilen isim.

SGRAFİTTO: Kazıma ile süsleme. Farklı hamur rengindeki seramikler üzerine çekilen astarın ince uçlu aleti ile kazılarak yapılan süsleme.

SIR: Seramikler üzerindeki koruyucu, camsı tabaka.

STİLİZE: karakterini bozmadan basitleştirme.

Ş

ŞEFFAF SIR: Saydam, parlak sır.

T

TEZYİNAT: Bakınız Bezeme.

TRANSPARANT: Şeffaf beyaz parlak sırça.

Y

YALDIZLI: Altın yaldızla dekore edilen, altın yaldızla süslemiş.³⁷

³⁷ Faruk Şahin; Seramik Sözlüğü, iST.1983, 46S.